

**Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ.
ГРОМАДЯНСЬКА ТА ІСТОРИЧНА ОСВІТНЯ ГАЛУЗЬ**

Рівненський державний гуманітарний університет

**Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ.
ГРОМАДЯНСЬКА ТА ІСТОРИЧНА ОСВІТНЯ ГАЛУЗЬ**

**Навчально-інформаційні матеріали
для студентів педагогічних факультетів
стаціонарної та заочної форм навчання**

Рівне 2021

УДК 37:[172:93/94] (075.8)

С69

Я досліджую світ. Громадянська та історична освітня галузь : навчально-інформаційні матеріали для студентів педагогічних факультетів стаціонарної та заочної форм навчання / Упоряд. Л. І. Іванова. Рівне : РДГУ, 2020. 120с.

У представлених матеріалах розглядаються актуальні питання методики навчання за громадянською та історичною галуззю освітнього стандарту Нової української школи.

Може бути використаний студентами для підготовки лекційних та практичних занять з предмету «Методика навчання освітньої галузі «Громадянська та історична освіта», так і у роботі вчителів з учнями початкових класів на уроках «Я досліджую світ» та в позаурочний час.

Ухвалено на засіданні навчально-методичної ради Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 5-19 від 28 грудня 2019 р.)

© Іванова Л. І., 2021

Зміст

Вступ.....	4-
1. Розгляд сучасного стану громадянської та історичної освіти	4-14
2. Забезпечення майбутнього вчителя початкової школи знаннями та вміннями формування в молодших школярів громадянської та історичної компетентностей.....	15-19
3. Формування власної ідентичності учнів початкової школи, готовності до змін шляхом осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям.....	19-23
4. Аналіз наукових концепцій сутності громадянської та історичної освіти	24-30
5. Принципи формування громадянської та історичної компетентностей учнів початкової школи.....	31-34
6. Оволодіння знаннями і вміннями із навчальної дисципліни «ЯДС», достатніми для навчання громадянської та історичної освітньої галузі.....	34-25
7. Аналіз навчально-методичних комплектів з громадянської та історичної освіти для початкової школи з оцінкою їхнього змістово-технологічного наповнення відповідно до дидактичних вимог.....	25-27
8. Аналіз перспективного педагогічного досвіду у змісті громадянської та історичної освіти учнів початкових класів	28-32
9. Аналіз навчально-методичних матеріалів для педагогів, батьків та учнів початкової школи з формування громадянської та історичної компетентностей.....	32-33
10. Демократія в сучасному світі (Виникнення і зміст демократії. Цінності демократії. Демократичні інститути).....	33-35
11. Роль політичних партій в розвитку демократії. (Правовий статус політичних партій в Україні. Діяльність та вплив політичних партій на демократію).....	35-38
12. Громадські організації: правовий статус, діяльність та вплив на демократію.....	38-42
13. Структурні характеристики сучасного суспільства (Поняття соціальної структури суспільства. Методологічні підходи до вивчення соціальної структури суспільства: інституціональний підхід (Р. Мертон), соціально-рольовий підхід, класовий підхід, стратифікаційний підхід).....	42-45

14. Соціальна структура суспільства та її основні елементи. (Соціальні спільності та соціальні групи. Суспільний поділ праці та його роль у формуванні соціальної структури суспільства).45-49
15. Поняття етносу, історичні форми спільності людей: рід, плем'я, народність, нація. Основні напрямки соціоструктурних змін в сучасному українському суспільстві.....49-52
16. Громадянське суспільство (Поняття громадянського суспільства. Функції громадянського суспільства. Роль громадян у становленні й функціонуванні громадянського суспільства. Громадянське суспільство та правова держава).52-56
17. Поняття прав дитини. (Конвенція ООН про права дитини. Захист прав дитини. Порушення прав людини. Поняття механізмів захисту прав людини. Міжнародні та європейські стандарти захисту прав людини. Національні механізми захисту прав людини, їх класифікація. Правозахисні організації)..... 56-61
18. Україна, Європа, світ Поняття інтеграції та глобалізації. (Вплив глобалізаційних процесів на економіку, культуру, довкілля, людину. Глобальні проблеми людства. Витоки та процес європейської інтеграції. Міграційні процеси. Види та форми сучасної міграції).....61-69
19. Урядові і неурядові міжнародні організації. НАТО. Військовий конфлікт в Україні.....69-72
20. Використання рольових ігор як засобу формування громадянської та історичної компетентностей молодших школярів.....72-76
21. Робота гуртків, волонтерської та дитячої громадських організацій в контексті навчання громадянської та історичної освітньої галузі.....76-81
22. Методи формування знань, умінь та навичок учнів початкових класів у курсі "Громадянська освіта".....
23. Використання завдань, прийомів роботи для активізації діяльності учнів на уроках «Я досліджую світ».....
Список використаних джерел.....

«Громадянська компетентність повинна забезпечуватися з першого по останній клас школи наскрізно через весь процес навчання. Це повинно бути віддзеркалено в державних стандартах освіти, до цього повинні бути готовими вчителі, тому що це інші методики викладання».

Лілія Гриневич,

Вступ

Сучасна початкова школа не може залишатися осторонь від процесів модернізації освіти, які відбуваються в Україні. Початкової ланки освіти стосуються всі світові тенденції та інновації: особистісно орієнтований підхід, інформатизація, інтеграція тощо. Серед нихі компетентнісний підхід, поява якого пов'язана, насамперед, з кризою освіти, що полягає в протиріччі між програмовими вимогами до учня, запитами суспільства і потребами самої особистості в освіті. Адже довгий час у вітчизняній системі освіти домінував знаннєвий підхід, результатом навчання якого була сукупність накопичених учнем знань (як інформації), умінь і навичок.

Актуальність громадянської освіти в Україні

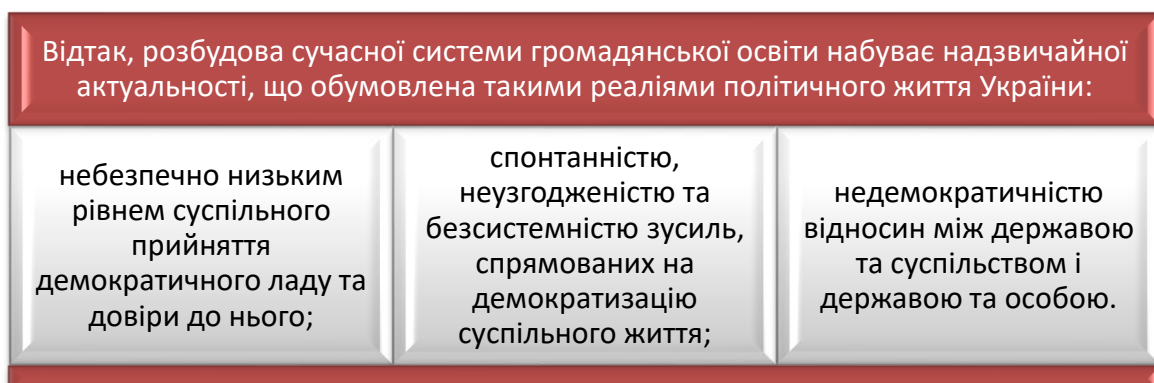
Дану концепцію розроблено групою українських науковців та педагогів у межах широкомасштабного Проекту "Освіта для демократії в Україні", який є частиною Трансатлантичної програми підтримки громадянського суспільства, що її фінансують уряди США та країнучасниць Європейського Союзу. Метою проекту є сприяння впровадженню освіти для демократії в середніх навчальних закладах України. Документ, що пропонується для розгляду і обговорення освітян та всіх зацікавлених сторін, покликаний окреслити концептуальні рамки системи громадянської освіти в Україні: її мету, завдання, основні принципи, зміст, форми, методи та шляхи впровадження. Концепція громадянської освіти в Україні має стати фундаментом у розбудові відповідної системи на всіх рівнях освітнього процесу.

Основою демократичного ладу є людина, спроможна розкрити його потенціал, для якої демократія є природним середовищем задоволення особистих та суспільних інтересів. Саме за демократії розквітає громадянське суспільствосфера самовиявлення вільних індивідів та їх добровільно сформованих асоціацій, для якої властиві горизонтальні, не санкціоновані державою зв'язки між громадянами, що мають справді колективний характер. Сучасна демократія вимагає від особи не лише політичної активності, а й усвідомлення нею власної ролі і значення в житті суспільства, а також дії у відповідності до власних переконань і цінностей. Важливими етапами на шляху українського суспільства до демократичної консолідації є виховання толерантності, поваги до прав людини, вміння долати стереотипи, знаходити компроміс. Необхідно, щоб громадяни знали свої права і обов'язки, були впевнені, що можуть впливати на зміни в суспільстві, дотримувались закону, мислили критично і незалежно. **Громадянська освіта** - це вимога часу, тому розвиток та вдосконалення її системи є актуальним завданням для всіх демократичних країн. Багатий досвід громадянської освіти накопичено в умовах зрілих демократій Великої Британії, США, Канади, Франції, Італії, Нідерландів та інших, де створено різноманітні підручники, розроблено навчальні курси, діють науково-методичні центри, налагоджено відповідну підготовку та перепідготовку вчителів. Значних зусиль щодо розвитку освіти для демократії докладають і посткомуністичні країни: Польща, Румунія, Латвія, Росія.

Певний досвід у цій галузі має й Україна. Сучасна українська педагогіка спирається на багату спадщину, на кращі традиції у вихованні громадян. Протягом останніх років у нашій країні вжито чимало заходів у впровадження системи громадянської освіти: випущено експериментальні підручники, які нині проходять апробацію, у загальноосвітніх школах діють експериментальні майданчики, проводяться конференції та семінари, Академією педагогічних наук України розроблено проект концепції

громадянського виховання. Питання громадянської освіти знайшли відображення у проекті концепції дванадцятирічної освіти. Незважаючи на відмінність підходів, методик та масштабу національних систем громадянської освіти, єдиною залишається їх метавиховання громадянина, який цінує та готовий відстоювати ідеали свободи, демократичні цінності і права людини. **Громадянська освіта** є важливим компонентом демократичних перетворень ще й тому, що звертається до проблем побудови системи, яка визначає і встановлює єдині "правила гри" для організацій та індивідів. Громадяни перехідних суспільств потребують вміння оцінювати конкуруючі пропозиції політики та ідей. Школа, як осередок громадянської освіти, має сприяти розвитку демократичної політичної культури, формуванню громадянської компетентності, політико-правових знань, політичних умінь, гідності та відповідальності молодих людей, усвідомленню і визнанню ними демократичних принципів життя та пріоритету прав людини.

Демократія-це це тривала спроба відтворити сферу громадянського стану. Отже Україні потрібна така система громадянської освіти, яка б сприяла переходові до демократії, становленню демократичних норм і цінностей особистості та суспільства, заохочувала громадян мислити критично та незалежно.

Мета та завдання громадянської освіти :
Мета громадянської освіти - сформувати особистість, якій притаманні демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її

громадянською відповідальністю, готовність до компетентної участі у житті суспільства.

Завдання громадянської освіти: -надати молодому поколінню знання про світові демократичні здобутки та особливості становлення демократії в Україні;
- сформуванню мотивацію та основні вміння, необхідні для відповідальної участі у громадсько-політичних процесах, критично-конструктивне ставлення молоді до життя суспільства;
- сприяти становленню активної позиції громадян щодо реалізації ідеалів і цінностей демократії в Україні;
- створити умови учням щодо набуття досвіду громадянської дії, демократичної поведінки та комунікативної взаємодії.

Зміст громадянської освіти.

Зміст громадянської освіти як головний засіб цілеспрямованого навчання має базуватися на основних ідеях демократичного суспільства. Це система інтегрованого знання, оволодіння яким створює умови для формування та розвитку демократичних цінностей і громадянських умінь особистості, становленню яких в громадянській освіті надається більшого значення, ніж засвоєнню власне професійних знань та умінь.

У процесі формування змісту громадянської освіти необхідно дотримуватись:

1) особистісно зорієнтованого підходу, за якого у центрі навчально-виховного процесу стоять інтереси особи. За таких умов центральною ідеєю громадянської освіти є поняття невідчужуваних прав людини, а зміст її спрямовується на виховання громадянина демократичного суспільства, патріота України, що прагне вільного вибору і будує свою діяльність на основі визнання абсолютної цінності прав людини. Особистісно зорієнтований підхід за формування змісту громадянської освіти передбачає врахування вікових особливостей учнів, розробку кожного конкретного етапу навчання за віковою вертикаллю у взаємопов'язаному контексті всього навчального процесу;

2) діяльнісного підходу, який визначає спрямування змісту громадянської освіти на розвиток уявлень і вмінь, що сприяють успішній соціальній активності особистості. Цей підхід реалізується шляхом створення навчальних ситуацій, в яких апробовуються на практиці засвоєні громадянські цінності. Реалізація цього підходу здійснюється шляхом викладення глобальних проблем посередництвом локальних на основі позитивного досвіду участі учнів в окремих громадянських акціях, проєктах тощо;

3) конкретно-історичного підходу, який вимагає розглядати навчальний зміст в цілому, як історичну категорію, своєрідну модель конкретних вимог суспільства щодо підготовки молоді до життя та діяльності в даному суспільстві на певному етапі його розвитку. Конкретно-історичний підхід спрямовує зміст громадянської освіти на вирішення найбільш актуальних для даного етапу розвитку українського суспільства завдань. **Зміст громадянської освіти** має спрямовуватись на досягнення цілей як навчання, так і виховання, а успішність її повинна оцінюватись не так за обсягом отриманих знань та умінь, як за результативністю їх трансформування в світоглядні пріоритети та ціннісні настанови, формування громадянської культури особистості.

Громадянська освіта може розглядатися, як: - комплекс інтегрованих знань (зміст); - процес розвитку і поширення цих знань, як необхідного компонента громадянського суспільства. Як комплекс інтегрованих знань: громадянська освіта є складною динамічною системою, що поєднує: *громадянські знання*, на основі яких формуються уявлення щодо форм і способів функціонування громадянина у політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави; *громадянські вміння та досвід* участі у соціально-політичному житті суспільства та практичного застосування знань; *громадянські чесноти* норми, установки, цінності та якості, притаманні громадянину демократичного суспільства.

Громадянська освіта - один з основних засобів формування громадянської культури. В сучасній геополітичній ситуації громадянська культура особистості має формуватись не лише на основі національної культури і національних цінностей, а й з урахуванням загальноцивілізаційної спадщини людства, плюралізму віросповідань та системи ідей, а також прагнення до універсалізації загальних правил та цінностей. Складовими громадянської культури є громадянська освіченість, компетентність, досвід громадянської участі та громадянська зрілість особистості, що визначається духовно-моральними якостями, ціннісними орієнтаціями та світоглядно-психологічними характеристиками особи. **Зміст громадянської освіти** має бути зорієнтовано не лише на розвиток уявлень молоді про громадянськість та шляхи її реалізації на основі системи понять з різних галузей наукових знань, а й на формування емоційно-ціннісного компоненту громадянської культури особистості, що включає, насамперед:

- ✚ усвідомлення абсолютної цінності прав людини, свободи особистості;
- ✚ усвідомлення себе як громадянина і патріота України;
- ✚ почуття власної гідності, гуманізм, толерантність, плюралізм, здатність до компромісу;
- ✚ лояльне і водночас вимогливе ставлення до влади, законослухняність;
- ✚ активну позицію щодо необхідності брати участь у демократичних перетвореннях;
- ✚ усвідомлення себе як особистості, спроможної впливати на ситуацію в державі;
- ✚ критичне сприйняття соціально-політичної інформації; усвідомлення можливості та цінності;
- ✚ самостійного політичного вибору;
- ✚ готовність відповідати за власні рішення та їх наслідки;
- ✚ усвідомлення взаємозалежності інтересів окремих людей, соціальних груп у суспільстві.

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні базується на необхідності створення сприятливих умов для формування та розвитку громадянських компетентностей людини на всіх рівнях освіти та у всіх складниках освіти, що дасть змогу громадянам краще розуміти та реалізувати свої права в умовах демократії, відповідально ставитися до своїх прав та обов'язків, брати активну участь у суспільно-політичних процесах, а також усвідомлено забезпечувати захист, утвердження та розвиток демократії .

Вагомим елементом громадянської, історичної освіти має стати формування у громадян відповідального **ставлення до захисту суверенітету та територіальної цілісності України**, забезпечення безпеки та усвідомлення спільності інтересів людини та держави, формування навичок, необхідних для активної участі у демократичному житті, вільному суспільстві, з метою заохочення та захисту демократії та верховенства права, а також розвиток національної ідентичності, що передбачає закріплення функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя, включаючи повагу та розвиток мов усіх національних меншин та корінних народів, які проживають на території України .

Для реалізації громадянського виховання важливо забезпечити поєднання **громадянських знань та вмінь**, досвід соціально-політичного життя, громадянські якості, усвідомлення демократичних норм та установок поведінки. Усі ці компоненти складають основу громадянської компетентності особистості, яка формується в аспекті загальнолюдських, національних надбань та пріоритетів відкритого громадянського суспільства .

Сьогодні можна казати про інтеграцію громадянської освіти в початковій школі в таких аспектах:

❖ *викладання громадянської освіти в рамках обов'язкового для всіх закладів освіти навчального предмета;*

❖ *викладання громадянської освіти засобами курсів за вибором, що вибираються освітніми закладами;*

❖ *включення компонентів громадянської освіти в низку навчальних предметів.*

1. Розгляд сучасного стану громадянської та історичної освіти

Про розуміння даної тематики свідчать деякі дані соціологічного дослідження «Права людини у школі: що думають учителі» Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва у співпраці із «Центром інформації про права людини» та вповноваженої Верховної Ради із прав людини (опитано 112 учителів): Майже $\frac{3}{4}$ опитаних погоджуються з доцільністю впровадження окремого предмета. Однак майже половина із цієї кількості зауважують, що вводити окремий предмет «Права людини» треба лише після того, як будуть підготовані фахові навчальні плани та вчителі. Більше третини вчителів указують на низьку якість підручників, абстрактність викладання прав людини та відірваність від життя. Учителі назвали основними перешкодами для якісного викладання прав людини зокрема відсутність методики й матеріалів (43 %) і бездіяльність Міносвіти (25 %). 61 відсоток педагогів стверджують, що рівень викладання прав людини є переважно задовільним. 6. Соціологічне дослідження «Права людини у школі: що думають учителі» ❖ 50 % указують, що викладання не пов'язане із життям. ❖ 43 % нарікають на неякісну навчально-методичну літературу та відсутність практичних завдань (54 %). ❖ 43 % зазначили, що викладанню прав людини у школі заважає відсутність методики та матеріалів. ❖ Доречним віком для навчання дітей прав людини вважають: 5–6 років – 26 %; 7–8 років – 17 %; 9–10 – 21 %. Для вивчення стану організації освітнього процесу формування громадянських компетентностей учнів початкових класів навчальних закладів

Київської області проведено опитування 60 учителів – слухачів курсів підвищення кваліфікації: учителі-методисти, учителі, які запроваджують проект «Інтелект України». Педагогам запропоновано відповісти на сім запитань: 1. Яка галузь у новому Державному стандарті початкової загальної освіти визначає формування громадянської та соціальної компетентностей дітей? 2. З якого класу початкової школи, на вашу думку, важливо починати роботу із громадянської освіти? 3. Які ресурси ви використовуєте для організації роботи із громадянської освіти учнів? 4. Чи впливаєте ви на вибір курсів за вибором у варіативній складовій? Якщо «так», то за яким принципом чи критерієм вибираєте курс? 5. Чи впроваджуєте ви якийсь курс за вибором з питань громадянської освіти. Якщо «так», то який і з якого класу? 6. Які види роботи ви вважаєте ефективними й найбільш доцільними для формування громадянської та соціальної компетентностей дітей? 7. Яких конкретно навчально-методичних матеріалів ви потребуєте для вдосконалення означеної роботи? 7. Результати опитування вчителів початкових класів Київщини (жовтень, 2017 р.)

Узагальнивши результати, маємо такі дані: 98 % педагогів не зазначили назву галузі в новому Державному стандарті початкової загальної освіти – «Громадянська та історична». Починати роботу з вивчення питань громадянськості, на думку вчителів, важливо: • з 1 класу – 55 %; • із 2 класу – 17 %; • із 3 класу – 27 %; • із 5-го класу – 2 %.

Ресурси, які використовують учителі для організації громадянської освіти учнів: • підручники, методична література (53 %); • Інтернет (53 %); • життєвий досвід (17 %); • обов'язковий предмет «Людина і світ» (12 %); • аудіо, відео-ресурси (8 %); • досвід колег (5 %); • твори різних письменників (3 %); • зустрічі із цікавими людьми (3 %); • експозиції місцевих музеїв (3 %); • таблиці (3); • періодичні видання; • свята; • мультфільми; • власні розробки; • презентації; • екскурсії; • ЗМІ; • комп'ютерні ігри; • батьки; • не відповіли на запитання (8%). 75 % педагогів не впливають на вибір курсів за вибором варіативної складової; ♦ 25% можуть вибрати курс за вибором. Вибір здійснюється за

принципами чи критеріями: • корисність; • актуальність; • необхідність для розвитку дитини; • що зацікавило найбільше; • за потребою та можливістю учнів; • відвідали курс «Культура добросусідства»; • думка батьків, рівень і знання учнів; • щоби була база знань для основної школи; • наявність навчально-методичного забезпечення. 67 % опитаних педагогів не впроваджують курси за вибором з питань громадянської освіти; 7 % упроваджують: «Культура добросусідства» (з 1 класу), «Традиції єврейського народу» (з 1 класу), «Я у світі» (із 2-го класу). Педагоги, які запроваджують предмет «Інтелект України», мають обов'язковий навчальний предмет «Людина і світ» (з 1 класу, 2 години на тиждень). Найбільш ефективними й доцільними для формування громадянської та соціальної компетентностей дітей опитані педагоги визначають: проект, групові роботи, поїздки, зустрічі, уроки, виховні заходи, години спілкування, родинні свята, бесіди, власний приклад, читання творів, перегляд фільмів, мультфільмів, ігри, практичні заняття, вільне спілкування, приклад дорослих. Тренінги, диспути, «круглі столи», створення ситуацій, рольові ігри, підручник, література, сюжетні малюнки, моделювання ситуацій, участь в акціях, перегляд матеріалів. Для вдосконалення означеної роботи педагоги потребують таких навчально-методичних матеріалів: • методичні матеріали; • альбоми із сюжетними кольоровими малюнками; • матеріальне забезпечення; • фінансування; • матеріальна база; • тренінгові вправи; • матеріали сучасного формату, не відірвані від життя; • навчальні заняття; • презентаційні матеріали; • цікаві матеріали; • фільми; • підручники; • зошити; • дидактичні матеріали; • плакати; • комп'ютер

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть умови формування змісту громадянської освіти(вступ).

2. Вкажіть типові проблеми формування змісту громадянської та історичної освітньої галузі у початковій школі.

2. Забезпечення майбутнього вчителя початкової школи знаннями та вміннями формування в молодших школярів громадянської та історичної компетентностей.

Педагогічна діяльність завжди орієнтується на певний зміст, тобто на знання, які слід здобути у процесі навчання, та на якості особистості, які необхідно виховати. Залежно від того, які цінності домінують при цьому, педагогічна діяльність в освітніх перетвореннях може мати формуючий (традиційний) або розвивальний (гуманістичний) характер.

Одним із важливих завдань сучасної початкової освіти в Україні є створення належних умов для формування молодшого школяра як особистості, громадянина, для якого демократичне громадянське суспільство є осередком розкриття творчих можливостей, задоволення особистих та суспільних інтересів.

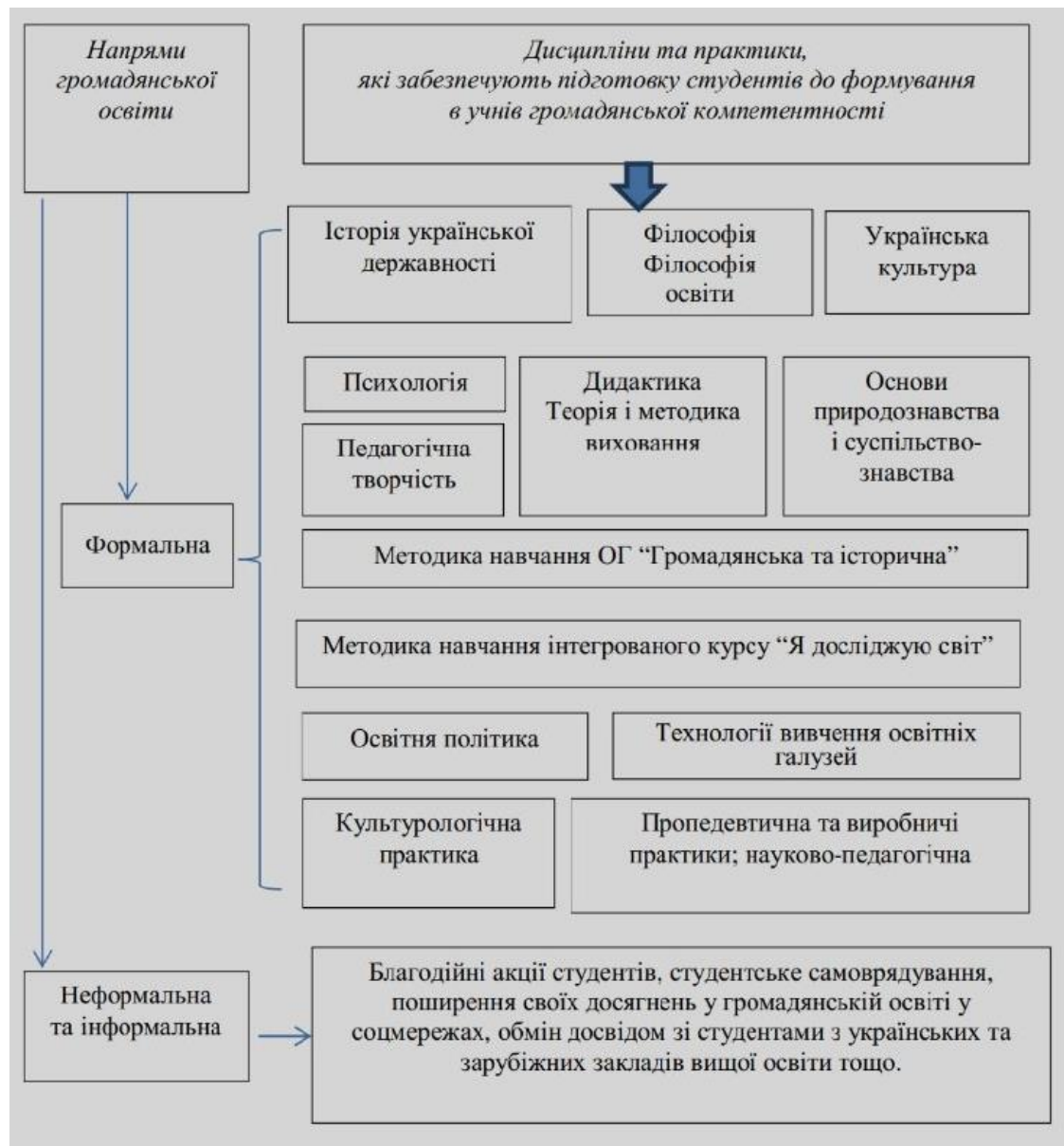
Втілення цього завдання буде здійснюватися у процесі формування в учнів основ громадянської компетентності під час навчання у школі I ступеня. З огляду на це, актуальною є проблема модернізації фахової підготовки майбутніх учителів до здійснення цієї діяльності. Особливостям змістового забезпечення сучасної громадянської освіти та методичного втілення її у практику роботи закладів освіти, проблемам якісної перепідготовки кадрів, напрямам підготовки сертифікованих тренерів для закладів вищої педагогічної освіти нині активно приділяють увагу вчені під керівництвом Н. Протасової (Л. Жабенко, Ю. Молчанова, Л. Паращенко та ін.), представляючи Швейцарсько-український проект “Розвиток громадянських компетентностей в Україні DOCCU” .

Особливості організації виховної роботи у закладах освіти, побудови партнерської взаємодії висвітлені у працях В. Кириченка, О. Матвієнко, В. Сухомлинського, В. Хрипун та ін. Проблемам важливості формування ціннісних орієнтацій особистості, як основи її громадянської компетентності, присвячені дослідження І. Беха, О.

Вишневецького, Г. Сороки та ін. Висвітлення актуальних проблем громадянського виховання молоді у різні періоди становлення України як незалежної держави, формування у неї національної самосвідомості, обґрунтування психолого-педагогічних та народознавчих основ її формування знаходимо у працях В. Андрущенко, Р. Арцишевського, І. Зязюна, В. Кременя О. Сухомлинської та інших учених. Цінними для нас є дослідження, пов'язані з формуванням громадянської компетентності учнів (В. Доміна, В. Сімеонова, Н. Степанова) та методичною підготовкою до цієї діяльності майбутніх учителів початкової школи (А. Крамаренко, О. Лінник, Г. Черненко та ін.).

Найпоширенішими нашими видами роботи є вправи з усіх груп інтерактивних методів навчання (за класифікацією О. Пошетун), які лежать в основі тренінгових методик розвитку громадянської освіти: кооперативне навчання в ротаційних парах, робота в малих групах; колективно-групового обговорення проблеми в загальному колі, незакінчені речення, мозковий штурм; ситуативного моделювання розігрування ситуацій за ролями; опрацювання дискусійних питань “займи позицію”, неперервна шкала думок, дискусія.

Схема підготовки студентів спеціальності “Початкова освіта” до формування в учнів основ громадянської компетентності (крізь призму Концепції розвитку громадянської освіти в Україні)

З огляду на актуальність проблеми у політичному контексті, запровадженні Державного стандарту початкової освіти, Концепції “Нова українська школа”, які мають віддзеркалювати Концепцію розвитку громадянської освіти в Україні, невирішеними залишаються питання, пов’язані з ефективністю фахової підготовки майбутнього вчителя-початківця до виконання досліджуваної діяльності та її відповідності сучасним запитам. Орієнтирами для модернізації дисциплін, що забезпечують підготовку майбутніх учителів до досліджуваної діяльності, є окремі положення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, де зазначено: “... З метою підготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників громадянської освіти в системі формальної освіти відповідно до

основних змістових напрямів громадянської освіти необхідно забезпечити:

– включення до стандартів вищої освіти, зокрема спеціальностей, що передбачають присвоєння кваліфікації педагогічного працівника, громадянських компетентностей;

теоретичну і практичну підготовку для здійснення громадянської освіти у сфері формальної, неформальної та інформальної освіти;

– розроблення нових моделей виховання та навчання, нових навчально-методичних матеріалів для проведення занять та практичного засвоєння нових тренінгових методик . Теорія і практика навчання та виховання громадянської освіти ...”.

Найбільш ефективними й доцільними для формування громадянської та соціальної компетентностей дітей педагоги визначають: проект, групові роботи, поїздки, зустрічі, уроки, виховні заходи, години спілкування, родинні свята, бесіди, власний приклад, читання творів, перегляд фільмів, мультфільмів, ігри, практичні заняття, вільне спілкування, приклад дорослих. Тренінги, диспути, «круглі столи», створення ситуацій, рольові ігри, підручник, література, сюжетні малюнки, моделювання ситуацій, участь в акціях, перегляд матеріалів ❖ Для вдосконалення означеної роботи педагога потребують таких навчально-методичних матеріалів: • методичні матеріали; • альбоми із сюжетними кольоровими малюнками; • матеріальне забезпечення; • фінансування; • матеріальна база; • тренінгові вправи; • матеріали сучасного формату, не відірвані від життя; • навчальні заняття; • презентаційні матеріали; • цікаві матеріали; • фільми; • підручники; • зошити; • дидактичні матеріали; • плакати; • комп'ютер

Висновки. Отже, підготовка майбутнього вчителя до формування в учнів основ громадянської компетентності повинна відповідати вимогам як сучасної початкової освіти, так і Концепції розвитку громадянської освіти в Україні. Ключовими у ній є вивчення студентами фахових дисциплін через тренінгові методики з громадянської освіти, наскрізне формування цієї компетентності у

самих студентів у процесі навчання у ЗВО, реалізація ними соціально значущих проєктів, участь у волонтерській діяльності тощо.

Питання для самоконтролю:

1. *Які завдання створення належних умов для формування молодшого школяра як особистості, громадянина?*

2. *Назвіть найпоширеніші види роботи інтерактивних методів навчання (за класифікацією О. Пометун)?*

3. Формування власної ідентичності учнів початкової школи, готовності до змін шляхом осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям.

Ми народжуємось у цьому світі і поступово набуваємо певних, притаманних лише нам, фізичних ознак і рис характеру. З волі батьків, родичів ми отримуємо ім'я, прізвище. Проживання у певному населеному пункті дає нам змогу називатися його мешканцями. Наше походження, особливості культури, в умовах якої ми зростаємо, допомагають сформувати у нас відчуття належності до певної спільноти. Під час навчання, професійної зайнятості, громадської активності, у стосунках зі сім'єю, родиною,

друзями, колегами ми формуємось як особистості, розвиваємо власні «Я», усвідомлюючи при цьому належність до різноманітних суспільних груп великих і малих. Результатом такого складного процесу конструювання власного «Я» і є *ідентичність*.

Ідентичність це невід'ємна характеристика людини, що виявляється у визнанні своєї унікальності, з одного боку, й відчутті приналежності до певної спільноти, з іншого.

Становлення ідентичності розпочинається від нашого народження і триває впродовж усього життя. Ідентичність є невід'ємною характеристикою, без якої людина не може існувати як особистість. Її формування сприяє збереженню і підтримці цілісності та неповторності кожної людини, що проявляється в

особистісних якостях, рисах характеру, ціннісних орієнтирах. Отже, процес формування ідентичності особистості є складним та багатовимірним.

Ідентичність має три основні різновиди

• **Психофізіологічна ідентичність** — єдність і спадкоємність фізіологічних та психічних процесів і властивостей організму, завдяки якій він відрізняє свої клітини від чужих. Це наочно проявляється в імунології (злагоджена дія систем організму, сильний імунітет).

• **Соціальна ідентичність** — переживання і усвідомлення своєї приналежності до тих чи інших соціальних груп і спільнот. Співвіднесення з певними соціальними спільнотами перетворює людину з біологічної особини в соціального індивіда й особистість, дозволяє їй оцінювати свої соціальні зв'язки і приналежності в системі понять «ми» і «вони». Ця ідентичність поділяється на (деякі з видів):

• **амбівалентна** суперечлива, хитка ідентичність, характерна для особи з нечітко структурованою психікою й неадекватним сприйняттям довколишнього світу;

• **групова** ототожнення себе з тією чи іншою спільністю або групою професійною, за інтересами тощо;

• **етнічна** співвіднесення себе з тією чи іншою етнічною спільнотою або якісними (етнокультурними) характеристиками, властивими для цієї спільноти;

• **національна** ідентичність усвідомлення своєї належності до тієї чи іншої нації (політичної, нації-держави);

• **політико-громадянська** — усвідомлення себе громадянином конкретної держави, ангажованість індивіда у суспільні процеси (громадянська), належності чи прихильності до політичних структур суспільства (політична);

• **просторово-територіальна** — співвіднесення себе з конкретною місциною проживання (локальна), регіоном (регіональна), країною (геополітична), континентом

(континентальна), з усім світом (ідентифікація себе як громадянина світу);

- *релігійна*— співвіднесення себе з тією чи іншою релігією й сповідання тієї чи іншої віри;

- *соціокультурна*—ангажованість у соціальні структури та соціальні відносини (соціальна), ідентифікація з певною системою культурних цінностей (культурна);

Особиста ідентичність чи **самоідентичність**—єдність і спадкоємність життєдіяльності, цілей, мотивів і смисложиттєвих установок особистості, яка усвідомлює себе суб'єктом діяльності. Вона виявляється передусім у його здатності підтримувати та продовжувати певну послідовність (наратив), історію власного «Я».

Ідентичність набувається людиною в ході індивідуального розвитку і є результатом психологічних процесів самоусвідомлення, соціалізації, ідентифікації, особистісної інтеграції тощо. У міру засвоєння індивідом соціокультурних зразків, норм, цінностей, прийняття і засвоєння різних ролей у взаємодіях з іншими людьми його самоідентифікації змінюються. Якщо людині не вдається своєчасно вирішити завдання з формування ідентичності, у неї формується неадекватна ідентичність. Механізм ідентичності є необхідною умовою спадкоємності соціальної структури та культурної традиції.

Ідентичність змінювати не можна.

Деякі елементи власної ідентичності є сталими. Наприклад, культурне середовище, у якому ми виростили, традиції, виховання батьків формують нашу етнічнокультурну приналежність, яка є сталим компонентом ідентичності. Разом з тим, певні складові ідентичності є змінними. Одні з них можуть втрачатися, їхнє місце заступатимуть нові. Наприклад, переїзд в іншу країну може вплинути на зміну громадянства людини.

Свобода вибору у формуванні власної ідентичності є засадничою характеристикою дотримання прав людини. Кожен індивід має право вибирати чи змінювати на свій розсуд різні спільноти, взаємодіяти з іншими групами, культурами. Адже це

корисно для набуття нового досвіду та ознайомлення з надбаннями інших соціальних груп і культур.

Ми формуємо свою ідентичність на усіх етапах життя. У дитячому та юному віці проводимо багато часу зі своїми батьками, родиною. Саме від рідних переймаємо моральні настанови, моделі поведінки, ціннісні орієнтири. Упродовж життя, контактуючи з іншими людьми, у нас з'являються нові вподобання, формуються нові смаки. Нові умови можуть впливати на зміни в ідентичності людини. Особливо яскраво це проявляється у сучасному глобалізованому світі. Багато людей ведуть подібний спосіб життя, послуговуються одними й тими ж комп'ютерними програмами, слухають однакові музичні твори, користуються продукцією відомих світових брендів. Сьогодні глобалізація вийшла за межі економіки й охопила практично всі сфери суспільного життя.

Водночас у добу глобалізації в людей виникає прагнення зберегти свою індивідуальність, і це виявляється у посиленні інтересу до рідної культури, традицій, релігії, а також виявів своєї неповторності у способі життя, стилі одягу, організації дозвілля. Інтеграція у нову спільноту не означає втрати ідентичності, а люди, які цінують рідну культуру, пишаються своїм походженням, бережуть рідну мову, пам'ятають історію, завжди в пошані.

Ідентичність є не лише усвідомленням людиною самої себе, а й того, якою її сприймають інші.

Питання для самоконтролю:

1. *Що таке соціальна ідентичність?*
2. *Що таке особиста ідентичність чи самоідентичність особистості?*
3. *Чому ідентичність змінювати не можна?*

4. Аналіз наукових концепцій громадянської та історичної освіти у початкових класах.

Останні десятиліття стає зрозумілим, що суспільні перетворення пов'язані, в першу чергу, зі змінами у свідомості людини. На тлі суспільних перетворень та їх трансформацій у системах освіти важливу роль відіграє питання **формування громадянина**, його громадянської культури, освіченості у правовому, суспільному та політичному полі. Питання громадянської освіти постає в даному аспекті одним з ключових. Особливу роль у виокремленні громадянської освіти, як сектору, відіграють ті процеси, що пов'язані з інтеграцією України у європейський та світовий освітній простір. Адже пріоритетом нашої країни проголошується саме формування свідомого, активного, демократичного громадянина, здатного жити та діяти у громадянському суспільстві, що постійно оновлюється і розвивається .

Громадянська освіта у більшості європейських країн розглядається як важливий чинник формування демократичної громадянськості .

Громадянська освіта як суспільно-політичний феномен — це процес визначення державою характеру запиту щодо особистості громадянина («освічений громадянин» чи «обмежений виконавець») та організація впливу соціальних інституцій задля засвоєння суспільством відповідних громадянських знань, умінь й цінностей.

Сьогодні визначення громадянської освіти сконцентровано навколо такого її розуміння, як **підготовка людини до життя в суспільстві на демократичних й правових засадах**. Така дефініція є загальноприйнятною й з певними уточненнями поширена в світовій теорії й практиці громадянської освіти. Але одразу необхідно зауважити, що стосовно визначення її структурних складових або компонентів існують певні відмінності, які зумовлені суспільно-політичними й правовим традиціями розвитку суспільства. На це звернув увагу й американський дослідник Вільям Галстон. Він наголосив, що відтоді, коли Платон і Аристотель вперше акцентували проблему громадянськості особистості, стало зрозумілогромадянська освіта залежить від суспільного ладу [5].

Метою громадянської та історичної освітньої галузі є формування громадянської та інших компетентностей, власної ідентичності та готовності до змін шляхом осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям, активної громадянської позиції на засадах демократії, поваги до прав і свобод людини, толерантного ставлення до оточуючих, набуття досвіду життя в соціумі з урахуванням демократичних принципів .

Здобувач освіти:

- встановлює зв'язки між подіями, діяльністю людей та її результатами у часі, пояснює значення пам'ятних для себе та інших громадян України дат (подій);

- орієнтується у знайомому соціальному середовищі, долучається до його розвитку, пояснює вплив природи та діяльності людей на нього;

- працює з різними джерелами соціальної та історичної інформації, аналізує зміст джерел, критично оцінює їх;

- узагальнює інформацію з різних джерел, розповідаючи про минуле і сучасне;

- представляє аргументовані судження про відомі факти та історичних осіб, а також про події суспільного життя;

- має розвинуте почуття власної гідності, діє з урахуванням власних прав і свобод, поважає права і гідність інших осіб, протидіє проявам дискримінації та нерівного ставлення до особистості;

- усвідомлює себе громадянином України, аналізує культурно-історичні основи власної ідентичності, визнає цінність культурного розмаїття;

- дотримується принципів демократичного громадянства, бере активну участь у житті шкільної спільноти, місцевої громад.и

.Проблема громадянської освіти привертає увагу як дослідників та розробників з країн, що належали до соціалістичного табору, так і країн з розвинутою демократією. Важливим сьогодні вбачається здійснення **аналізу того досвіду**, що сьогодні може бути виокремлений як успішна практика та застосований для вирішення

багатьох проблем у сфері виховання громадянина демократичної культури .

В розробленій українськими науковцями під керівництвом О.В. Сухомлинської «Концепції громадянської освіти в школах України» висвітлено таке розуміння громадянської освіти .

Це спеціалізована, систематична підготовка людей до життя в умовах демократії, що є динамічною і містить складові:

- *громадянські знання (способи й форми функціонування громадянина в державі);*
- *громадянські уміння та досвід (участь у соціально-політичному житті);*
- *громадянські чесноти (норми, установки, цінності, якості й риси громадянського суспільства).*

При збереженні сутності громадянської освіти має місце певна її конкретизація як процесу або як системи.

Вона розуміється, наприклад, як:

- *система виховання й навчання особистості, що передбачає формування моральної громадянської позиції, громадянської компетентності, набуття досвіду громадянської діяльності в системі неперервної освіти;*

- *освіта, що спрямована на формування знань, умінь, навичок і громадянських компетенцій, потрібних для життя в демократичній державі;*

- *система виховання та навчання особистості, здатної жити в умовах громадянського суспільства;*

- *навчання ефективній участі у процесах демократичного розвитку як на місцевому, так і на національному рівні;*

- *важливий засіб розвитку можливостей на суспільному рівні, який забезпечує ефективну громадянську участь;*

- *важливий аспект зміцнення здатності суспільства управляти власними справами, котрий доповнює розвиток можливостей на індивідуальному й інституційному рівнях .*

В європейських країнах впровадження стандартів громадянської освіти базується на таких особливостях:

- сьогодні акцент в громадянській освіті робиться на формування демократичної громадянськості;

- громадянська освіта має бути практично налаштована, що передбачає знайомство з діяльністю органів державної влади і громадських організацій, позакласних громадянських акцій і участі в громадських організаціях та введення учнівського самоврядування в школі;

- впровадження громадянської освіти передбачає підготовку і підвищення кваліфікації вчителів, моніторингу стану викладання дисциплін з громадянської освіти. Для цього необхідно створити державну інституцію, відповідальну за розробку програм, курсів, перепідготовку вчителів з громадянської освіти. Також до громадянської освіти необхідно залучити громадські організації, які можуть взяти на себе забезпечення участі школярів в їх роботі;

- громадянська освіта може бути окремим обов'язковим предметом для всіх загальноосвітніх шкіл або бути частинами програми обов'язкових дисциплін в якості окремих тем;

- громадянська освіта входить в навчальні плани всіх рівнів загальної шкільної освіти: початкової, основної та вищої шкіл;

- методи громадянської освіти мають бути інтерактивними, включати, наприклад, вивчення окремих прикладів порушення прав і свобод людини, проблемний підхід, роботу в групах з розробки певних суспільно значущих проектів тощо [2].

Громадянська освіта в Україні явище відносно нове і ще недостатньо досліджене в межах наукових знань. Але сьогодні вже цілком зрозуміло, що обидва ці процеси взаємно доповнюються. Необхідність такого з'ясування зумовлена й потребою поєднання навчання і виховання, інноваційного й традиційного, загальнолюдського й національного у формуванні сучасної особистості громадянина.

Освітнім державним стандартом виокремлено освітню галузь «Громадянська та історична». Серед ключових компетентностей нової української школи визначено «Соціальну та громадянську

компетентності»: усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадянському житті, на роботі, у сім'ї; уміння працювати з іншими на результат, попереджати й розв'язувати конфлікти, досягати компромісів. Реформа передбачає суттєву зміну структури середньої школи, щоб максимально формувати компетентності дітей, які є типовими для кваліфікації відповідного рівня: початкової, середньої та профільної школи. Для початкової освіти визначено такі компетентності: ❖ елементарні фактологічні знання; розуміння найпростіших понять про себе й довкілля, основ безпечної поведінки; інтеграція в соціальні групи; обмежена індивідуальна відповідальність; формулювання елементарних суджень. Запровадження запропонованих підходів сприятиме формуванню ключових компетентностей учнів початкової школи та розвитку ціннісного демократичного шкільного середовища. Сьогодні можна казати про інтеграцію громадянської освіти в початковій школі в таких аспектах: ❖ викладання громадянської освіти в рамках обов'язкового для всіх закладів освіти навчального предмета; ❖ викладання громадянської освіти засобами курсів за вибором, що вибираються освітніми закладами; ❖ включення компонентів громадянської освіти в низку навчальних предметів.

Зміст предмета «ЯДС» реалізує галузі «Громадянська та історична» та ін. Державного стандарту початкової загальної освіти і спрямовується на соціалізацію особистості молодшого школяра, його патріотичне та громадянське виховання. Метою предмета є особистісний розвиток учня, формування його соціальної й життєвої компетентностей на основі поетапного засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює загальнолюдські, загальнокультурні та національні цінності, соціальні норми, громадянську активність, практику прийнятої в суспільстві поведінки, толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій, різних точок зору.

Отже, громадянська освіта, як засіб підготовки молоді до повноцінного життя в демократичному суспільстві, завжди була і є пов'язаною з соціально-економічними й культурними чинниками суспільства, з політичними й геополітичними інтересами держави. Вона є пріоритетним напрямом освітньої політики та реформ і повинна здійснюватися усіма соціальними інституціями.

Питання для самоконтролю:

1. *Громадянська освіта як суспільно-політичний феномен —це...*
2. *Дайте визначення громадянської освіти.*
3. *Метою громадянської та історичної освітньої галузі є...*
4. *В європейських країнах упровадження стандартів громадянської освіти базується на таких особливостях...*

5. Принципи формування громадянської та історичної компетентностей учнів початкової школи.

Громадянська компетентність базується на тих же загальнопедагогічних і дидактичних принципах, що й освіта в цілому. Проте, превалюючими для неї на даному етапі є: **гуманізм** означає пріоритетність ідеї прав і свобод людини, творчий розвиток особистості, виховання людської гідності, поваги до приватної власності, розуміння значущості особистісної автономності; співвіднесення освітніх вимог з можливостями та природними здібностями дитини; **демократичність** означає виховання духу соціальної солідарності, справедливості, вміння конструктивно взаємодіяти із суспільством та приймати рішення; передбачає діалогічний характер освіти, суб'єктно-суб'єктні відносини між педагогами і учнями, атмосферу взаємоповаги та довіри у шкільному колективі, учнівське самоврядування, відкритість і зв'язок школи з іншими агентами процесу соціалізації (сім'єю, дитячими і молодіжними громадськими організаціями,

засобами масової інформації, церквою тощо); **зв'язок з практичною діяльністю** передбачає пріоритетність для системи громадянської освіти навчання і виховання умінь і дій, зорієнтованість учнів на навички соціальної взаємодії, вміння самостійно аналізувати різноманітні ситуації, перш за все у своєму життєвому середовищі, вміння самостійно приймати відповідальні рішення і діяти у правовому полі; **зорієнтованість на позитивні соціальні дії** означає цілеспрямованість громадянської освіти на соціальні сподівання учнів, набуття позитивного досвіду соціальних дій, формування позитивного іміджу компетентної громадянськості; **наступність і безперервність** означає поетапне, відповідно до вікових особливостей, розширення інформаційного, виховного, інструментального (практичного) обсягу системи освіти для демократії, що бере початок у дошкільному вихованні, включає всі етапи середньої, вищої, професійної освіти, а також освіту для дорослих; передбачає виховання потреби вчитися навичок громадянськості протягом усього життя; **міждисциплінарність** означає навчання і виховання громадянськості в процесі вивчення різних навчальних дисциплін; узгодження змісту навчальних програм з метою та завданнями громадянської освіти; **культуровідповідність** передбачає врахування у змісті громадянської освіти етнонаціонального, регіонального культурного і звичаєвого контексту, зв'язок шкільного колективу з місцевою громадою, участь у спільних із нею соціальних, культурних, природоохоронних акціях; **полікультурність** означає наповненість громадянської освіти ідеєю універсальності прав людини, а також ідеєю етнокультурного розмаїття України, Європи, світу, правової рівності національних культур; передбачає виховання особистості на засадах міжетнічної толерантності, поваги до представників інших культур, найперше учнівському середовищі; означає практичну реалізацію прав представників української нації, інших етнічних спільнот на розвиток і збереження своєї мови, культурної самобутності у контексті формування української політичної нації;

плюралізм означає виховання поваги до засад політичної, ідеологічної, етнонаціональної, расової різноманітності; уникнення екстремістських поглядів і поведінки у житті шкільного колективу, виховання толерантного ставлення до різних світоглядних, політичних доктрин, релігійних переконань, до діяльності у школі різних молодіжних громадських організацій; виховання усвідомлення неприйнятності будь-якого політичного екстремізму.

<i>Учень знає про</i>	<i>Учень вміє</i>	<i>Учень виявляє у поведінці та оцінках</i>
Початкова школа		
<ul style="list-style-type: none"> • про національні цінності українського суспільства та загальнолюдські цінності; • про державу Україна, існування законів і необхідність їх виконувати, права дитини, права і обов'язки людини і громадянина України; • про правила спілкування з однолітками та дорослими, норми поведінки у різних ситуаціях 	<ul style="list-style-type: none"> • спілкуватися з однолітками та дорослими, виявляючи повагу і толерантність; колективно обговорювати проблеми; • брати участь у колективній діяльності сім'ї та класу та прийнятті колективних рішень; • діяти за правилами, виконувати обов'язки, залучатися до суспільно-корисної діяльності; 	<ul style="list-style-type: none"> • патріотизм шанування національної історії, культури, мови, традицій. • повагу до законів України; до прав інших людей; • прагнення до справедливості, чесності, відповідальне ставлення до прав і обов'язків; • визнання та сприйняття багатоманітності оточуючого світу; • повагу до встановлених правил спілкування і поведінки, прагнення до ненасильницького

	<ul style="list-style-type: none"> • робити свідомий вибір у навчанні та типових ситуаціях повсякденного життя; • висловлювати і пояснювати власну точку зору 	розв'язання конфліктів
--	---	------------------------

Питання для самоконтролю:

- Назвіть принципи формування громадянської та історичної компетентностей учнів початкової школи.

6. Оволодіння знаннями і вміннями із навчальної дисципліни «ЯДС», достатніми для навчання громадянської та історичної освітньої галузі.

Інтегрований курс «Я досліджую світ» створено в рамках Всеукраїнського експерименту «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення початкової освіти в умовах реалізації нового Державного стандарту початкової освіти» та з метою реалізації Концепції Нової української школи відповідно темам модельної навчальної програми.

У першому та другому класах упроваджено інтегрований предмет «Я досліджую світ». Типова освітня програма з цього предмета дає змогу вчителю самостійно обирати й формувати інтегрований та автономний спосіб подання змісту із освітніх галузей Стандарту, добирати дидактичний інструментарій, орієнтуючись на індивідуальні пізнавальні запити і можливості учнів (рівень навченості, актуальні стани потреб, мотивів, цілей, сенсорного та емоційно-вольового розвитку). Особливого значення в

дидактико-методичній організації навчання надається його зв'язку з життям, з практикою застосування здобутих уявлень, знань, навичок поведінки в життєвих ситуаціях. Обмеженість відповідного досвіду учнів потребує постійного залучення й аналізу їхніх вражень, чуттєвої опори на результати дослідження об'єктів і явищ навколишнього світу.

Зміст програми «Я досліджую світ» дає змогу формувати різні компетентності учнів, тому що курс є інтегрованим. На уроках курсу «Я досліджую світ» під час використання різних типів робіт можна забезпечувати формування:

- . ціннісних орієнтацій щодо цілісності й різноманітності природи, ефективної, безпечної і природоохоронної поведінки у довкіллі;

- . наукового, критичного мислення для розв'язання проблем природничого характеру;

- . творчого самовираження;

- . активної громадянської позиції, підприємливості, здатності застосовувати моделі здорової поведінки, відстоювати інтереси особистого, сімейного і суспільного здоров'я;

- . власної ідентичності та готовності до змін через вироблення поваги до інших, толерантного ставлення до культурного різноманіття і розбіжності суджень, набуття досвіду взаємодії

1 клас. Людина серед людей:

Сім'я, школа. Поведінка в сім'ї, школі, громадських місцях. Моральні норми. Навички співжиття і співпраці

Стандарти поведінки в суспільстві. Поведінка в громадських місцях (транспорті, на вулиці, в храмі, в театрі, в бібліотеці). Моральні якості (доброзичливість, правдомовність, щирість, подільчивість). Спостереження в довкіллі. Організація досліджень. Розв'язання ситуацій морального вибору

Людина в суспільстві

Громадянські права та обов'язки як члена суспільства. Пізнання історії свого краю, символів держави. Спостереження в довкіллі. Організація досліджень.

Людина і світ

Толерантне ставлення до різноманітності культур, звичаїв народів, які проживають в Україні та за її межами.

Досліди, спостереження в природі.

Рукотворні тіла, матеріали та їх властивості.

Винаходи людства та їх вплив на життєдіяльність людини.

2клас

Людина серед людей

Стандарти поведінки в суспільстві. Моральні норми. Навички співжиття і співпраці.

Людина в суспільстві

Громадянські права та обов'язки як члена суспільства. Пізнання свого краю, історії, і символів держави. Внесок українців у світові досягнення.

Славетні українці. Спостереження в довкіллі. Організація досліджень.

Людина і світ

Толерантне ставлення до різноманітності культур, звичаїв. Внесок українців у світові досягнення.

Історичні події. Видатні історичні постаті. Розв'язання ситуацій морального вибору.

3-4 класи

Освітню програму громадянської та історичної освітньої галузі створено на основі Державного стандарту початкової освіти. Метою громадянської та історичної освітньої галузі для загальної середньої освіти є створення умов для формування в учня / учениці власної ідентичності та готовності до змін через усвідомлення своїх прав і свобод, осмислення зв'язків між історією і теперішнім життям; плекання активної громадянської позиції на засадах демократії та поваги до прав людини, набуття досвіду співжиття за демократичними процедурами. Відповідно до окресленої мети, головними завданнями громадянської та історичної освіти у початковій школі є:

- здобуття знань про сучасність і минуле своєї родини, місцевої громади, Батьківщини, людства, формування

відповідного віковим можливостям розуміння змісту пам'ятних для себе та для громадян України подій; • утвердження власної гідності, формування цінності свободи і прав людини, усвідомлення своєї належності до родини, місцевої та шкільної громад, українського народу, вироблення відповідального ставлення до власної діяльності та діяльності інших; • формування умінь орієнтуватися в історичному часі та соціальному просторі, знаходити та опрацьовувати доступну для себе суспільну інформацію, пояснювати її зміст та передавати породжені нею враження і думки; 52 • удосконалення набутих дітьми в дошкільному віці позитивних моделей поведінки у громадських місцях та опанування нових, пов'язаних із діяльністю школяра / школярки; • розвиток здатності обстоювати власну думку та приймати інших, вирізняти вияви нерівності, несправедливості та дискримінації; • створення умов для набуття успішного досвіду конструктивної взаємодії та громадянської поведінки. Для формування ідентичності та громадянської компетентності учнів програма пропонує опановувати потрібні для цього знання, вміння та навички громадянської поведінки та виховувати громадянські чесноти в межах таких змістових ліній: «Я – Людина», «Я серед людей», «Моя культурна спадщина», «Моя шкільна і місцева громади», «Ми – громадяни України. Ми – європейці». Змістова лінія «Я – Людина» передбачає залучення учня / учениці до опрацювання та використання для самоідентифікації елементарної інформації про людину як унікальну у Всесвіті істоту, яка творить себе як особистість, формує свій характер і розвиває цінні якості у процесі пізнавальної і трудової діяльності. Навчання в межах цієї змістової лінії сприяє самопізнанню учнів, усвідомленню власних потреб, уподобань, здібностей та інтересів, заохочує обирати цілі особистісного зростання (бути відповідальним, чесним тощо), допомагає утверджувати гідність та неповторність будь-якої людини. Змістова лінія «Я серед людей» забезпечує усвідомлення ролі зв'язків, які існують між людьми, значення рідні, друзів, приятелів, спільнот, із якими дитина себе ідентифікує. Навчання в

межах цієї змістової лінії сприяє набуттю досвіду громадянської поведінки та свідомому виборі норм і моделей поведінки, часто за певними взірцями. Змістова лінія «Моя культурна спадщина» дає змогу учнівству усвідомити вкоріненість у національну, а також рідну за етнічним походженням культуру, власну належність до європейської цивілізації. Учні/ учениці отримують можливість дослідити місцеві пам'ятки, пізнати традиції та минуле своєї родини, рідної етнічної групи, нації. Навчання в межах цієї змістової лінії сприяє розумінню значущості та різноманітності культурних надбань людства, формуванню умінь пізнавати минуле. Змістова лінія «Моя шкільна і місцева громади» забезпечує розуміння учнем/ ученицею базових норм шкільного та місцевого громадського життя, дає йому/ їй змогу посильно долучатися до їх відтворення та модернізації. Пізнання шкільних і місцевих традицій, ознайомлення з громадянськими вчинками земляків, діяльністю шкільної адміністрації, місцевих органів влади та добровільних асоціацій, зорієнтованих на громадські справи, сприяє набуттю учнями первинного досвіду громадянської дії, демократичної поведінки та конструктивної взаємодії. Навчання в межах цієї змістової лінії забезпечує вироблення вмій висловлювати та обстоювати свою думку та приймати інших, висувати власні ініціативи, планувати й організувати посильні для дітей молодшого шкільного віку громадські справи. Змістова лінія «Ми – громадяни України. Ми – європейці» дає учневі / учениці елементарні уявлення про національну символіку та державні атрибути України, націю (народ), державу, політику, владу, ключові події в історії України, підводить до прийняття демократичних цінностей та ідей євроатлантичної інтеграції Батьківщини. У межах цієї змістової лінії на прикладі відомих історичних постатей та національних героїв школярі усвідомлюють цінності патріотизму, активної громадянської позиції, самоповаги та ін. Змістові лінії громадянської та історичної освітньої галузі у початковій школі мають бути реалізовані оптимальними для кожного елемента змісту та навчальної цілі інтерактивними методами, із використанням

інформаційних технологій. До кожної з тем пропонується перелік проблемних питань, які структурують зміст навчального предмета.

В основу вивчення покладено проблемно-пошуковий метод, а також синергетичний підхід до освітнього процесу, коли виконання завдань із різних галузей, їх взаємопроникнення та переплетення підсилюють ефекти навчання.

Реалізацію змісту предмету ґрунтується на **конструюванні знань, а не на їх відтворенні**, що демонструє **партнерський підхід** до освітнього процесу, задекларований Концепцією «Нова українська школа».

Діти оволодівають знаннями і вміннями із навчальної дисципліни «ЯДС», достатніми для навчання громадянської та історичної освітньої галузі:

Досліджує своє походження, родовід, визначає свою роль у школі, громаді, державі; досліджує, які традиції і свята шанують у родині, родині друзів та однокласників, ставиться з повагою до цих традицій і свят «Я серед людей»

Визначає мету спільної роботи; планує послідовність дій групи для виконання завдання; погоджується на роль, яку здатний виконати найкраще

Спілкується з урахуванням особливостей інших людей; пояснює, чому потрібно діяти справедливо

Розрізняє об'єкти загального користування і власні об'єкти; протидіє (залучаючи дорослих) порушенням правил поведінки в публічних місцях

Пропонований зміст за чинною програмою (З.Шиян): *Вивчаю своє минуле Моє минуле, минуле мого роду. Родинне дерево. Традиції та свята. Чому для мене важливі звичаї та свята? Які пам'ятні дати і чому актуальні для сучасників? Взаємодію у спільноті Що таке рівність? Що таке справедливість? Що таке дискримінація? Що таке цькування (булінг) та як на нього реагувати? Як люди взаємодіють у спільноті? Приватний простір. Методи ненасильницького спілкування. Що я можу зробити для інших? Які ролі я вмію і люблю виконувати в групі?*

Змістова лінія «Моя культурна спадщина»

Розпізнає відомі об'єкти соціального середовища, планує прогулянку/ подорож/ екскурсію до об'єктів культурної спадщини рідного краю, України

Виокремлює факти, які викликають сумніви; знаходить інформацію, яка спростовує або підтверджує сумніви; пояснює можливі наслідки поширення неправдивої інформації

Знаходить потрібну інформацію про минуле і сучасне; добирає джерело інформації відповідно до потреб і зацікавлень

Пропонований зміст Вивчаю культурну спадщину Що споруди, твори мистецтва розповідають про минуле? Що можна довідатися про історію від дорослих? Як шукати інформацію про минуле і перевіряти її достовірність? Відомі особи культури і мистецтва України та світу з різних історичних періодів. Видатні спортсмени/ спортсменки України. Люблю мандрувати Історичні та культурні пам'ятки рідного краю, України, світу. Хто їх створив? Способи мандрування. Як орієнтуватися у просторі? Українські та іноземні мандрівники і першовідкривачі. Я і довкілля Походження топонімів рідного краю. Вплив людини на природу (позитивний і негативний) і природи на людину. Роль наукових та технічних винаходів минулого у нашому житті. Українські та іноземні винахідники

Змістова лінія «Моя шкільна та місцева громади»

Формулює власну думку щодо вчинку, події, пам'ятки культури; добирає прості докази; дотримується послідовності викладення думок

Визначає разом з однокласниками та використовує правила та процедури вирішення питань, які стосуються життя класу; пояснює, як власний вибір та дії можуть вплинути на інших осіб

Розповідає про свої досягнення, досягнення класу, своєї родини, школи, громади; аналізує проблеми класу, школи, громади та пропонує варіанти їх розв'язання; пояснює фактори, які допомогли досягти успіху або призвели до виникнення проблеми; долучається до справ, корисних для класу, школи, громади

Пропонований зміст лінії Я у школі: *Що таке школа і як вона працює? Як ухвалюють рішення у школі? Як я можу вплинути на те, що відбувається в моєму класі і школі? Навіщо потрібні шкільний статут, шкільні правила, шкільне самоврядування? Виявлення проблем класу/ школи. Учнівський проект. Дію в громаді Моя громада. Люди місцевої громади: вчинки, їхня мотивація та цінність для громади. Волонтер*

Змістова лінія «Ми – громадяни України. Ми – європейці»:

Визначає послідовність подій; співвідносить одиниці вимірювання часу

Збирає інформацію на тему, яка цікавить; визначає важливі і менш важливі відомості та обґрунтовує це; порівнює події, вчинки осіб

Наводить приклади культурно-історичної спадщини України; виокремлює важливі для громадян України події, пояснює, як к вони впливають на життя

Виражає різними способами уявлення про відомі історичні події, пам'ятки культури, видатних людей

Виокремлює в тексті окремі події, персонажі, поняття; формулює зрозумілі запитання про людей, минулі чи теперішні події

Пояснює, що означає бути громадянином України та як Україна пов'язана з Європою.

Пропонований зміст Я – громадянин/ громадянка України
Якою державою є Україна? Що об'єднує громадян України? Боротьба українців за державність і незалежність. Що таке демократія? Які ознаки демократії в державі та суспільстві? Борці за демократію та права людини в Україні. Творці Української держави
Відомості про видатних осіб української історії, які зробили значний внесок у розвиток Української державності: князі (княгиня) доби Київської Русі, козацькі гетьмани та отамани, діячі періоду Української Революції 1917 – 1921 рр. Українські меценати минулого. Я у Європі і світі
Держави-сусіди України. У яких країнах живуть українці? Як і навіщо держави об'єднуються? (ЄС, НАТО

тощо). Які проблеми існують у світі? (тероризм, війни, зміни клімату).

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть змістові лінії за програмою для 1,2,3,4 класів.
2. Вкажіть пропонований зміст навчальної дисципліни «ЯДС», достатній для навчання громадянської та історичної освітньої галузі.

7. Аналіз навчально-методичних комплектів з громадянської та історичної освіти для початкової школи з оцінкою їхнього змістово-технологічного наповнення відповідно до дидактичних вимог.

Одним із головних напрямів оптимізації й інтенсифікації навчально виховного процесу, підвищення рівня навчально-методичного забезпечення шкільних дисциплін є конструювання й використання навчально-методичних комплектів. Аналіз педагогічних досліджень показує, що склад їх компонентів та особливості відносин між ними розглянуті недостатньо. У зв'язку із цим постає необхідність подальшого обґрунтування теорії навчально-методичних комплектів.

Аналізуючи різні підходи до складу навчально-методичного комплексу (далі НМК), необхідно розглянути питання термінології. Існуючий досвід їх конструювання виявив (формально й змістовно) проблему співвідношення термінів “комплекс” і “комплект”. У контексті сучасних вимог до навчально-методичного забезпечення вона стає важливою для шкільної практики. Зазвичай у таких випадках посилаються на праці Д. Зуєва. Він увів термін “навчальний (навчально-методичний) комплекс” для позначення відкритої системи дидактичних засобів, на відміну від терміна

“комплект”, який означає повний набір: комплект підручників конкретного класу, тобто закриту систему. На думку Н. Бодрової, між цими термінами немає істотної відмінності в складі, але навчально-методичний комплект — це відносно закрита система друкованих та електронних навчальних видань, тоді як навчально-методичний комплекс відкритий

Зважаючи на те, що в одному з найновіших українських педагогічних видань “Енциклопедії освіти” навчально-методичний комплекс визначено як “педагогічне об’єднання, систему організації навчально-виховної діяльності, в основі якої органічна єдність і взаємозв’язок викладання, учіння та виховання, спрямовані на досягнення освітніх цілей” зауважимо, що термін “навчально-методичний комплекс” недоцільно застосовувати, характеризуючи систему друкованих та електронних носіїв навчальної й методичної інформації зі шкільної дисципліни. Тому надалі будемо вживати термін “навчально-методичний комплект”.

Під ним ми розуміємо систему взаємопов’язаних дидактичних засобів, об’єднаних за методичною концепцією, структурою й змістом та функціонально спрямованих на посилення мотивації; формування, узагальнення, закріплення й діагностику теоретичних знань і практичних умінь; активізацію творчих здібностей; формування емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу.

Склад компонентів НМК дещо відрізняється, що зумовлює різні можливості комплексів, а також підходи до їх використання.

Вважаємо доцільним виділення в складі НМК **трьох груп дидактичних засобів:**

- призначених для вчителя та учнів (підручник, атлас),
- для вчителя (навчальна програма, календарне планування, методичні посібники),
- для учнів (зошити для практичних робіт, контурні карти, вимірники навчальних досягнень).

Засоби НМК, які використовує вчитель, повинні бути як у друкованому, так і в електронному вигляді, завдяки якому вони набувають додаткової функціональності. Це пояснюється наявністю в них нових властивостей. Зокрема, вони дають змогу оперативно звертатися до необхідної інформації та подавати її в різному вигляді, вносити зміни в такі засоби, як календарне планування та методичні посібники у вигляді планів конспектів уроків.

Таким чином, НМК складається із взаємопов'язаних дидактичних засобів, необхідних і достатніх для успішного засвоєння навчальної програми. (1)

Вона є вихідним документом у конструюванні:

- Підручника-книжка, у якій системно викладено інформацію з певної галузі знань і яку використовують в системі освіти на різних рівнях, а також для самостійного навчання.(2)

- Календарного планування — це процес складання й коригування розкладу, в якому роботи, що виконуються різними організаціями, взаємопов'язуються між собою в часі і з можливостями їх забезпечення різними видами матеріально-технічних та трудових ресурсів.(3)

- Зошита для практичних робіт,
- Рецептного методичного посібника та інших засобів.

Аналіз цілей і змісту структурних компонентів НМК дає змогу зробити висновок, що вони утворюють систему, спрямовану на організацію навчально-виховного процесу на всіх його етапах, надання методичної допомоги вчителю, забезпечення самостійної роботи учнів і здійснення контролю за засвоєнням навчальної програми

Відповідно до листа МОН України від 17.8.2016 № 1/9-434 «Про переліки навчальної літератури, що має відповідний гриф Міністерства освіти і науки України, для використання в загальноосвітніх навчальних закладах» рекомендовані для використання в загальноосвітніх навчальних закладах навчальні програми курсів за вибором і факультативи:

❖ Навчальна програма «Уроки стійкого розвитку.Моя щаслива планета» (програми курсів за вибором для ЗНЗ.Варіативна складова Типових навчальних планів. 1–4-і класи. Книга Пометун О.І., Онопрієнко О. В., Цимбалару А. Д., Андрусенко І. В. / Мандрівець / Лист ІТЗО від 6.3.2014 № 14.1/12-Г-341.

❖ Навчальна програма «Уроки стійкого розвитку.Моя щаслива планета» (програми курсів за вибором для ЗНЗ.Варіативна складова Типових навчальних планів. 1–4-і класи.Книга Пометун О. І., Онопрієнко О. В., Цимбалару А. Д. / Мандрівець / Лист ІТЗО від 8.5.2014 № 14.1/12-Г-674.

❖ Школа друзів планети.Уроки сталого розвитку.Методичний посібник для вчителів. Пометун О.І., Онопрієнко О. В., Цимбалару А. Д., Андрусенко І. В. / БО «Вчителі за демократію та партнерство»/ Лист ІТЗО від 6.3.2014 № 14.1/12-Г-341.

❖ Моя щаслива планета. Уроки для стійкого розвитку. Навчальний посібник для учнів. Пометун О.І., Онопрієнко О. В., Цимбалару А. Д./ ВД «Освіта», БО «Вчителі за демократію та партнерство» / Лист ІТЗО від 8.5.2014 № 14.1/12-Г-674.

❖ Навчальна програма «Права дитини» (1–4-і класи). Мовчун А. І., Харсіка Л. І. // Генеза / Лист ІТЗО від 30.7.2014 № 14.1/12-Г-1399.

❖ Книга для читання «Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини». Гавриш С. Б. // Генеза / Лист ІТЗО від 30.7.2014 № 14.1/12-Г-1399

❖ Робочий зошит «Права дитини».Мовчун А.І. // Генеза / Лист ІТЗО від 30.7.2014 № 14.1/12-Г-1399.

❖ Методичний посібник «Кожна дитина має право.Виховні заняття».Мовчун А. І. // Генеза / Лист ІТЗО від 30.7.2014 № 14.1/12-Г-1399.

❖ Програма курсу за вибором «Україна – єдина країна» (Програми курсів за вибором для ЗНЗ.Варіативна складова Типових навчальних планів. 1–4-і класи. Книга 4).Седеревічене А. О., Харсіка Л. І. / Мандрівець / Лист ІТЗО від 26.6.2015 № 14.1/12-Г-791.

❖ Навчальна програма «Я люблю Україну».Чабайовська М. І., Омельченко Н. М., Кальчук М. І. / Астон / Лист ІМЗО від 28.3.2016 № 2.1/12-Г-120.

❖ Комплект зошитів-посібників «Я люблю Україну». Чабайовська М. І., Омельченко Н. М., Синільник В. В. / Астон / Лист ІМЗО від 29.6.2016 № 2.1/12-Г-419.

❖ Програма курсу за вибором «Маленькі українці подорожують країнами Євросоюзу» (Програми курсів за вибором для ЗНЗ. Варіативна складова Типових навчальних планів. 1–4-і класи. Книга 3). С. Гаряча, Л. Добровольська / Мандрівець / Лист ІТЗО від 31.1.2012 № 14.1/12-Г-25.

❖ Навчальна програма «Основи гуманістичної моралі» (Програми курсів за вибором для ЗНЗ. Варіативна складова Типових навчальних планів. 1–4-і класи. Книга / Киричок В. А. / Мандрівець / Лист ІТЗО від 16.4.2015 № 14.1/12-Г-227. Особливості курсу:

❖ системний підхід до проведення цілеспрямованої виховної роботи;

❖ єдиний в Україні наскрізний курс – від дошкільнят до ВНЗ;

❖ курс інтегрований – у ньому поєднані спецкурси релігієзнавчої, конфліктологічної, екологічної та краєзнавчої спрямованості;

❖ популяризує історію і культуру різних етносів, що мешкають на теренах України, а також сучасну культуру регіону;

❖ ознайомлює із сучасними культурними центрами регіону – музеями, театрами, заповідниками, з відомими людьми, які уславили край;

❖ пробуджує інтерес до рідної мови та вивчення мов своїх сусідів, сприяє формуванню в дітей «мовної толерантності»;

❖ дає уявлення про різноманітні релігії та конфесії, ментальні особливості сусідів, їх цінності;

❖ дає можливість системно проводити профорієнтаційну роботу, що спрямована на ознайомлення із професіями, на які є попит у регіоні або які будуть необхідними в майбутньому, зважаючи на перспективи розвитку економіки області;

❖ розвиває навички міжкультурної комунікації;

❖ знижує рівень агресивності дітей, знайомить з елементами шкільної медіації;

❖ дає змогу системно займатися просвітництвом батьків, краще взаємодіяти у виховній роботі з місцевими громадами, національно-культурними товариствами.

Далеко не всі країни мають владні Інтернет-проекти, спрямовані на дитячу та молодіжну аудиторію. Такий сайт, зокрема, має Канцлер Німеччини (www.regierenkapiieren.de).

З вересня 2007 року сайт для юних громадян має і Кабінет Міністрів України. На сторінках Урядового сайту для юних громадян є можливість ознайомитися з структурою та історією державної влади в Україні, роботою Кабінету Міністрів та органів виконавчої влади та дізнатися як захищати свої права, бути активним членом суспільства.

Питання для самоконтролю:

- 1. Що таке навчально-методичний комплект?*
- 2. Навчально-методичні комплекти з громадянської та історичної освіти для початкової школи складаються..*

8. Аналіз перспективного педагогічного досвіду у змісті громадянської та історичної освіти учнів початкових класів

Громадянське виховання — це всеохоплююча категорія, що поєднує всі грані педагогічного процесу. Важливе місце у ньому посідає освітня складова, у вигляді громадянської освіти, яка доповнюється й розширюється вихованням у дусі громадянськості, що передбачає розвиток в особистості здатності усвідомлювати провідні моральні цінності .

Запровадження громадянської освіти є забезпечення мінімальної функціональної громадянської освіченості індивіда .

Цієї мети можна досягти, лише застосовуючи «багатовекторний» підхід, тобто зосередивши увагу на кількох ключових моментах. Перш за все, учнівську молодь необхідно озброїти компетентностями, необхідними для участі в житті суспільства на всіх рівнях, що передбачає, насамперед, здатність реалізовувати свої права й свободи, поважаючи при цьому права й свободи інших громадян, а також діяти у відповідності до власних переконань і цінностей. Надзвичайно важливо сформулювати в молодих громадян України повагу до прав людини, плюралізму та

демократії, верховенства закону, виховати в них неприйняття насильства, ксенофобії, расизму, агресії, нетерпимості .

Для успішної реалізації освітнього процесу вчитель має виконувати завдання:

– володіти знаннями і вміннями із навчальної дисципліни, достатніми для навчання громадянської та історичної освітньої галузі;

– проєктувати освітній процес із застосуванням сучасних технологій, відповідних загальним і специфічним закономірностям та особливостям віковим та індивідуальним особливостям молодших школярів;

– моделювати навчальні заняття з громадянської та історичної освіти інтегруючи різні освітні галузі з застосуванням сучасних педагогічних технологій навчання, визначати їхнє навчально-методичне забезпечення;

– аналізувати навчально-методичні комплекти з громадянської та історичної освіти для початкової школи, оцінювати їхнє змістово-технологічне наповнення відповідно до дидактичних вимог;

– аналізувати перспективний педагогічний досвід учителів із застосування сучасних технологій навчання громадянській та історичній освіті молодших школярів для подальшого його впровадження в навчально-виховний процес початкової школи;

– працювати як самостійно, так і в команді, демонструючи лідерські якості, вміння ефективно спілкуватися й досягати очікуваних результатів .

Спілкуванню учителя та учнів на громадянському рівні виняткового значення надавав **В. О.Сухомлинський**: «Я закликаю маленьких громадянні вони відповідають на мої заклики найтоншими рухами душі: я прошу їх замислитись над власною життєвою долею, пройденим героєм до вершини подвигуі вони йдуть разом зі мною, захоплюються й благоговіють, обурюються, дивляться вперше на складні явища життя широко відкритими очима й стискають кулаки від ненависті до ворога Велика виховна сила бесіди про

громадянськість розкривається тоді, коли я, вихователь, і мої маленькі громадяни, немовби зливаючись в єдине ціле, разом пізнаємо, відкриваємо великий світ громадянськості. Саме тоді, коли, слухаючи мене, Івась бачить, відчуває в мене передусім громадянинаоднотумця, він і починає активно ставитись до самого себе .

Громадянськість — це пристрасть людського серця, і донести до юних душ пристрасть боротьби можна лише тоді, коли ти сам постаєш перед своїми вихованцями як громадянин» .

Виховний процес повинен бути невід’ємною складовою всього освітнього процесу та орієнтуватися на духовні цінності Українського народу (національна самосвідомість, ідентичність, самобутність, гідність, соборність, свобода), загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, повага до інституту сім’ї, турбота, повага до себе та інших людей) та соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови та культури, патріотизм, шанобливе ставлення до навколишнього природного середовища, повага до закону, відповідальність та солідарність) .

Громадянська освіта також має ґрунтуватися на цінностях активної життєвої позиції, особистої ефективності, істини, правдивості та критичного мислення, взаємоповаги, відкритого спілкування та ефективної співпраці, прав людини та спільного захисту цих прав.

Формування громадянської компетентності молодших школярів забезпечується як змістом **навчальних дисциплін** початкової школи, так і процесуальною складовою освіти шляхом застосування різноманітних навчальних технологій.

Серед сучасних технологій навчання на особливу увагу заслуговує **технологія інтерактивного навчання** .

Суть **інтерактивного навчання** полягає у тому, що: навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії усіх суб’єктів освітнього процесу; це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де і

учень, і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, вміють і здійснюють. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання ролевих ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації. Воно ефективно сприяє формуванню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії, дає змогу педагогу стати справжнім лідером дитячого колективу.

Концепція громадянської освіти реалізується через функціонування та розвиток програм, центрів, фондів, асоціацій тощо.

Інформаційно-дослідний Центр «Інтеграція та розвиток» (<http://idcir.com>). – громадська організація, діяльність членів якої спрямована на формування демократичного толерантного відкритого суспільства в Україні. Центр створено і зареєстровано як неприбуткову організацію у червні 1997 року. До 2014 року організація здійснювала свою діяльність в Автономній Республіці Крим, в основному в сферах посилення громадянського суспільства, розвитку міжкультурної освіти і запобігання конфліктам. Задля цього членами організації у співпраці із науковцями та освітянами був розроблений та впроваджений в систему формальної освіти України інтегрований спеціальний курс виховної спрямованості «Культура добросусідства», який сприяє розвитку соціальних, в т. ч. громадянських компетентностей у дітей та дорослих. В 2009 році організація отримала премію Макса ван дер Стула, започатковану урядом Нідерландів, за «зусилля в сфері сприяння толерантності та порозуміння між багатонаціональним населенням України та сприяння справжньої інтеграції всіх етнічних спільнот». Центр успішно співпрацює з міжнародними організаціями. Він є членом Міжнародної мережі з вирішення конфліктів та миротворчої освіти (INCREPE), Глобального партнерства з попередження збройних конфліктів (GPPAC). Партнерами Центру є Український центр незалежних

політичних досліджень, Інститут міжнародного співробітництва Німецької асоціації народних університетів (DVV International). Діяльність на різних етапах підтримується Міжнародним фондом «Відродження» (Інститут відкритого суспільства), Верховним комісаром О Б СЄ у справах національних меншин, Чорноморським фондом регіонального співробітництва, різноманітними програмами урядів Швейцарії, Норвегії, Нідерландів, Німеччини, Великобританії, США.

Місією Всеукраїнського фонду «Крок за кроком» (<http://www.ussf.kiev.ua/>) є сприяння втіленню освітніх реформ реалізації особистісно зорієнтованої, інклюзивної освітньої моделі з активним залученням сімей і громад шляхом проведення тренінгів для освітян, батьків, представників громадських організацій; ініціювання та реалізація проектів, спрямованих на забезпечення рівного доступу до якісної освіти всіх дітей, включаючи дітей з особливими потребами; залучення сімей і громади до освітнього та управлінського процесів . Фонд став партнером реалізації проекту «Громадянська освіта – Україна» .

Всеукраїнська Асоціація історії та суспільних дисциплін «Нова доба» (<http://www.novadoba.org.ua/>) створена для сприяння викладання історії, суспільствознавчих дисциплін, зокрема історії та впровадження громадянської освіти в загальноосвітніх навчальних закладах України. «Нова Доба» залучає вчителів, учнів, студентів і широке коло освітян до формування в українській молоді громадянських компетентностей через викладання історії, прав людини, полікультурну освіту та різноманітні види позашкільної діяльності . У рамках діяльності організації відбувається створення навчально-методичних матеріалів для учнів «Учимося бути громадянами», «Разом на одній землі . Історія України багатокультурна», « Нові підходи до історичної освіти в умовах багатокультурного середовища . Навчальний модуль . Євроклуби України». Молодіжна команда Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба. Перспектива» (заснована у 2008 р.) спрямована на реалізацію

проєкту «Молодь діє» та проводить акції школярів України «Громадянин», до яких залучаються учні, педагоги, члени органів місцевого самоврядування та студенти. Також «Нова Доба. Перспектива» запрошує молодих педагогів України до участі в роботі літніх шкіл з питань громадянської освіти. За результатами діяльності було видано збірник навчально-методичних матеріалів «Молодь. Школа. Громада», який містить методичні розробки різноманітних видів діяльності із громадянської освіти молоді.

Всеукраїнська благодійна організація «Учитеді за демократію та партнерство» (<http://tdp.org.ua/>). Неурядова організація працює за такими напрямками: • адаптація та розробка навчально-методичних матеріалів про громадянську освіту та інноваційних методів навчання й освітнього менеджменту; • проведення тренінгів, семінарів, конференцій з питань громадянської освіти; • випуск публікацій (підручників, посібників для учнів і вчителів); • адміністрування та впровадження міжнародних освітніх грантових програм з питань громадянської освіти. Поточними проєктами організації є «Навчання критичного мислення» й «Освіта для стійкого розвитку в дії».

DOCCU – розвиток громадянських компетентностей в Україні (<http://doccu.in.ua/>) – швейцарсько-український проєкт, який реалізується в Україні в рамках швейцарської стратегії співробітництва для України на 2015–2018 роки, а саме в рамках її напрямку «Врядування та відновлення миру». Проєкт покликаний удосконалити процес співпраці органів державної влади, системи освіти та громадськості для створення демократичного середовища в місцевих громадах. Пілотні регіони – Київська, Одеська, Херсонська, Полтавська, Львівська, Луганська, Івано-Франківська та Дніпропетровська області. Поширення знань про гендерну рівність є невід’ємним компонентом запровадження ОДГ/ОПЛ. Проєкт передбачає поширену та поглиблену імплементацію ОДГ/ОПЛ для досягнення таких цілей: • Посилення місцевого самоврядування за допомогою підтримки демократичних освітніх установ. • Реалізація принципів «доброго управління» шляхом

поширення знань про ОДГ/ОПЛ серед державних службовців за допомогою впровадження відповідного навчального курсу в освітні програми для підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування на національному й регіональному рівнях.

Проект DOCCU передбачає впровадження трьох головних і наскрізних компонентів: • Компонент 1 «Державні службовці». Запровадження ОДГ/ОПЛ на загальнонаціональному рівні в систему підготовки державних службовців і представників органів місцевого самоврядування України. • Компонент 2 «Керівники шкіл» (директори шкіл). Запровадження ОДГ/ОПЛ у систему післядипломної освіти керівників шкіл у Київській та Одеській областях. • Компонент 3 «Учителі». Запровадження ОДГ/ОПЛ у систему післядипломної освіти вчителів у Київській та Одеській областях.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЦЕНТР ІМЕНІ ВЕРГЕЛАНДА (<http://ukr.theewc.org/>). Це європейський експертний центр у сфері освіти для демократичного громадянства, прав людини й міжкультурного порозуміння, заснований Радою Європи та Норвегією у 2008 році з метою надання підтримки державам-членам Ради Європи в реалізації політики у згаданій сфері. Реалізує в Україні проект «Демократична школа». Розробляє матеріали, що допомагають формувати громадянські й соціальні компетентності українських учнів.

ПРОЕКТ «ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ» У березні 2000 р. розпочалась реалізація проекту «Освіта для демократії в Україні» [<https://uk-ua.facebook.com/Фонд-Освіта-для-демократії-387893824747040/>] за підтримки Європейського Союзу та уряду США, ряд українських, європейських та американських установ, організацій та експертів спільно працюють над утіленням проекту. Метою реалізації даного проекту стало сприяння розвитку демократичної політичної культури. Завданням реалізації проекту було сприяння запровадженню громадянської освіти в середніх школах України в 9–11-х класах. Керівництво європейською

частиною проекту здійснювалось Інститутом суспільства і політики (Нідерланди) (Instituut voor Publiek en Politiek, IPP) та Мершон-центром державного університету Огайо (США) (Ohio State University). Трансатлантичне координування було покладено на CIVITAS Інтернешнл (Франція) (CIVITAS International). Основними завданнями проекту були: • сприяння створенню національної політики громадянської освіти в середніх школах; • розробка навчальної програми, що описує цілі та зміст громадянської освіти в середніх школах; створення навчально-методичного забезпечення викладання громадянської освіти в середніх школах

ПРОЕКТ «ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА — УКРАЇНА» (березень 2005 р. – березень 2008 р.) Запроваджувався представництвом Європейської Комісії в Україні під керівництвом компанії «Cambridge Education». Партнер проекту – Міністерство освіти і науки України. Пілотні області: Київська, Вінницька, Херсонська, Волинська. Робоча група реалізації проекту на основі аналізу державних документів розробила навчальні плани та програми, а також концепцію змісту громадянської компетентності та склала таблицю цільових знань, умінь, навичок і ставлення за всіма етапами шкільної освіти. У межах реалізації проекту було видано навчальний і ресурсний посібники для вчителя із супровідним диском, спрямовані на підтримку процесу інституалізації ГО; розроблено програми навчальних курсів для студентів педагогічних університетів і вчителів, які проходять курси підвищення кваліфікації, – як спеціалістів у питаннях громадянознавчого напрямку, так і викладачів інших предметів; навчальний модуль інклюзивної освіти та рівних прав і можливостей для системи післядипломної освіти; а також широкий спектр навчально-методичних матеріалів про організацію позакласної діяльності. У рамках реалізації проекту «Громадянська освіта – Україна» Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» розроблено матеріали на тему «Забезпечення інклюзивного підходу при викладанні громадянської освіти», які є складовою посібника

«Громадянська освіта: теорія і методика навчання», а також розроблено навчальний курс «Рівні можливості та громадянська освіта», який розраховано на 24 академічні години та складається із трьох блоків: реалізація інклюзивного підходу через викладання громадянської освіти; особливі освітні потреби і громадянська освіта; основні принципи організації та діяльності інклюзивного закладу освіти.

Матеріали проекту «Громадянська освіта – Україна». Документи, підготовлені в рамках проекту: 1. Результати реалізації проекту «Громадянська освіта – Україна». 2. Думки українських учнів про громадянську освіту й вивчення суперечливих питань. 3. Аналіз та висновки опитування про практику викладання громадянської освіти. 4. Звіт про завершення реалізації проекту. 5. О. Пометун «Формування громадянської свідомості старшокласників засобами різних предметів».

ПРОЕКТ «НАВЧАЛЬНИЙ ТУР ІЗ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ» здійснювався Інформаційно-аналітичним центром педагогічних інновацій Інституту засобів навчання АПН України за підтримки Агентства міжнародного розвитку Сполучених Штатів Америки (USAID, Казахстан). Метою реалізації проекту стало поширення досвіду українських педагогів про впровадження громадянської освіти в Україні серед освітян Казахстану, Туркменістану та Таджикистану. У рамках реалізації проекту було здійснено такі заходи: • ініційовано міжнародну партнерську мережу освітян для обміну досвідом у питаннях громадянської освіти в системі загальної середньої освіти (України, Казахстану, Туркменістану та Таджикистану); • у рамках навчального туру вчителями-практиками проведено серію семінарів-тренінгів із громадянської освіти, в які увійшли такі теми, як «Права людини та дитини», «Толерантність», «Екологічна освіта», «Вирішення конфліктів», «Полікультурна освіта».

УКРАЇНСЬКО-ШВЕЙЦАРСЬКИЙ ПРОЕКТ «СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ДЛЯ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ» (2005–2010): реалізація українсько-швейцарського проекту у сфері освіти

«Сприяння розвитку демократичної освіти в Україні» здійснювався Цюрихським педагогічним університетом, Інститутом міжнародних освітніх проектів (ЦПУ) та Національною академією державного управління при Президенті України (НАДУ) за партнерства Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. Стратегічною метою реалізації проекту є підвищення впливу освіти на розвиток громадянського суспільства та демократичних процесів у країні. Зокрема, проект покликаний сприяти розширенню доступу освітян до інформації про основні засади демократичного громадянства, а також широкому обговоренню проблем, що стоять перед державним управлінням освіти в Україні. Цілями реалізації проекту стали:

- адаптація, видання та впровадження трьох навчальних посібників Ради Європи для різних рівнів освіти: учнів і вчителів – «Живемо в демократії»; керівників шкіл – «Демократичне врядування у школі»; слухачів системи підвищення кваліфікації вчителів – «Посібник для підготовки вчителів з питань освіти для демократичного громадянства та освіти про права людини».
- здійснення пілотної апробації посібників у навчальних закладах м. Києва, Київської області та м. Цюриха (Швейцарія);
- проведення серії семінарів у м. Києві для підготовки вчителів, керівників шкіл і керівників системи освіти до роботи з навчальними матеріалами про освіту для демократичного громадянства; розробка концепції розвитку освіти для демократичного громадянства в Україні.

ПРОЕКТ БЛАГОДІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ «УЧИТЕЛІ ЗА ДЕМОКРАТІЮ ТА ПАРТНЕРСТВО» «ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА» (2007–2010 РР.) реалізували за підтримки Міністерства освіти і науки України та фінансової підтримки Ради Європи. Метою реалізації проекту було визначити можливості адаптації й імплементації технології «Оцінки та забезпечення якості освіти для демократичного громадянства» (QA – EDC), запропонованої в документах Ради Європи, шляхом проведення її апробації в умовах загальноосвітніх шкіл України. Основою реалізації проекту стали

поняття та підходи до освіти, що містяться в документах Ради Європи і полягають зокрема в тому, що «освіта для демократичного громадянства» (ОДГ) розглядається не як окремий предмет чи група предметів, що опановують учні, а як окрема важлива мета освітньої політики держави, регіону, конкретного навчального закладу. 20-ю сесією постійної конференції міністрів освіти Ради Європи у Кракові в жовтні 2000 р. було прийнято «Проект спільних основних напрямів ОДГ», який визначив основні принципи ОДГ. Реалізація проекту була спрямована на впровадження технології ОДГ у школі. Два проекти, реалізовані протягом 2007–2008 рр., дозволили конкретизувати зміст і методи запровадження європейського «Інструменту для забезпечення якості ОДГ».

Отже, концепція розвитку громадянської освіти в Україні базується на необхідності створення сприятливих умов для формування та розвитку громадянських компетентностей людини на всіх рівнях освіти та у всіх складниках освіти, що дасть змогу громадянам краще розуміти та реалізувати свої права в умовах демократії, відповідально ставитися до своїх прав та обов'язків.

Питання для самоконтролю:

1. *Для успішної реалізації освітнього процесу вчитель має виконувати завдання...*
2. *Для реалізації громадянського виховання важливо забезпечити...*

9. Аналіз навчально-методичних матеріалів для педагогів, батьків та учнів початкової школи з формування громадянської та історичної компетентностей.

Проблема громадянського виховання завжди привертала до себе увагу філософів, педагогів і психологів. Ще стародавні мислителі (Аристотель, Платон, Плутарх, Сократ) з'ясували суть громадянського виховання, обґрунтували шляхи і методи його реалізації. Ці ідеї знайшли свій подальший розвиток у працях А. Адлера, Г. Гегеля, Д. Локка, Ж - Ж. Руссо, З. Фрейда. Такі видатні

українські діячі, як В. Антонович, М. Драгоманов, С. Русова, І. Огієнко, Г. Ващенко, Б. Грінченко, А. Макаренко, М. Грушевський, В. Сухомлинський та багато інших звертали увагу у своїх роботах на особливе значення формування громадянської свідомості підростаючої особистості. Так, зокрема, М.Грушевський у своїй книжці «На порозі нової України» пише про політичний ідеал розбудови української незалежної держави (яким, до речі, керувався у своїй діяльності). Чільне місце у цьому ідеалові посідає образ громадянина України, його громадянських добродійностей. Відомий український педагог В. Сухомлинський перший (за радянських часів) звернувся до громадянського виховання як до головної педагогічної проблеми. У 1970 році вийшла його книжка «Народження громадянина», де подається така система педагога, яка б оптимально впливала на громадянський розвиток особистості. Першочерговою умовою формування рис громадянина В. Сухомлинський вважав розвиток громадянської активності кожного індивіда. Він визначив вік дитинства як особливо важливий для формування громадянина і твердив, що риси громадянина виховуються безліччю впливів педагогічного характеру й некерованими соціальними впливами. В документах Верховної Ради України, Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ ст.), «Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті», обґрунтовано необхідність удосконалення громадянського виховання учнівської молоді, Цілеспрямованої роботи з громадянського виховання учнів вимагає і закон України «Про освіту», де чітко сформульовано завдання виховання підростаючого покоління.

У «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» зазначено, що домінантною основою розвитку українського суспільства є виховання «свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо -

естетичної, трудової, екологічної культури». Початкова школа виконує роль фундаменту, на якому будується вся система громадянського виховання школярів, формування у них любові до рідного краю, України, історичної пам'яті, духовності, національного характеру. Все, що закладається учням у цей період навчання та виховання, визначає в подальшому успіх процесу формування особистості, її світогляду і загального розвитку. Набуті в початковій школі особистісні якості, а також знання, вміння і навички не лише забезпечують основу навчання і виховання підлітків, а й значною мірою визначають особливості практичної, громадянської та професійної діяльності дорослої людини.

Тобто, основа громадянськості закладається саме в дитячі роки. У «Розмові з молодим директором школи» В. Сухомлинський дає таку пораду: «... займіться перспективою становлення людини громадянина, адже «дитина, якій сьогодні сім років, яка не сміливо переступає поріг школи і виводить у зошиті кружечки і палички, через десять років, на ваших очах стане громадянином».

Аналіз наукової та методичної літератури засвідчує, що процес громадянського виховання підростаючого покоління широко і різнобічно обґрунтований в теорії і практиці. Зокрема, у вітчизняній педагогіці вперше до теми громадянського виховання звернувся В. Сухомлинський, педагогічні ідеї якого стали орієнтиром для створення ефективних технологій виховання громадянськості школярів й на сучасному етапі. В педагогічній спадщині Г. Ващенко, А. Макаренка, С. Русової, К. Ушинського охарактеризовано основний зміст громадянського виховання дітей в школі та його національні ознаки.

Педагогічні основи морального та правового виховання учнівської молоді, наукові підходи до виховання суспільно-активної особистості школяра в сучасних умовах розроблено в дослідженнях Н. Бібік, І. Зязюна, В. Кременя. Історичну ретроспективу, ґрунтовний педагогічний аналіз потреб та можливостей громадянського виховання в період становлення української державності розробили П. Ігнатенко та В. Поплужний. Проблему

формування громадянськості як провідної риси особистості досліджено О. Докукіною, М. Задерихіною, Л. Канішевською, Н. Косаревою, В. Мазаєм, Л. Пономаренко. Напрями розвитку громадянських цінностей у молоді обґрунтовано у працях Л. Бойко, І. Бондаренко, М. Боришевського, Л. Крицької та Н. Чернухи.

Напр., *Мистецтво жити у громаді. Навчально-методичний посібник із громадянської освіти та виховання учнівської молоді для вчителів та учнів середніх загальноосвітніх навчальних закладів. Укладачі: Буров С., Жадько О., Педан-Слепухіна О., Шашура Л., Дяків В. (вид. 2-ге, доповн. і переробл.) Львів: ЗУКЦ, 2008, 192 с.* Посібник має на меті формування необхідних компетентностей у сфері діяльності органів місцевого самоврядування та власної участі в цьому процесі. Посібник можна використовувати як матеріал для навчального або факультативного курсу громадянської освіти, а також для позакласної виховної роботи.

Громадянська освіта: методичний посібник для вчителя. — Київ, 2008. Видавництво «Етна-1». 194 с. Цікавим у посібнику є, на наш погляд, розділ «Проектна діяльність як засіб громадської активізації школярів», де висвітлюються форми використання методу проектів, організації шкільного самоврядування. Цікаво подані теми: «Молодь дбає про довкілля», «Молодь захищає права і свободи», «Молодь зберігає пам'ять», «Молодь прагне бути здоровою», «Молодь крокує в Європу і світ» та інші.

Рівні можливості та громадянська освіта. Навчально-методичний посібник. Cambridge Education, лютий 2008 р. Представлені навчальні модулі для курсів підвищення кваліфікації в ППО: «Інклюзія та громадянська освіта», «Соціальна справедливість і рівні права й можливості» ❖ Проект з ОДГ/ОПЛ «Живемо в демократії» (Інститут «Міжнародні проекти в освіті») у співпраці з Радою Європи розробив шість навчальних посібників з освіти про демократичне громадянство та права людини (ОДГ/ОПЛ): 1. Живемо та навчаємось у демократії Прагнення учнів розвивати необхідні компетентності підтримується за трьома тематичними напрямками: • «Уроки про демократію і права людини»;

• «Школа як місце для життя в демократії та реалізації прав людини»; • «Навчання громадянської активності». Школа відіграє важливу роль у житті учнів. Вона повинна забезпечити умови, в яких діти та підлітки зможуть не тільки отримувати знання у класі, а і здобувати вміння й навички та застосовувати їх у реальному житті. Школа повинна мотивувати учнів бути активними членами своєї спільноти, громади та надавати їм необхідні для цього засоби. Освіта для демократії діє на трьох рівнях: • Клас. У невеликому колективі є більше можливостей для здобуття першого досвіду в галузі демократичної освіти. • Школа. Соціальна участь відбувається у шкільній спільноті. • Суспільство. Діти й підлітки дізнаються, що ж означає «участь» через захист своїх інтересів за межами школи. Відповідні навчальні матеріали про освіту для демократичного громадянства та освіти про права людини допоможуть учителям забезпечити навчальний процес і набути необхідні навички застосування цікавих методик. Іншим елементом проекту є публікація всіх перекладених уроків, вправ і довідкових статей про ОДГ/ОПЛ (томи I–VI) на спеціальній веб-сторінці з відкритим доступом для всіх учителів і зацікавленої громадськості.

Навчаємо демократії: Базові матеріали про питання освіти для демократичного громадянства та прав людини для вчителів. Книга, адресована вчителям, які бажають включити освіту для демократичного громадянства (ОДГ) та освіти про права людини у щоденне викладання своїх предметів. Дев'ять розділів, кожний з яких складається з чотирьох уроків, крок за кроком надають необхідні інструкції, містять роздавальні матеріали для учнів і базову інформацію для вчителя. Загалом посібник розрахований на повний річний навчальний план ; розроблено як інструмент для вчителів різних предметів загальноосвітніх навчальних закладів, які працюють з дітьми 10–11-ти років. Навчальний матеріал у цьому посібнику подано в легкій, доступній формі, що дозволяє використовувати його як при викладанні спеціального навчального курсу, так і окремих модулів і тем на уроках з різних навчальних дисциплін, у позакласній і позашкільній роботі. Книга вміщує плани

уроки, рекомендації для вчителів і керівників шкіл, роздавальні матеріали для учнів. Посібник перекладено та адаптовано до умов викладання у школах України і призначено для вчителів, методистів, студентів педагогічних ВНЗ. Посібник можна використовувати в системі підвищення кваліфікації вчителів і системі післядипломної педагогічної освіти. Шкільна громада розглядається як сфера автентичного досвіду, де молодь може навчатись активної участі та демократичного прийняття рішень, а також уміти брати на себе відповідальність з раннього віку.

Навчання демократії: Збірник практичних занять з освіти для демократичного громадянства та про права людини. Цей посібник для вчителів вміщує підбірку вправ і навчальних ігор з освіти для демократичного громадянства та про права людини, які можна використовувати у школах під час викладання навчальних предметів, проведення виховних заходів й у позакласній і позашкільній роботі з учнями. Вправи та навчальні ігри, представлені у збірнику, сприяють створенню умов для активної роботи учнів, а також пропонують приклади й підходи до розуміння загальних принципів демократії та прав людини. Більшість вправ можна адаптувати для різних вікових груп учнів, відповідно, й рівень обговорень буде відрізнятися. Широке коло підходів відображає той факт, що свій внесок у цю книгу зробили автори з усіх частин Європи. Вони звернулись до різних джерел і традицій викладання й навчання та відібрали ті заняття, які їм знайомі із практичного досвіду та були апробовані у класі.

Компасіто: Посібник з навчання дітей прав людини. Навчальні вправи, розроблені спеціально для дітей, – головна частина посібника. Основою «Компасіто» є ті ж філософські та освітні підходи, які застосовувались у «Компасі», і кілька частин, особливо присвячені концептуальним питанням, взяті безпосередньо з «Компасу». Вправи в «Компасіто» складено з урахуванням тринадцяти вибраних тем: громадянськість, демократія, дискримінація, освіта й відпочинок, навколишнє середовище, сім'я та альтернативна турбота, гендерна рівність, здоров'я й соціальне забезпечення, ЗМІ та Інтернет, участь, світ і конфлікти, бідність і

соціальне відчуження, насильство. Щоб наблизити проблеми прав людини до повсякденної реальності й особистого досвіду кожної дитини, у зазначених темах основна увага приділяється цінностям і соціальним питанням, а не формальним правам у тому вигляді, як вони викладені в конвенціях.

Живи за правилами: Навчально-методичний посібник із правової освіти та виховання учнівської молоді для вчителів, вихователів та учнів середніх загальноосвітніх навчальних закладів / Автори-укладачі: Голосова Н., Ратушняк С., Ремех Т. Львів: Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба», Західно-український консалтинг-центр, 2007. 12с. Запропонований посібник адресовано вчителям, вихователям учнівської молоді та учням середніх загальноосвітніх закладів і має на меті розвивати правову компетентність школярів. Посібник можна використовувати як матеріал для проведення уроків ОБЖ, а також для позакласної виховної роботи. Матеріали для 5–8-х і старших класів школи. Проте певні теми можуть розглядатися й у 3–4-х класах: Влада і закон. Правопорушення. Батьки і діти. Школа. Транспорт. Розваги й відпочинок та ін.

Досліджуємо права дітей. Дев'ять коротких проектів для учнів 1–9-х класів середньої школи Діти повинні знати та цінувати свої права, уміти користуватись ними. Для цього школам треба забезпечувати широкий спектр пізнавального досвіду в галузі освіти про права дітей, що сприятиме підвищенню рівня розуміння учнями своїх прав як у школі, так і в повсякденному житті. Щоб заохотити дітей до цього, учителям необхідно створити середовище, в якому панує дух демократії та поваги до прав людини. Цей навчальний посібник розроблено для вчителів різних предметів, які шукають навчальні матеріали про викладання прав дітей учням 1–9-х класів середньої школи. Посібник побудовано відповідно до спірального навчального плану, який дає учням змогу досліджувати свої права поступово – з року в рік. Однак кожний розділ є самостійною темою, що дозволяє використовувати матеріали, наведені в посібнику, при викладанні окремих модулів і тем на уроках різних навчальних дисциплін. Посібник містить такі важливі елементи: • Короткий вступ з інформацією про концептуальні рамки та навчання, яке базується на практичних прикладах. • Дев'ять коротких проектів чотирьох уроків для учнів 1–9-х класів середньої школи. • Детальні описи та плани уроків. • Підхід, заснований на виконанні завдань. •

Додаток, що містить нормативно-правові ресурси (включаючи Конвенцію про права дитини та ілюстровану версію конвенції), а також базову інформацію про права дітей.

Зростаємо в демократії. Плани уроків для початкових класів з освіти для демократичного громадянства та прав людини (ОДГ/ОПЛ) / [В. Вайдінгер, Р. Голлоб] / Під заг. ред. Р. Голлоб, П. Крапф та ін.; пер. з англ. та адапт. О. В. Овчарук; заг. ред. укр. версії Н. Г. Протасова. К.: НАДУ, 2011, 154 с. Посібник розроблено в рамках реалізації українсько-швейцарського проекту «Сприяння розвитку освіти для демократії в Україні». Новизна навчального посібника, який розроблено та рекомендовано для країн-членів Ради Європи, полягає у важливості поширення знань і розвитку демократичних цінностей школярів в умовах побудови громадянського суспільства. Посібник подано у вигляді набору інструментів для педагогів та учнів у рамках вивчення різних навчальних дисциплін за принципом інтегрованого підходу. Сам зміст ОДГ/ОПЛ побудований на вимірі навчання через демократію та права людини й додає нову перспективу процесам навчання в рамках існуючої програми через запровадження так званого активного навчання через власний досвід, застосування інтерактивних методів, розвиток критичного мислення та відповідальну участь школярів. У п. 3.3 представлено аналіз бачення моделі викладання громадянської освіти.

Путівник з розвитку критичного мислення учнів початкової школи: Методичний посібник для вчителів / автори-укладачі О. І. Пометун, І. М. Сущенко. Київ, 2017. 96 с. Методичний посібник для вчителів початкової школи, які хочуть розвивати критичне мислення дітей і працювати по-новому – цікаво та із задоволенням. Основну увагу приділено інструментам розвитку критичного мислення учнів та організації уроку. Усі методи проілюстровані прикладами з використанням чинних підручників і новітніх текстів для додаткового читання в початковій школі. Останній розділ містить конспекти уроків з різних предметів, що викладаються в 1–4-х класах. Матеріали книги розроблено з урахуванням особистого досвіду авторів при підготовці вчителів початкової школи до розвитку критичного мислення учнів.

Технології розвитку критичного мислення учнів / Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д.; наук. ред., передм. О. І. Пометун. К.: Вид-во «Плеяди», 2008. 220 с. Учителі початкової, середньої та

старшої школи мають унікальну нагоду перейняти найкращий досвід навчання, розвитку критичного мислення, комунікативних і кооперативних навичок учнів. Висвітлюються загальнотехнологічні підходи до планування уроків з будь-якого предмета, система оцінювання навчальних досягнень учнів і самооцінки вчителів. Зразки сценаріїв уроків ґрунтуються на міжособистісному спілкуванні вчителя та учнів і розкривають використання таких підходів для досягнення цілісних дидактичних цілей. Книга є практичним посібником для всіх педагогічних фахівців, які мають на меті опрацювати та використовувати інноваційну технологію розвитку критичного мислення учнів середніх загальноосвітніх шкіл. Науково-методичний посібник містить ґрунтовні практичні матеріали про проблеми запровадження стратегії методів і прийомів розвитку критичного мислення учнів під час викладання різних предметів у загальноосвітній школі. Буде цікавим педагогічним працівникам усіх категорій, які прагнуть до запровадження інноваційних технологій, методистам і викладачам інститутів післядипломної освіти та вищих педагогічних навчальних закладів, які цікавляться питаннями розвитку особистості учнів при навчанні.

Громадянська відповідальність: / Рафальська М., Боярчук О., Герасим Н. та ін. Європейський центр ім. Вергеланда. Київ, 2017. 136 с. містить 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів. Посібник для вчителя для реалізації наскрізної тематичної лінії «громадянська відповідальність» в оновлених шкільних програмах. Схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що зміст громадянського виховання учнів у школах включає в себе взаємопов'язану діяльність вчителів і учнів з метою засвоєння системи знань, спрямованих на формування і розвиток громадянських почуттів і відповідних ним рис поведінки, а саме: любові до Батьківщини, відданості їй, активної праці на благо Вітчизни, примноження традицій свого народу, бережливого ставлення до історичних пам'яток, традицій, звичаїв рідної України, прагнення до зміцнення честі та гідності своєї держави, мужності, готовності захищати Батьківщину; дружби з іншими народами;

поваги до звичаїв, культури інших країн і народів, прагнення до співробітництва з ними.

10. Демократія в сучасному світі. (Виникнення і зміст демократії. Цінності демократії. Демократичні інститути).

Демократія одна з найбільш вживаних категорій політичної науки, яка не знайшла загальноприйнятної концептуалізації. На підтвердження цього лише перерахуємо епітети, що найчастіше вживаються в політичній науці щодо демократії: пряма, представницька, класична, ліберальна, неліберальна, плюралістична, елітарна, народна, егалітарна, розвиваюча, протективна, партиципаторна, електоральна, делегативна, плебісцитарна, марксистська, буржуазна, і навіть тоталітарна. Всього ж, за спостереженням Д. Кольтє і С. Левитського, різні політологи виділяють до 550 типів і підтипів і відповідних визначень демократії.

Визначене таким чином поняття “демократія” включає два аспекти: змагання і участь. Крім того, воно припускає наявність громадянських і політичних свобод: слова, друку, зборів і організацій, необхідних для проведення виборчих кампаній. Сучасна демократія це демократія національної держави, і виникнення її тісно пов'язане з розвитком останнього.

Принципи і підходи громадянської освіти стали засадничими в нормативно-правових документах реформування освіти. Громадянська освіта, навчання демократії та прав людини є ключовим акцентом змін у сучасній школі. Зокрема, у Законі України «Про освіту» наголошується на особливостях державної політики у сфері громадянської освіти: «Держава створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав та обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина» (стаття 5. Державна політика у сфері освіти).

Нормативно правові засади розвитку громадянської освіти у школі першого ступеня.

Стандартом виокремлено освітню галузь «Громадянська та історична». Серед ключових компетентностей нової української школи визначено «Соціальну та громадянську компетентності»: усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадянському житті, на роботі, у сім'ї; уміння працювати з іншими на результат, попереджати й розв'язувати конфлікти, досягати компромісів. Реформа передбачає суттєву зміну структури середньої школи, щоб максимально формувати компетентності дітей, які є типовими для кваліфікації відповідного рівня: початкової, середньої та профільної школи. Для початкової освіти визначено такі компетентності: елементарні фактологічні знання; розуміння найпростіших понять про себе й довкілля, основ безпечної поведінки; інтеграція в соціальні групи; обмежена індивідуальна відповідальність; формулювання елементарних суджень. Запровадження запропонованих підходів сприятиме формуванню ключових компетентностей учнів початкової школи та розвитку ціннісного демократичного шкільного середовища.

Школа відіграє важливу роль у житті учнів. Вона повинна забезпечити умови, в яких діти та підлітки зможуть не тільки отримувати знання у класі, а і здобувати вміння й навички та застосовувати їх у реальному житті. Школа повинна мотивувати учнів бути активними членами своєї спільноти, громади та надавати їм необхідні для цього засоби. Освіта для демократії діє на трьох рівнях:

- Клас. У невеликому колективі є більше можливостей для здобуття першого досвіду в галузі демократичної освіти.
- Школа. Соціальна участь відбувається у шкільній спільноті.
- Суспільство. Діти й підлітки дізнаються, що ж означає «участь» через захист своїх інтересів за межами школи. Відповідні навчальні матеріали про освіту для демократичного громадянства та освіти про права людини допоможуть учителям забезпечити

навчальний процес і набути необхідні навички застосування цікавих методик.

Майбутнє демократії тепер пов'язується не тільки з демократією в політичній сфері, а й в економічній, соціальній, культурній та інших галузях життєдіяльності суспільства. Усі групи суспільства мають почуватися його невід'ємною частиною, а воноспільним для них. У цьому полягає суть демократії. Без цього демократія приречена на провал.

Для демократії немає нічого важливішого за вільні і сильні засоби масової інформації. Щоб вибори були справді чесними, різні партії та кандидати повинні мати рівний доступ до засобів масової інформації. Неприпустимо, щоб в Україні державна влада або влада грошей забезпечувала можливість висловлюватися одним і позбавляла цієї можливості інших.

Міжнародне співтовариство разом із домінуючими в світі демократичними силами просто не дадуть Україні зійти з демократичного шляху. Об'єднана Європа, Сполучені Штати Америки та й Росія об'єктивно зацікавлені в сильній демократичній Україні. Беручи до уваги всі проблеми та недоліки побудови демократії в країнах, які пройшли цей шлях, наша держава все-таки має виробити власну модель, що враховуватиме історичні та культурні цінності, котрі виникли на теренах України, є природними для політичної свідомості наших громадян, інтегруючи досвід провідних країн світу.

11. Роль політичних партій в розвитку демократії. (Правовий статус політичних партій в Україні. Діяльність та вплив політичних партій на демократію).

Політична партія особлива громадська організація (об'єднання), яка прагне досягти мети, загальної для її членів шляхом отримання і здійснення політичної влади.

Інструментом партії є оволодіння політичною владою в державі або взяти в ній участь через своїх представників в органах державної влади та місцевого самоврядування.

У демократичних країнах політичні партії керуються інтересами своїх виборців.

Демократія політичний режим, за якого єдиним легітимним джерелом влади в державі визнаються її громадяни.

При цьому управління державою здійснюється народом, безпосередньо (пряма демократія), або через обраних представників (представницька демократія).

В Україні політична партія це зареєстроване згідно з Законом України «Про політичні партії в Україні» добровільне об'єднання громадян прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Класифікація політичних партій

1. Соціально-класовий критерій:

- буржуазні
- трудящі
- примирні

2. За організації (критерії Дюверже):

- масові
- кадрові

3. За рівнем участі у владі:

- правлячі
- опозиційні
- що не набрали достатньої кількості голосів

4. За місцем у партійному спектрі:

- праві
- центристи
- ліві
- мішані

5. За організаційною структурою:

- класичного типу
- рухливого типу
- політичний клуб
- авторитарно-власницького типу

6. Стосовно влади:

- легальні
- нелегальні

Функції: 1. Представництво інтересів.

Партії виступають важливими виразниками інтересів соціальних класів, прошарків і груп, трансформуючи велику кількість цих різноманітних і специфічних потреб і вимог у більш системні, зручні для оперування пакети пропозицій. Проте, у той час як групи тиску лише виражають певні інтереси, політичні партії відбирають, раціоналізують і впорядковують інтереси, як правило, різних груп, об'єднуючи їх в єдину систему.

2. Комунікативна функція.

Партія виконує роль каналу вираження та формування ідей, цілей, завдань тощо, який спрямований як вгору до вершини владної піраміди у державі, так і вниз до найнижчих соціальних верств, та є визначальним для політичного управління у суспільстві. У конкурентних партійних системах висхідний канал комунікації (зв'язку) від керованих до керуючих є досить інтенсивним і сталим. Однак навіть у таких системах партія функціонує як засіб для вираження і поширення інформації, освіти, впливу на громадську думку.

3. Формування і підбір політичних еліт та соціалізація.

Партії служать головним механізмом у комплектуванні та поповненні еліт, через який кандидати на політичні посади готуються і відбираються на всіх рівнях партійної піраміди та через який, зокрема, обирається національне (державне) політичне керівництво. Відбір кандидатів усередині партій часто є більш

вирішальним етапом, ніж подальші всенародні чи регіональні вибори

4.Розробка політики та здійснення політичного курсу.

У правлячій партії її лідери, що здійснюють політичне керівництво країною, вирішують подвійне завдання по встановленню, впорядкуванню та забезпеченню виконання спільних для всього суспільства цілей, національних інтересів даної держави.

5.Функції соціальної інтеграції.

Політичні партії, несучи в собі певну систему ідейних цінностей по відношенню до здійснення політичної влади у суспільстві, виступають об'єктами емоційної прихильності (відданості) або протидії (ворожнечі). Справляючи, таким чином, значний вплив на громадську думку та поведінку громадян (виборців), партії відіграють роль своєрідного «лакмусового папірця» соціального індикатора і відповідно інтегруючого фактора для тих чи інших соціальних верств, спільнот і груп, які бачать у конкретній партії виразника своїх політичних потреб та інтересів, з якою вони пов'язують свої надії на вирішення певних суспільних завдань і розвиток країни, з якою, нарешті, вони ідентифікують себе у ставленні до різних проблем, що існують у суспільстві.

Правовий статус політичних партій України визначений Законом України "Про політичні партії в Україні" від 5 квітня 2001 року, який визначає політичну партію як зареєстроване, добровільне об'єднання громадян-прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах. Ніхто не може бути примушений до вступу в політичну партію або обмежений у праві добровільного виходу з політичної партії. Політичні партії в Україні створюються і діють тільки із всеукраїнським статусом. Відповідно до ст. 11 Закону реєстрацію політичних партій здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації

(легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань. Реєстрація обласних, міських і районних організацій або інших структурних утворень, передбачених статутом партії, на місцевому рівні здійснюється лише після реєстрації політичної партії центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань.

12. Громадянські організації: правовий статус, діяльність та вплив на демократію.

Формування громадянського, відкритого суспільства в Україні є сьогодні одним із найгостріших питань, від вирішення якого залежить майбутнє України як демократичної держави. К. Поппер визначає відкрите суспільство як суспільство, в якому пересічні громадяни можуть мирно жити, в якому цінується свобода і в якому можна відповідально мислити і діяти, при цьому радісно приймаючи цю відповідальність. Досить часто відкрите суспільство ототожнюють з громадянським суспільством.

В умовах суспільно-економічних трансформацій, поглиблення європейської інтеграції в останнє десятиріччя відбулося створення **великої кількості наднаціональних структур і організацій.** Як показує досвід провідних країн та всього світового співтовариства, забезпечити сталий соціально-економічний розвиток у країні можна за постійного соціального діалогу як системи заходів, що формують так звану модель соціально орієнтованої держави. Особливої актуальності такий соціальний діалог набуває в умовах активного співробітництва з міжнародною організацією праці, участі в міжнародному поділі праці, імплементації міжнародних норм законодавства в національне правове поле.

Громадські організації — це формалізовані самодіяльні (неурядові) неприбуткові об'єднання громадян, спрямовані на реалізацію різноманітних колективних інтересів і захист

колективних прав. У такому широкому значенні до розряду громадських організацій потрапляють досить різні за суттю інституції: політичні партії, власне громадські організації, організації за інтересами, благодійні фонди тощо. Вочевидь, ці групи організацій необхідно розглядати окремо, хоча, з іншого боку, не можна не бачити їх спільної сутності як організацій громадянського суспільства.

Класифікація об'єднань громадян в науковій літературі здійснюється за багатьма критеріями:

1) *За рівнем політизованості або за місцем у політичній системі (політичні партії, суспільно-політичні організації, громадські організації);*

2) *За рівнем комерціалізації (некомерційні і неприбуткові організації, благодійні фонди);*

3) *За характером організованості (партії, рухи, організації);*

4) *За місцем у ієрархічній структурі (місцеві, регіональні або загальнодержавні організації, первинні організації або їх об'єднання, асоціації);*

5) *За напрямками діяльності, сферами інтересів (професійні, демографічні, творчі, спортивні, культурно-просвітницькі, науково-технічні тощо);*

6) *За рівнем стабільності (такі, що постійно діють або тимчасові) [2].*

Ефективна взаємодія органів державної влади та громадських організацій в умовах демократизації всіх сфер суспільного життя забезпечується через:

1) *моніторинг, аналіз та прогнозування суспільно-політичних процесів у регіоні;*

2) *проведення консультацій з громадськістю щодо питань формування і реалізації державної політики;*

3) *сприяння місцевим органам влади у забезпеченні взаємодії з політичними партіями та громадськими організаціями;*

4) *реалізацію державної політики у сфері сприяння консолідації та розвитку української нації, забезпечення прав і свобод громадян .*

До механізмів громадського контролю можна віднести:

- *публічні консультації;*
- *діяльність громадських рад, створених при державних органах законодавчої та виконавчої гілок влади, з числа представників неурядових організацій;*
- *підготовку громадських експертиз, експертних висновків і оцінок як щодо конкретних документів, рішень, так і щодо певних суспільних подій;*
- *організацію громадських акцій;*
- *участь неурядових організацій у забезпеченні демократичного, прозорого та чесного характеру виборів у органи державної влади всіх рівнів;*
- *направлення неурядовими організаціями пропозицій, петицій, звернень, вимог до органів влади, які безпосередньо приймають управлінські рішення, - до глави держави, законодавчого органу, в органи виконавчої влади, державні комітети тощо.*

Активну роль у вихованні молодого покоління, збереженні традицій і культури українського народу відіграють численні козацькі об'єднання, серед яких найактивніші: *Українське реєстрове козацтво, Міжобласна громадська організація "Азово-Чорноморське козацьке військо", Кальміуська паланка Українського козацтва Донецької області, Міжнародний союз козацького війська України та зарубіжжя, Донбаська паланка Війська Запорізького.*

Крім цього, існують професійні спілки, релігійні, кооперативні організації; об'єднання громадян, що мають основною метою одержання прибутків, комерційні фонди, органи місцевого та регіонального самоврядування (в тому числі ради й комітети мікрорайонів, будинкові, вуличні, квартальні, сільські, селищні комітети), органи громадської самодіяльності (народні дружини, товариські суди тощо), інші об'єднання громадян. Все це розмаїття загалом підпадає під категорію об'єднань громадян (хоча, в силу їх

специфіки, у правовому відношенні їх діяльність регулюється різними законами).

Діє значна кількість організацій, мета яких сприяння захисту соціальних та економічних прав ветеранів Великої Вітчизняної війни та праці, війни в Афганістані та членів їх родин, організація меморіальних заходів з увічнення пам'яті учасників війн та патріотичного виховання молоді. Усього зареєстровано 28 міських та 17 районних організацій ветеранів України.

Проведення відкритих дискусій з метою встановлення партнерських відносин між державною владою та громадськими організаціями, організація та постійне здійснення свідомої і продуманої оптимізації діалогу й контактів з неурядовими організаціями, стимулювання державою неурядових організацій до активної взаємодії у форматі **"влада - громадські організації"** дасть змогу створити умови для об'єднання зусиль державного та громадського секторів з метою вирішення суспільно значущих питань:

- *відповідальність: діяльність неурядових організацій та органів державної влади має бути відкритою, відповідальною та підвітною суспільству з питань своєї діяльності, в тому числі з питань реалізації проектів і фінансового забезпечення цих проектів;*

- *політична незалежність, тобто свідоме усунення державної влади від участі в процесі створення й функціонування неурядових організацій; відмова органів державної влади від прямого нав'язування своїх рішень неурядовим організаціям;*

- *етичність: необхідно дотримання у взаємодії державної влади і неурядових організацій етичних принципів. Зокрема, організувати та здійснювати взаємодію з неурядовим сектором мають морально відповідальні державні службовці.*

Прозорість стосунків між органами державної влади та громадськими організаціями має бути побудована за рахунок збільшення довіри громадськості до державних органів унаслідок скорочення корупційних ризиків, ефективного використання коштів, державної фінансової підтримки громадських організацій,

закріплення в національному законодавстві європейських принципів та стандартів щодо взаємодії органів державної влади з громадськими організаціями, забезпечення уніфікації та стандартизації правил і процедур відносин органів влади з громадянами.

Отже, основними складовими соціального діалогу є узгодження економічної та соціальної політики держави. Соціальне партнерство дає можливість громадським організаціям безпосередньо брати участь у формуванні політики держави. Досягнення балансу можливе за умов подолання розривів між владою та громадянами, що забезпечується постійним інформаційним зв'язком між ними, формуванням відносин довіри.

13. Структурні характеристики сучасного суспільства (Поняття соціальної структури суспільства. Методологічні підходи до вивчення соціальної структури суспільства: інституціональний підхід (Р. Мертон), соціально-рольовий підхід, класовий підхід, стратифікаційний підхід).

Суспільство нагадує складний механізм, складений з багатьох отень і навіть тисяч деталей. Кожна з них має свої розміри, виконує певні властиві їй функції. Всі ці деталі а це різні соціальні спільноти групи - відіграють неоднакову роль у суспільному житті.

Проблема будови суспільства як соціальної системи завжди була однією з центральних у соціології. Так, ще О. Конт, окреслюючи предмет дослідження своєї соціальної статистики, визначив, що вона це соціальна анатомія, що вивчає будову соціального організму, котрий складається з великої кількості соціальних елементів.

Що ж є складовими суспільства як соціальної системи? Зрозуміло, що первинною одиницею будь-якої соціальної системи є індивід. Він, будучи істотою соціальною, перебуває у тісному взаємозв'язку з іншими індивідами, утворює з ними різні соціальні

рупи та соціальні спільності, що теж є складовими суспільства. Будову ж будь-якої соціальної системи, у тому числі й суспільства, уповнюють соціальні зв'язки, соціальні відносини та соціальні інститути. Таким чином, можна дати таке визначення соціальній структурі суспільства.

Соціальна структура суспільства це сукупність взаємозв'язаних і взаємодіючих між собою соціальних груп, спільностей та інститутів, пов'язаних між собою відносно сталими відносинами.

Отже, соціальна структура суспільства являє собою будову цієї соціальної системи, визначає характер взаємозв'язків і взаємовідносин між її складовими частинами.

Сутність соціальної структури суспільства найбільш повно виражається у її загальних рисах, до яких можна віднести:

- багатоманітність соціальних елементів;
- різний ступінь впливу кожного складового елемента ;
- наявність відносно стабільних зв'язків;
- взаємопроникність елементів;
- багатофункціональність і стабільність .

Таким чином, соціальна структура суспільства має два основних компонента: наявність складових елементів та соціальних зв'язків, що виникають між цими елементами.

Більшість сучасних соціологів у структурі суспільства виділяють окремі підструктури, які і є основними складовими елементами суспільства. Проте ці підструктури є лише відносно незалежними між собою, оскільки як і всі соціальні елементи складові суспільства - зв'язані між собою відносно стабільними соціальними зв'язками. Підструктури суспільства ґрунтуються на основних формах соціальних спільностей, що діють в суспільстві, і це також наводить на думку, що провідними складовими елементами соціальної структури суспільства є саме соціальні спільності.

Отже, основними підструктурами (елементами) суспільства є:

- соціально-етнічна структура;

- соціально-демографічна структура;
- соціально-професійна структура;
- соціально-класова структура;
- соціально-територіальна структура.

Кожна із названих підструктур характеризується найперше тим, що включає до свого складу відповідні спільності. З іншого боку, кожна підструктура має усі ті самі складові частини, ознаки і характеристики, що й соціальна структура суспільства загалом.

Тобто, усі елементи в соціальних підструктурах так само пов'язані між собою стабільно діючими соціальними зв'язками і відносинами. Потрібно нагадати, що стосунки між усіма суб'єктами соціального життя ґрунтуються на певних цінностях та правилах поведінки (соціальних нормах), що є характерними для даного типу суспільства і відрізняють його від інших. Тому слід зауважити, що соціальні норми, власне як і соціальний контроль, є опорою для соціальної структури суспільства, оскільки вони впливають на характер соціальних зв'язків і відносин, що діють в соціальній структурі суспільства. Важливо також зазначити, що на зв'язки і відносини між складовими соціальної структури суспільства впливають також і соціальні статуси та ролі, мова про які піде далі, оскільки вони є підґрунтям соціальної структури суспільства. Тому, загальну схему соціальної структури можна зобразити приблизно так, як показано на рис.

Складність побудови соціальної структури полягає ще й в тому, що у суспільстві є відносини соціальної рівності і нерівності. Типовий приклад пересічний службовець чи студент прирівнюються законом України за своїми конституційними правами до Президента України, адже Конституція нашої держави передбачає рівність громадян. Разом з тим, абсолютно зрозуміло, що за правами і пільгами ці категорії громадян значно відрізняються між собою. Соціальні ролі і статуси, соціальна рівність і нерівність питання, що є предметом розгляду наступних підрозділів даної теми.

Концепція соціальної системи. Соціальна система, її підсистеми та функції. Інваріантний набір функціональних проблем. Суспільство як соціальна система (основні поняття і проблеми). Проблематика соціальних змін. Функціоналізм і теорія середнього рівня Роберта Мертона (народ. 1910). Особливості функціоналізму Р. Мертона. Функції та дисфункції. Теорія середнього рівня Р. Мертона та її значення для розвитку соціології. Аномія суспільства Р. Мертона. Вклад школи французького структуралізму (М. Леві-Стросс, М. П. Фуко) і сучасний розвиток структурнофункціонального методу. Сучасні дискусії навколо розвитку структурно-функціонального аналізу.

14. Соціальна структура суспільства та її основні елементи. (Соціальні спільності та соціальні групи. Суспільний поділ праці та його роль у формуванні соціальної структури суспільства).

Соціальний коло - це спільність людей, об'єднаних:

- 1) якимись нестійкими соціальними зв'язками;
- 2) якимись потребами, цінностями, нормами,
- 3) якимись соціальними ролями і статусами (інтелігента, ітспеціаліста, літератора і т.п.), які виникають, як правило, у вільний час.

Можна говорити про коло гравців у сітьових іграх, сусідів, відпочиваючих, пасажирів суспільного транспорту, слухачів наукової лекції, вболівальників футболу, відвідувачів рок-фестивалю та інші.

Соціальна група - це спільність людей, що характеризується: стійким соціальним зв'язком (статусами і ролями) у процесі якоїсь діяльності; високою спільністю почуттів, норм, цінностей з важливих для групи проблем; суспільною потребою, яка реалізується в цій соціальній спільності .

Американський соціолог Р.Мертон визначає групу як сукупність людей, які певним чином взаємодіють один з одним, усвідомлюють свою приналежність до даної групи і вважаються її

членами з точки зору інших людей. Р. Мертон виділяє три відмітних ознаки соціальної групи: взаємодія, членство, ідентичність. Наприклад, можна виділити групи користувачів у мережі Інтернет, студентські, професійні групи. Основу груп утворюють стійкі соціальні взаємозв'язки, регульовані моральними, адміністративними, правовими нормами, що забезпечують солідарність з важливих проблем. У такому розумінні не всі спільності є соціальними групами. Наприклад, не можна назвати групою в її вузькому сенсі глядачів у кінотеатрі, людей в черзі за товаром в магазині (такі спільності називають агрегатними). Під соціальною групою в широкому сенсі розуміють будь-яку сукупність людей, що об'єднуються на основі яких-небудь соціально значущих критеріїв [1]. У цьому сенсі поняття «соціальна група» і «соціальна спільність» практично взаємозамінні. У сучасній соціології не існує чітких правил розмежування понять «соціальна група» і «соціальна спільність». Однак можна вказати на деякі поширені тенденції вживання цих термінів. Поняття «група» переважно застосовувати, якщо сукупність людей відрізняється стабільністю і міцністю відносин. Спільністю по перевазі називають сукупність аморфну і нестійку, а також численні об'єднання людей, в той час як порівняно невеликі об'єднання зазвичай іменують групами. У рамках суспільних наук під соціальною групою розуміється реально існуюча спільність, в якій люди зібрані разом, об'єднані спільною діяльністю або перебувають у подібних умовах життя і тому усвідомлюють свою приналежність до даної спільності.

Сучасне суспільство демонструє різноманіття соціальних груп. Класифікація соціальних груп може бути здійснена за різноманітними підставами. Виділяють умовні і реальні групи. Реальні групи поділяють на великі і малі. Великі групи діляться на неорганізовані, стихійно виниклі й організовані, довгостроково існуючі [2]. Соціальні групи можуть характеризуватися по безлічі ознакам: інтегративність, мікроклімат, референтність, лідерство, інтрагрупова активність, інтергрупова активність, спрямованість

групи, організованість, інтелектуальна комунікативність, вольова комунікативність.

Інтегративність (згуртованість) - міра єдності, неподільності, спільності членів групи один з одним, (відсутність інтегративності - роз'єднаність, дезінтеграція). Мікроклімат визначає самопочуття кожної особистості в групі, її задоволеність групою, комфортність перебування в ній.

Референтність - ступінь прийняття членами групи групових еталонів. Лідерство - ступінь провідного впливу тих чи інших членів групи на групу в напрямку здійснення задач групи. Інтрагрупова активність - міра активізації особистостей в групі.

Інтергрупова активність - ступінь впливу даної групи на інші групи. Спрямованість групи - соціальна цінність прийнятих нею цілей, мотивів діяльності, ціннісних і групових норм. Організованість - реальна здатність групи до самоврядування.

Інтелектуальна комунікативність - характер міжособистісного сприйняття і встановлення взаєморозуміння, знаходження спільної мови;

Вольова комунікативність - здатність групи протистояти труднощам і перешкодам, її надійність в екстремальних ситуаціях. У тлумачному словнику суспільствознавчих термінів поняття «соціальна активність» визначається як свідомо, цілеспрямована діяльність індивідів і соціальних груп у суспільстві.

Сутнісними характеристиками соціальної активності виступають: самодетермінованість, включеність у взаємодію і просоціальність.

В якості суб'єкта соціальної активності може виступати особистість, колектив, соціальна група, шар, клас, суспільство в цілому. Таким чином, можна визначити, що активність соціальних груп - складний стан і одночасно інтеграційна властивість груп здійснювати усвідомлену, детерміновану взаємодію із соціальним середовищем з перетворення групи, середовища і самого суб'єкта групи за допомогою діяльності, згідно соціальним і моральним нормам. Активність може бути потенційною і актуальною. Дія -

прояв людської активності, що має певний суб'єктивний сенс або цілеспрямовану основу. При наявності відповідної реакції дія стає взаємодією. Взаємодія - це процес впливу людей і груп один на одного, в якому кожна дія обумовлена як попередньою дією, так і очікуваним результатом з боку іншого.

Суспільний поділ праці - це відособлення різних видів економічної діяльності та їх стійке закріплення за окремими людьми та їх групами у вигляді спеціалізації. Однак суспільний поділ праці не тільки роз'єднує людей як спеціалізованих виробників, але й об'єднує їх.

Кооперація праці (від лат. cooperatio - співробітництво) - це форма організації праці і виробництва на окремому підприємстві, яка ґрунтується на спеціалізації працівників.

Виробнича кооперація - це форма тривалих і стійких зв'язків між економічно самостійними підприємствами (фірмами), зайнятими спільним виготовленням певної продукції на основі спеціалізації їхнього виробництва. Основні рівні суспільного поділу праці:

- поділ праці на підприємствах. Це спеціалізація цехів, відділів, дільниць, працівників;
- поділ праці між підприємствами. Це спеціалізація підприємств на виготовленні певної продукції, робіт, послуг (наприклад, швейна фабрика, молокозавод, транспортна чи будівельна організація тощо);
- поділ праці між галузями. Це виділення окремих галузей: добувні (вугільна, газова тощо), обробні (металургія, нафтопереробка, текстильна тощо), сільське господарство, торгівля та інші;
- поділ праці між регіонами країни. Це спеціалізація окремих територій на певному виробництві;
- поділ праці між країнами (міжнародний поділ праці). Це спеціалізація цілих країн на певному виробництві.

Основні фактори розвитку суспільного поділу праці:

- індивідуальні здібності людей;

- природно-кліматичні умови. Наявність тих чи інших мінеральних багатств, особливості кліматичних умов, географічне розташування тощо;

- традиції. Майстерність у певному виді діяльності передається з покоління в покоління;

- досвід. У виборі професії та місця роботи люди часто орієнтуються на певні підприємства, розташовані поблизу їх місця проживання, або на доступну їм інформацію, поради.

Суспільний поділ праці доставляє людям і суспільству велику економічну вигоду, а саме:

- сприяє більш раціональному використанню виробничих ресурсів;

- відкриває широкі можливості для механізації й автоматизації виробництва;

- сприяє значному підвищенню продуктивності праці. Разом з тим, суспільний поділ праці створює для суспільства і чималі проблеми, зокрема:

- однобічний розвиток особистості людини;

- монотонність і непривабливість багатьох видів робіт;

- повна залежність виробників один від одного, яка зумовлює необхідність чіткого їх кооперування, налагодження безперебійного обміну результатами діяльності.

Питання для самоконтролю:

- Що таке соціальна група, соціальне коло?
- Що означає суспільний поділ праці?
- Які ви знаєте основні фактори розвитку суспільного поділу праці?
- Які є основні рівні суспільного поділу праці?

15.Громадянське суспільство (Поняття громадянського суспільства. Функції громадянського суспільства. Роль громадян у

**становленні й функціонуванні громадянського суспільства.
Громадянське суспільство та правова держава).**

Громадянське суспільство — суспільство громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних рис, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; це сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави, але охороняються та гарантуються нею.

Складові частини громадянського суспільства ще називають інститутами громадянського суспільства.

До них належать:

- громадські організації;
- професійні та творчі спілки;
- організації роботодавців;
- благодійні і релігійні організації;
- органи самоорганізації населення;
- недержавні засоби масової інформації;
- інші некомерційні товариства й установи, легалізовані

відповідно

до законодавства.

Функції громадянського суспільства

- самоорганізація громадського механізму для виконання суспільних прав;
- протипага владним структурам, головного заборона проти можливих спроб узурпації влади;
- засіб соціалізації, що зменшує відчуженість індивідів та орієнтує їх на «суспільно корисні справи»;

Роль громадян у становленні й функціонуванні громадянського суспільства

У громадянському суспільстві люди різних вікових категорій, культур, соціальних станів, з метою захисту своїх прав, реалізації

суспільних інтересів, формують різноманітні об'єднання, асоціації тощо. У таких ситуаціях, створюються різноманітні організації: релігійні, етнічні, екологічні, правозахисні тощо. Наприклад, асоціації для розвитку освіти, спорту, для заснування навчальних закладів, будівництва церков, видання та поширення книг та ін.

Формування громадянського суспільства пов'язане з утвердженням буржуазного ладу. Воно неможливе без існування правової держави, а тільки існування розвиненого, стабільного громадянського суспільства уможливорює утворення правової держави. Високорозвинуте громадянське суспільство є основою стабільного демократичного політичного режиму.

Неліберальне (тоталітарне, авторитарне) суспільство цілком або переважно підпорядковане державі, яка регламентує, централізує управління ними. Такий спосіб взаємодії держави й суспільства називають етатизмом (франц. *etat* держава).

Етатизм як політика це поширення повноважень держави на всі без винятку сфери життя. Сутність його полягає у визнанні держави найважливішим і єдиним чинником інтеграції суспільства. У тоталітарних суспільствах сфера громадянського, цивільного зводиться до мінімально можливих розмірів, але ніколи не зникає цілком.

Розвинене громадянське суспільство передбачає існування демократичної правової держави, яка покликана задовольняти й захищати інтереси та права громадян.

Передумовами громадянського суспільства є:

- ринкова економіка з властивою їй багатоманітністю форм власності;
- множинність незалежних політичних сил і партій;
- недирективно формована громадська думка;
- вільна особистість з розвиненим почуттям власної гідності.

Правова держава це суверенна політико-територіальна організація влади, яка існує і функціонує в громадянському демократичному суспільстві, в якій панують норми права, забезпечуються права і свободи людини, влада підпорядкована волі

народу (законним інтересам людини і громадянина, окремих груп людей та громадянського суспільства в цілому).

Громадянське суспільство може гармонійно функціонувати без впливу держави, але його не можна представити як щось таке, що існує та функціонує незалежно від держави. Світосприйняття та свідомість громадян значним чином залежать від їхніх відносин з державою, від того, який вплив вони мають на її розвиток.

Формування та розвиток громадянського суспільства неминуче призводить до трансформування держави у правову державу. Правова держава може бути розбудованою лише там, де наявні інститути громадянського суспільства, в центрі якого перебуває людина, її права, свободи та інтереси.

Отже, це держава, в якій юридичними засобами справді забезпечено максимальне здійснення, охорона та захист основних прав і свобод людини.

Основними ознаками правової держави є:

- суверенітет народу, який є джерелом влади;
- верховенство права;
- рівність усіх громадян перед законом;
- однакова і взаємна відповідальність держави та особи перед законом;
- визнання прав людини вищою соціальною цінністю;
- поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову;
- високі правова культура та правова свідомість громадян;
- наявність ефективної правоохоронної системи.

16. Основоположні права і свободи людини. (Поняття громадянського суспільства. Функції громадянського суспільства. Роль громадян у становленні й функціонуванні громадянського суспільства. Громадянське суспільство та правова держава)

Становлення громадянського суспільства є процесом досить складним та суперечливим, через що його аналіз вимагає конкретно-

історичного підходу. Формування та розвиток громадянського суспільства відбувалися досить тривалий період еволюції сучасної цивілізації. При цьому зазначеному процесу притаманні певні закономірності, що є спільними для багатьох країн світу. Водночас кожна держава під час становлення громадянського суспільства вносила у його розвиток щось особливе, що характерне саме для її розвитку.

Механізм взаємодії громадянського суспільства, особи та держави включає в себе надзвичайно широку громадську комунікацію в її визначених інституційних проявах (наприклад, громадські слухання та дискусії, публічні дебати, громадський контроль за представниками публічної влади, громадські експертизи соціально значущих проектів нормативно-правових актів, соціальне партнерство тощо) .

Досягнення стану **громадянського суспільства** означає наділення людей, незалежно від їх національності та статі, релігійної належності, кольору шкіри, їх суспільних інтересів і політичних уподобань, однаковими основними правами і правами людини, такими як недоторканність особи, і громадянськими правами на участь в політичному та суспільному житті, на рівні умови підприємницької діяльності, а також правом на власну культуру. Із цих підстав власне сутність громадянського суспільства визначають декілька моментів. Це суспільство, що володіє такими інститутами та політичною культурою, що дозволяють повноцінно реалізовувати права людини. Це суспільство добровільних об'єднань, розвинутої культури суспільного діалогу та вираження суспільної думки.

Необхідно акцентувати увагу на тому, що існували певні передумови для формування громадянського суспільства, до яких, зокрема, слід віднести такі:

– *законодавче закріплення юридичної рівності людей на основі наділення їх правами і свободами;*

– *юридична свобода людини, обумовлена матеріальним благополуччям, свободою підприємництва, наявністю приватної власності, яка є економічною основою цивільного суспільства;*

– створення механізмів саморегуляції і саморозвитку, формування сфери невіддільних відносин вільних індивідів, що володіють здатністю і реальною можливістю здійснювати свої природні права.

До **структури** громадянського суспільства слід включати усі добровільні громадські організації, які в межах правових норм (законів, регламентарних актів, власних статутів) виражають і захищають свої професійні, соціально-класові, етнокультурні, гендерні інтереси, права та свободи. Громадські організації захищають інтереси не тільки своїх членів, але й представників інших соціальних категорій .

Основними **структурними елементами громадянського суспільства** можна вважати профспілки, спілки та асоціації підприємців, культурні товариства, спілки національних меншин, правозахисні організації, благодійні фонди, органи самоврядування у вищих та середніх школах і ЗМІ. Деякі учені у структуру громадянського суспільства включають партії, які ще не задіяні у механізмах влади .

Виділяють такі основні **параметри**, які розкривають сутність громадянського суспільства. В політичному відношенні формою існування громадянського суспільства є демократія: діють механізми загальних і рівних виборів, розподілу функцій влади, примат права. В економічному відношенні громадянське суспільство є системою ринкового типу, в основі якої приватна власність. З точки зору соціальної структури для громадянського суспільства характерна багатоманітність соціальних груп і прошарків. Проте соціальним підґрунтям громадянського суспільства є середній клас. У духовному аспекті громадянське суспільство характеризується плюралізмом ідей і думок, толерантністю, критичним ставленням до дійсності, раціоналізмом і гуманізмом.

Таким чином, **громадянське суспільство** являє собою сферу життєдіяльності людей, що є вільною від впливу безпосередньо з боку держави, її посадових осіб, але при цьому вона організована та внутрішньо впорядкована, взаємодіє із державою, а також сферу, в

якій люди мають можливість реалізувати свої права та інтереси, об'єднуватися у відповідні групи та організації.

До характерних ознак громадянського суспільства можна віднести:

1) розмежування компетенції держави і суспільства, незалежність інститутів громадянського суспільства від держави в рамках своєї компетенції;

2) демократію і плюралізм в політичній сфері;

3) ринкову економіку, основу якої становлять недержавні підприємства;

4) середній клас як соціальну основу громадянського суспільства;

5) правову державу, пріоритет прав і свобод індивіда перед інтересами держави;

6) ідеологічний і політичний плюралізм;

7) свободу слова і засобів масової інформації.

Розглядаючи **особливості** громадянського суспільства, необхідно виділити низку найбільш загальних ідей та принципів, які є основою будь-якого громадянського суспільства, незалежно від специфіки тієї чи іншої країни. До них належать:

– економічна свобода, різноманіття форм власності, ринкові відносини;

безумовне визнання і захист природних прав людини і громадянина;

– легітимність і демократичний характер влади;

– рівність усіх перед законом і правосуддям, надійна юридична захищеність особистості;

– правова держава, заснована на принципі поділу і взаємодії влади;

– політичний та ідеологічний плюралізм, наявність легальної опозиції;

– свобода думок, слова і друку, незалежність засобів масової інформації;

– невторчання держави в приватне життя громадян, їх взаємні обов'язки і відповідальність;
– класовий мир, партнерство і національна згода;
ефективна соціальна політика, що забезпечує гідний рівень життя людей.

Функції громадянського суспільства є **втіленням** основних напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства та їх впливу на суспільне життя. Основними функціями громадянського суспільства, які мають важливе значення, є такі:

1) громадянське суспільство є засобом самовиразу індивідів, їх самоорганізації і самостійної реалізації ними власних інтересів. Значну частину суспільно важливих питань громадські об'єднання розв'язують самотужки або на рівні місцевого самоврядування;

2) інститути громадянського суспільства виступають гарантом непорушності особистих прав громадян, дають їм впевненість у своїх силах, слугують опорою у їх можливому протистоянні з державою, формують «соціальний капітал»ті невід'ємні риси особистості, завдяки яким вона стає здатною до кооперації та ефективних солідарних дій;

3) інститути громадянського суспільства систематизують, впорядковують, надають урегульованості протестам і вимогам людей, які в іншому випадку могли б мати руйнівний характер, і в такий спосіб створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади;

4) інститути громадянського суспільства виконують функцію захисту інтересів певної групи в її протиборстві з іншими групами інтересів.

Отже, Громадянське суспільство є складною, неоднорідною системою інститутів та взаємовідносин, що, з одного боку, складаються між ними, а з іншого проявляють себе у відносинах з особою і державою. При цьому громадянське суспільство виконує одне з найважливіших завдань, яке полягає в обмеженні владних функцій держави за допомогою відповідних інституційних,

організаційних, правових, культурних та інших визначених параметрів.

17.Поняття прав дитини. Конвенція ООН про права дитини. Захист прав дитини. Порухення прав людини. Поняття механізмів захисту прав людини. Міжнародні та європейські стандарти захисту прав людини. Національні механізми захисту прав людини, їх класифікація. Правозахисні організації.

Права людини як броня вони захищають нас; вони як правила говорять нам, як себе поводити; і вони як арбітри ми можемо до них звертатися. Вони абстрактні як емоції, і як емоції вони належать всім й існують, що б навколо не відбувалося. Вони подібні до природи, тому що їх можна зневажити; та до духу, тому що їх неможливо зруйнувати. Подібно до часу, вони однаково ставляться до всіх нас: багатих і бідних, старих і молодих, білих і чорних, високих і низьких. Вони пропонують нам повагу, і вимагають від нас ставитися з повагою до інших. Вони подібні до доброти, правди і справедливості: ми можемо розходитися в думках стосовно їхнього визначення, але ми впізнаємо їх, коли бачимо, що їх порушують.

Право це вимога, про яку ми справедливо заявляємо. Я маю право на товари в магазинному кошику, якщо я за них заплатив. Громадяни мають право обирати президента, якщо це гарантовано конституцією їхньої країни, а дитина має право відвідати зоопарк, якщо її батьки це їй пообіцяли. На все це люди вправі розраховувати при умові, що інша сторона дала відповідні обіцянки або гарантії. Однак права людини це вимоги вищого рівня, які мають одну відмінність. Вони не залежать від обіцянок або гарантій іншої сторони. Право людини на життя не залежить від обіцянки іншої

людини не вбивати цю людину: життя його може від цього залежати, але не право на життя. Його право на життя залежить тільки від одного: а саме, від того, що він людина.

Конвенція ООН про права дитини міжнародний правовий документ, що визначає права дітей в державах-учасницях. Конвенція з прав дитини є першим і основним міжнародно-правовим документом обов'язкового характеру, що присвячений широкому спектру прав дитини. Документ складається з 54 статей, що деталізують індивідуальні права осіб віком від народження до 18 років (якщо згідно застосовним законам повноліття не настає раніше) на повний розвиток можливостей в умовах, вільних від голоду і нужди, жорстокості, експлуатації та інших форм зловживань. Учасниками Конвенції з прав дитини є Святий Престол і всі країни-члени ООН, крім США, Південного Судану і Сомалі.

Міжнародні стандарти прав людини

У сучасному світі, коли проблема прав людини вийшла далеко за межі окремої держави, виникла необхідність у створенні універсальних міжнародно-правових стандартів, які також визнаються як основні права людини. Ці стандарти відображені у низці важливих міжнародно-правових актів, що встановили загальнолюдські стандарти прав та інтересів особи, визначивши ту межу, за яку держава не може виходити. Таким чином, права людини стали об'єктом регулювання не лише окремої держави, а й міжнародного співтовариства. Обсяг прав і свобод людини в сучасному суспільстві визначається не лише особливостями певного співтовариства людей, а й розвитком людської цивілізації в цілому, рівнем інтегрованості міжнародного співтовариства.

Прийняття Міжнародного білля про права людини, що включає Загальну декларацію прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1976 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1976 р.), Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1976 р.), внесло характерні зміни у правосуб'єктність людини, що стала суб'єктом не лише внутрішньодержавного, а й

міжнародного права. Держави, що приєдналися до пактів, зобов'язані привести своє національне законодавство у відповідність з їх вимогами. Таким чином, міжнародно-правові акти мають верховенство над внутрішнім законодавством. А це надає можливість громадянину, політичні чи громадянські права якого порушені, звернутися за захистом безпосередньо до Комітету з прав людини при ООН, якщо він вичерпав можливості захисту, надані національним законодавством. Міжнародно-правові документи визначили той універсальний комплекс основних прав та свобод, який у єдності з конституційними правами повинен забезпечити нормальну життєдіяльність індивіда. Якщо певне право людини не отримало конституційного закріплення з боку держави, воно визнається таким на основі міжнародних актів, оскільки пріоритет міжнародного права щодо внутрішньодержавного у сфері прав людини є загальновизнаним принципом міжнародного співтовариства.

У ході Другої світової війни були виявлені недоліки в міжнародному регулюванні прав та свобод людини. Цей етап у розвитку людства довів необхідність, з одного боку, підтримки міжнародного миру та безпеки, а, з іншого дотримання прав і свобод людини.

Створення ООН та прийняття її Статуту поклали початок якісно новому етапу міждержавних відносин у сфері прав людини. Статут ООН покладає на держави обов'язок дотримуватися основних прав і свобод людини, не допускаючи при цьому будь-якої дискримінації.

10 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла розроблену Комісією ООН з прав людини Загальну декларацію прав людини. Саме цей день щорічно відзначається у всьому світі як День прав людини.

Загальна декларація вперше закріпила перелік політичних, соціально-економічних та культурних прав людини. Оскільки цей документ мав форму резолюції Генеральної Асамблеї ООН, він мав рекомендаційний характер і не міг визнаватися як юридично

обов'язковий. Саме тому Генеральна Асамблея доручила одночасно Комісії з прав людини через Економічну та Соціальну Раду розробити єдиний пакт про права людини, що охоплював би широкий перелік основних прав і свобод. У 1966 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Пакт про громадянські та політичні права і Пакт про економічні, соціальні та культурні права, які набрали юридичної сили у 1976 р. Загальна декларація прав людини та міжнародні пакти складають Міжнародний білль прав людини (чи Хартію прав людини), що покладає на держави обов'язок забезпечити здійснення закріплених у цих документах прав всіма необхідними засобами, у тому числі й правовими.

Враховуючи суттєві протиріччя позицій держав-членів ООН, Загальна декларація прав людини і пакти про права людини проголосили природний характер прав людини і вмістили загальні принципи та поняття без визначення їх класових особливостей, надаючи їм загальнодемократичного і загальнолюдського значення, сприйнятливого для всіх держав. Більшість статей зазначених міжнародних документів мають загальний характер. Лише в останні роки почалася конкретизація норм з прав людини, яка особливо активно здійснюється в рамках Організації з безпеки і співробітництва у Європі.

Сучасне міжнародне право характеризується наявністю системи актів у сфері прав людини, що складають законодавство. Воно включає п'ять різновидів документів:

1. Міжнародний білль про права людини, що містить перелік невід'ємних прав.

2. Угоди, спрямовані на запобігання та покарання злочинів, що призводять до масових порушень прав людини (Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів проти людства від 26 жовтня 1968 р.).

3. Конвенції, націлені на захист груп населення, які потребують особливого піклування з боку держави (Конвенція про права дитини 1989 р.).

4. Конвенції, спрямовані на захист індивіда від зловживань з боку органів держави та посадових осіб (Женевські конвенції 1949 р. про захист жертв війни).

5. Міждержавні конференції з прав людини, що приймають заключні документи, обов'язкові для виконання державами-учасницями (Заключний документ Всесвітньої конференції з прав людини. Відень, 1993 р.).

В основу міжнародних стандартів з прав людини покладені такі загальновизнані принципи, як: повага суверенітету держави; неприпустимість втручання у внутрішні справи держави; самоврядування народів та націй; рівноправність всіх людей та заборона дискримінації; рівність прав і можливостей чоловіків та жінок; дотримання прав людини, навіть, за умови збройних конфліктів і відповідальність за злочинні порушення прав людини. Значення наведених принципів полягає у тому, що вони є основою розроблення прав людини та їх закріплення у національному законодавстві, а також є критерієм законності діяльності держави у сфері прав людини.

Міжнародні стандарти у сфері прав людини склалися поступово. Спочатку були закріплені лише парламентські і політичні права, потім — економічні та соціальні. Саме вони і були конкретизовані у національному законодавстві держав. Однак кожна держава повинна не лише привести своє законодавство у відповідність зі взятими на себе міжнародними зобов'язаннями, а й вчиняти певні дії та створювати реальні умови для гарантування і здійснення прав.

Основу міжнародних стандартів у сфері прав людини складають норми природного права, що включає ідеали свободи, справедливості та рівності перед законом. Ці норми закріплюються правовою системою кожної держави. До них належать:

фундаментальні права і свободи, зафіксовані у Загальній декларації та пактах про права людини;

демократичні принципи та норми організації і діяльності державної влади, основними серед яких є народовладдя, розподіл

влад, верховенство права, проголошення народу єдиним джерелом влади та наявність незалежних від влади органів правосуддя.

У юридичній літературі обґрунтовується думка про існування особливої галузі міжнародного права, що складається із системи принципів і норм, які стосуються сфери прав людини міжнародного гуманітарного права. За всієї неоднозначності підходів до визначення міжнародного гуманітарного права, можемо констатувати той факт, що гуманітарне право є частиною системи норм, які стосуються людини у цілому. Генеральна Асамблея ООН та Комісія з прав людини розглядають як загальні, так і спеціальні питання прав людини з точки зору їх впровадження, гарантування та охорони як у мирний час, так і у період збройних конфліктів.

Таким чином, міжнародні стандарти у сфері прав людини складаються із сукупності принципів та норм, що встановлюють:

права та свободи людини в різноманітних сферах життєдіяльності;

обов'язки держави із забезпечення та дотримання прав людини без будь-якої дискримінації як у мирний час, так і у період збройних конфліктів;

загальні принципи природного права;

відповідальність за злочинне порушення прав людини;

напрями розвитку та розширення сфери прав людини;

напрями посилення контрольного механізму за виконанням державами взятих на себе зобов'язань у сфері прав людини.

На їх основі кожна держава зобов'язана упорядкувати чинне законодавство, усунути протиріччя з нормами міжнародного права, відмінити застарілі норми, ліквідувати прогалини.

Саме вказана діяльність держав забезпечить реальність та ефективність міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Правозахисні організації в Україні утворюються для здійснення діяльності по захисту фізичних і юридичних осіб від правопорушень та зловживань правом із боку суспільства, держави, місцевого самоврядування, недержавних об'єднань людей та окремих фізичних осіб. Поняття "правоохоронна" та "правозахисна" діяльність не

однаково тлумачаться у юридичних джерелах. Правоохоронна діяльність розглядається як поняття більш широке ніж правозахисна діяльність. Інші погляди на цю проблему: правозахист розглядають ширше ніж правоохорону. Нас буде цікавити правозахисна діяльність у вузькому розумінні. Це вчинки (дії чи бездіяльність) правозахисних органів (державних і недержавних) спрямовані на надання кожній людині і громадянину, їх об'єднанням та юридичним особам правової допомоги щодо припинення порушень права, притягнення винних до юридичної відповідальності, відновлення права і відшкодування спричинених порушенням права збитків. Правозахисна діяльність має такі ознаки: а) це діяльність системи правозахисних організацій; б) ці організації можуть бути державними і недержавними; в) ця діяльність спрямована на надання кожній фізичній і юридичній особі правової допомоги; г) допомога, що надається спрямована на припинення порушень права, недопущення зловживання правом, притягнення винних до юридичної відповідальності, відновлення порушеного права, відшкодування збитків завданих порушенням права.

18. Україна, Європа, світ Поняття інтеграції та глобалізації. (Вплив глобалізаційних процесів на економіку, культуру, довкілля, людину. Глобальні проблеми людства. Витоки та процес європейської інтеграції. Міграційні процеси. Види та форми сучасної міграції).

Однією зі складових глобалізації є інтеграційні процеси. Загалом інтеграція це добровільне об'єднання окремих частин у єдине ціле. Розрізняють вертикальну й горизонтальну; міжнародну й регіональну інтеграцію. Попередником інтеграції є тісне міждержавне співробітництво. Практичного втілення інтеграційні процеси набули лише в другій половині ХХ ст. і зараз є невід'ємною складовою сучасного світу.

Глобалізація злиття економік різних країн у єдину економічну систему, об'єднання фінансових, товарних та інформаційних потоків у світовому масштабі.

Глобальні проблеми сукупність соціоприродних проблем, від вирішення яких залежать соціальний прогрес людства та збереження цивілізації.

Витоки та процес європейської інтеграції

Ідея єдиної Європи не залишала думки європейських політиків уже тривалий час, але лише в другій половині ХХ ст. знайшла своє практичне втілення. Інтеграція не може бути породженням однієї політичної волі, для її розвитку необхідні певні передумови.

ПЕРЕДУМОВИ УТВОРЕННЯ ЄДИНОЇ ЄВРОПИ

Цивілізаційні	Економічні	Історичні	Військово-політичні	Геополітичні
Наявність спільних духовних цінностей, сумісність соціальних політичних ідеалів	Можливість взаємодоповнюючого економічного й науково-технічного розвитку	Традиційна взаємодія, взаємоповага. Традиційне прагнення єдності (насиллям або добровільне)	Спільність інтересів у вирішенні головних питань міжнародного життя, співробітництво у військових і військово-політичних союзах, урегулювання територіальних суперечок	Можливість розвитку економічно рентабельної мережі транспортних комунікацій

Європейська інтеграція є наочним прикладом вертикальної інтеграції, яка має кілька аспектів: економічний, політичний, військовий. Її започаткувала реалізація «плану Маршалла», а активного розвитку вона набула з 1950-х рр. У квітні 1948 р. утворилася Організація європейського економічного співробітництва (ОЄЕС), яка у вересні 1950 р. була доповнена Європейським платіжним союзом (ЄПС). У 1961 р. його замінила Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).

Перехід від простого міжнародного європейського співробітництва до справжнього наднаціонального співтовариства розпочався 9 травня 1950 р. Цього дня було оприлюднено план створення галузевого об'єднання шести країн (Франції, Німеччини, Італії, Бельгії, Нідерландів і Люксембургу) Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС). Новизною цієї організації було створення європейського органу управління, незалежного від урядів країн.

ЕТАПИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Етапи	Зміст
Зона вільної торгівлі	Скасування мита, квот та інших обмежень у торгівлі між державами-учасницями за умови збереження їхньої автономії в митній і торговельній політиці щодо третіх країн
Митний союз	Запровадження спільних зовнішніх митних тарифів і перехід до єдиної торговельної політики щодо третіх держав
Єдиний (внутрішній і спільний) ринок	Митний союз доповнено здійсненням заходів, які забезпечують вільний рух послуг, капіталів і робочої сили (у тому числі свобода їхньої професійної діяльності)
Економічний і валютний союз	Єдиний внутрішній ринок і гармонізація та координація економічної політики держав-учасниць на основі спільного прийняття рішень і контролю над їх виконанням, заміна національних валют єдиною. Єдина валютна й грошова політика

Міграція

Міграція переселення, переміщення населення, трудових ресурсів, капіталу з однієї країни в іншу, а також внутрішньодержавна з одного регіону в інший.

У демографічних та економічних дослідженнях термін «міграція» вживають щодо таких актів переміщень у просторі, які пов'язані, по-перше, із перетином адміністративних меж населених пунктів, по-друге, зі зміною індивідом місця проживання назавжди чи на певний строк.

Класифікуючи міграції стосовно будь-якої країни, виділяють зовнішню (міждержавну) і внутрішню. До зовнішньої міграції відносять такий рух населення через державні кордони, який пов'язаний зі зміною місця проживання.

Зовнішня міграція за територіальним охопленням передбачає міжконтинентальні та внутрішньоконтинентальні переміщення. Зовнішня (міждержавна) міграція існує в різних формах: трудовій, сімейній, рекреаційній, туристичній та ін. Міждержавна міграція робочої сили в другій половині ХХ ст. стала важливою частиною процесу інтернаціоналізації міжнародного господарського життя. Трудовий потенціал як важливий фактор виробництва шукає свого найефективнішого використання не лише в межах національного господарства, але й у масштабах світової економіки. Зовнішня міграція має два види: еміграція виїзд працездатного населення з країни перебування для довгострокового або постійного проживання в іншу країну; імміграція в'їзд робочої сили в певну країну з-за кордону (на постійне або тривале проживання для навчання, працевлаштування або з метою втечі від дискримінації, переслідувань тощо).

Внутрішня міграція це переміщення населення в межах однієї країни. Розрізняють міграції сільського та міського населення, міжміські міграції та міграції в межах сільської місцевості. Існують також міграції в межах окремих великих територіальних одиниць області, економічного району, автономної республіки. У цих випадках міграції поділяють на внутрішньообласні та міжобласні, внутрішньорайонні та міжрайонні.

За тривалістю розрізняють постійні (безповоротні) та тимчасові (зворотні) міграції.

За правовою ознакою мігрантів поділяють на легальних, напівлегальних, нелегальних. Легальні мігранти перетинають міжнародні кордони на законних підставах, тобто мають візу на в'їзд на певний термін або, перебуваючи в інших країнах, продовжують термін її дії. Напівлегальні мігранти, маючи візу, прибувають до країни на законних підставах, але через певний час із різних причин відмовляються виїхати до своєї батьківщини й залишаються в країні перебування. Нелегальні мігранти виїжджають із країн постійного проживання, перетинають кордони держав без офіційного дозволу, тобто без візи на в'їзд.

За способом реалізації міграції поділяють на організовані та неорганізовані, індивідуальні. Перша здійснюється за допомогою й за участю державних і громадських органів, другі ж силами й коштом самих мігрантів без матеріальної та організованої підтримки з боку будь-яких установ.

ОСНОВНІ МОТИВИ МІГРАЦІЙ НАСЕЛЕННЯ

ЧИННИКИ ВПЛИВУ МІГРАЦІЙ НА ЕКОНОМІКУ КРАЇН-ЕКСПОРТЕРІВ І КРАЇН-ІМПОРТЕРІВ РОБОЧОЇ СИЛИ

Позитивні чинники	
для країни виїзду	для країни приймання
<ul style="list-style-type: none"> Відчуває зниження тиску надлишкових трудових ресурсів, які є в неї, і зменшення соціальної напруженості в країні. 	<ul style="list-style-type: none"> За рахунок залучення додаткової кваліфікованої робочої сили відбувається стимулювання продуктивності праці й ефективності

<ul style="list-style-type: none"> • Поповнює дохідну частину платіжного балансу за рахунок грошових переказів громадян, що працюють за кордоном. • Отримує значні вигоди за рахунок ввезення емігрантами матеріальних цінностей: грошових коштів, автомобілів, товарів тривалого користування тощо. • Отримує більш кваліфіковану робочу силу, яка повертається на батьківщину й використовує накопичені знання, досвід, грошові та матеріальні кошти для розвитку економіки країни 	<p>виробництва в країні.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Отримує економію на витратах на освіту і професійну підготовку. • Отримує можливість економити за рахунок скорочення купівлі ліцензій, патентів ноу-хау за кордоном і, відповідно, за рахунок продажу їх на світовому ринку. • Підвищує конкурентоспроможність своїх товарів унаслідок зменшення витрат виробництва і завдяки низькій ціні іноземної робочої сили. • Стимулює власне виробництво та збільшує зайнятість за рахунок додаткового попиту на товари й послуги робочої сили. • Виграє внаслідок відходу від реалізації різних соціальних програм для іноземних робітників. • Покращує демографічну ситуацію у своїй країні, уповільнює загальний темп старіння населення
Негативні чинники	
для країни виїзду	для країни приймання
<ul style="list-style-type: none"> • Втрачає (зазвичай кращу) частину своєї робочої сили, оскільки, як правило, країну залишають найбільш кваліфіковані працівники. Особливо страждають країни, що розвиваються, оскільки втрачають вкрай необхідні для розвитку найкращі кадри, на підготовку яких раніше були 	<ul style="list-style-type: none"> • Отримує додаткову конкуренцію на ринку, що призводить до зростання безробіття. • Отримує елементи соціальної напруженості в суспільстві у вигляді конфліктів на національному, релігійному ґрунті, а також зростання злочинності тощо

<p>витрачені значні кошти.</p> <ul style="list-style-type: none"> • У результаті постійного зростання еміграції зникає так званий «ефект віри» в розвиток економіки власної країни, що врешті-решт призводить до зниження рівня інвестицій в економіку цієї країни. • У результаті «відпливу умів» за межі національних кордонів посилюються й без того потужні позиції конкурентів у міжнародній торгівлі. • Не отримує певну частину національного доходу та податкових надходжень до бюджету. 	
---	--

Сьогодні міграційні процеси мають такі тенденції, що неухильно зростатимуть міграції з регіонів із високою кількістю населення до тих, де вона є невеликою, Північної Америки, Європи, Австралії. Це призведе до спроб країн цих континентів зупинити переселення суворими законами для іммігрантів. Проте вони не зможуть змінити ситуацію, наслідком чого стане застосування сили західними країнами для захисту від мігрантів. Також міграційні процеси можуть використовувати окремі держави для дестабілізації ситуацій в окремих регіонах світу і досягнення певних політичних вигод.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

Проблеми міжнародних відносин	Проблеми заємовідносин особи суспільства	Проблеми заємовідносин суспільства й природи
<ul style="list-style-type: none"> • Проблеми війни і миру. • Міжнародний тероризм. 	<ul style="list-style-type: none"> • Демографічна проблема. • Наркотики. • Вразливі групи 	<ul style="list-style-type: none"> • Екологічна проблема. • Енергетична проблема.

<ul style="list-style-type: none"> •Подолання економічної відсталості країн, що розвиваються. •Етнополітичні проблеми. •Мирне освоєння космосу й багатств північного океану 	<p>населення.</p> <ul style="list-style-type: none"> •Нові види небезпечних викликів діяльності людини. •Ліквідація небезпечних хвороб. •Захист духовної середовища та збереження культурної різноманітності людства 	<ul style="list-style-type: none"> • Зміни клімату. •Сировинна проблема
--	---	---

Демографічна ситуація на нашій планеті ускладнюється також тим, що основний приріст її населення здійснюється в країнах, що розвиваються, де на початку ХХІ ст. живе 4/5 населення Землі. Однак унаслідок своєї економічної відсталості ці країни неспроможні забезпечити задовільні умови життя для свого населення.

Наркотики також перетворилися на одну із глобальних проблем сучасності. Вони стали однією з найбільш прибуткових форм міжнародної торгівлі. Сукупні прибутки налічують сотні мільярдів доларів і перевищують показники найбільших транснаціональних корпорацій. У країнах, що розвиваються, наркобізнес призводить до трансформації національних економік і впливає на політику. Зазвичай він поєднується з торгівлею зброєю й відіграє важливу роль у збройних конфліктах.

Україну сьогодні розглядають не лише як канал постачання наркотиків на Захід, але і як ринок їх збуту. Значна частина її населення, перш за все молодь, уражена цим злом. Незважаючи на боротьбу з поширенням наркотиків, за різними оцінками, лише 3—8% від загальної кількості вдається перехопити й знищити.

Однією з глобальних проблем, що виникла в сучасному світі, стали уразливі групи населення молодь, біженці, мігранти та знедолені. Із молоддю пов'язують проблеми охорони дитинства, безпритульних і молоді в містах. Так, проблема молоді в містах пов'язана з тим, що через низьку якість життя, перенаселеність,

проблеми з роботою та втрату ціннісних орієнтирів вона втягується у світ злочинності, проституції та наркоманії. Труднощі з отриманням освіти, медичного обслуговування, низькооплачувана праця викликають пригніченість, відчуженість, невдоволення, у результаті чого досить багато молоді обирає шлях насильства як засіб швидкого вирішення своїх проблем. Особливо гостро ця проблема постає в країнах, що розвиваються.

До групи небезпечних глобальних проблем, зумовлених діяльністю людини, належать ті, що пов'язані з ядерною енергетикою, генною інженерією, та промислові аварії. Глобальний характер цих проблем засвідчує, що фактично весь світ відчув на собі наслідки аварій на атомних електростанціях в українському Чорнобилі та на японській «Фукусімі».

До третьої групи глобальних проблем належать ті, що пов'язані з відносинами людини й природи. Вони полягають у незбалансованості потреб життєдіяльності людини та можливостей навколишнього середовища. Найбільш важливою серед них сьогодні, як і серед усіх глобальних проблем, на думку багатьох дослідників, є екологічна проблема. Саме екологічна небезпека становить найбільшу загрозу для існування людства. Природа вичерпала свої можливості самоочищення й не здатна подолати наслідки впливу людської діяльності на біосферу. У результаті цього небезпечного характеру набуло забруднення повітряного й водного простору, виснаження природних ресурсів, вимирання багатьох видів рослин і тварин, збідніння біологічних ресурсів загалом, скорочення невідновлюваного енергетичного потенціалу (вугілля, нафти, природного газу) тощо. При цьому ситуацію ускладнює нерівномірне використання ресурсів.

Вплив людини на природу суттєво змінює зовнішній вигляд планети. Лише в останній третині ХХ ст. на ній з'явилося понад 9 млн км² нових пустель. За останні 500 років людство знищило 2/3 всіх лісів на Землі. Особливо вчених турбує перспектива глобального потепління клімату нашої планети, пов'язана з так званим парниковим ефектом. Вони стверджують, що

неконтрольований парниковий ефект може знищити людську цивілізацію впродовж 500 років.

https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/18157/1/mizhnarodna_intehratsiia_ta_hlobalizatsiia.pdf

Питання для самоконтролю:

- Що таке глобалізація? Глобальні потреби?
- Які ви знаєте основні мотиви міграцій населення?
- Які є сучасні глобальні проблеми?
- Що таке міграції?
- Як класифікують міграції?

19. Урядові і неурядові міжнародні організації. НАТО. Військовий конфлікт в Україні.

Міжнародна організація об'єднання трьох або більше незалежних держав, їхніх урядів, інших міжурядових організацій, спрямоване на вирішення певних спільних питань чи організації проектів. Уряди діють від імені своєї держави і представляють її інтереси, дотримуючись поваги її суверенітету.(1)

Міжнародна міжурядова організація важливий суб'єкт публічного права. Вона являє собою об'єднання трьох чи більше незалежних держав, їхніх урядів, інших міжурядових організацій, метою якого є вирішення ряду спільних питань чи організації суміжних проектів. У такому утворенні кожен уряд представляє свою державу та її інтереси, а саме утворення починає діяти після підписання взаємного “установчого” договору та його подальшої ратифікації державами-учасниками. Міжнародна міжурядова організація обов'язково має свої постійні органи та штаб-квартиру. Чисельність міждержавних об'єднань істотно зростала у післявоєнний час. Класифікація міжнародних міжурядових організацій є досить широкою.

Наприклад, за предметом їх діяльності можна розподілити на:

- військові (НАТО, ЗЄС, АНЗЮС),
- економічні (Світова організація торгівлі, Організація країн-експортерів нафти),
- фінансові (Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку).

За колом учасників виділяють

- універсальні;
- регіональні організації.

Наприклад, регіональний характер мають такі організації, як Європейський Союз (ЄС), Співдружність Незалежних Держав (СНД), Центральноевропейська ініціатива. Проаналізувавши особливості та сфери діяльності міжнародних міжурядових організацій, можна дійти висновку про те, що міжнародна організація є вагомим інструментом зовнішньої політики.

Міжурядова організація слугує своєрідною ареною для дискусій між її членами, що в подальшому знаходить своє продовження у створенні ряду юридичних норм і регулюванні господарських зв'язків на світовому рівні.(2)

На відміну від міжурядових організацій, міжнародні ***неурядові організації*** є наслідком реалізації волі громадських ініціатив, а не урядів країн.

Міжнародна неурядова організація об'єднує не уряди і держави.

Навпаки, міжнародна неурядова організація об'єднує людей, їх ініціативи, неурядові організації (non-governmental organizations) різних країн світу. На сьогоднішній день існування і робота неурядових організацій набуває все більшого значення у міжнародних процесах.

Спектр можливостей міжнародних неурядових організацій є надзвичайно широким.

Міжнародні неурядові організації мають право:

- розглядати міжнародні проблеми, що лишилися без уваги національних урядів та міжнародних урядових організацій;
- збирати, опрацьовувати та поширювати відомості про проблеми міжнародного значення, привертаючи до них увагу громадськості;
- виступати з ініціативою підписання міжнародних договорів;
- пропонувати різноманітні підходи до вирішення широкого кола проблем глобального характеру;
- контролювати діяльність урядів держав, зокрема, щодо виконання ними своїх міжнародних зобов'язань;
- мобілізувати суспільну думку, залучати громадськість до обговорення проблем міжнародного значення;
- лобіювати прийняття важливих та необхідних для людства рішень тощо.(3)

НАТО - це союз, відданий принципові колективної оборони як основи для збереження миру та забезпечення майбутньої безпеки. Спроможність Альянсу виконувати свої завдання залежить від високого ступеня координації та планування як на політичному рівні, так і в галузі оборони. Ядром НАТО є 19 держав-членів цієї організації. Проте в кожній сфері своєї діяльності Альянс активно налагоджує партнерські зв'язки з багатьма іншими країнами.

Партнерство набуває різних форм. Тридцять країн беруть участь у "Партнерстві заради миру", що ґрунтується на погодженому Рамковому документі та Програмах індивідуального партнерства. Що стосується 46 країн-членів Ради євроатлантичного партнерства, серед яких і 19 держав Альянсу, то в основі їхнього партнерства лежить всеосяжний План дій. Україна-НАТО, а також участь у програмі "Партнерство заради миру" та членство у Раді євроатлантичного партнерства. Співпраця з шістьма середземноморськими країнами, що беруть участь у Середземноморському діалозі НАТО, базується на узгодженій робочій програмі(4)

Війна на сході України або Війна на Донбасі збройний конфлікт, розпочатий російськими загонами, які вторглися у квітні 2014 року на територію українського Донбасу після захоплення Російською Федерацією Криму, серії проросійських виступів в Україні і проголошення «державних суверенітетів» ДНР та ЛНР.

Конфлікт має характер міжнародного і став продовженням російської збройної агресії проти України. За географічним масштабом є локальним і охоплює частини Донецької і Луганської областей України.

Складовими (етапами) російської збройної агресії проти України, що розпочалася 2014 року, є:

- **Захоплення Криму Росією** у лютому-березні 2014 року (з подальшим початком тимчасової анексії півострова Росією 18.03.2014)

- **Війна на сході України (на Донбасі)** з квітня 2014 року, яка розпочалась зі створення під прикриттям «народних» виступів спецслужбами РФ так званих Донецької та Луганської «народних республік»

27 січня 2015 року Верховна Рада України визнала Російську Федерацію агресором.

Основними передумовами виникнення протистояння Росії та України, яке, загалом, переросло у збройну агресію Росії проти України, є системна криза російської державності, яка трансформується російським політикумом у намагання відновити та розширити контроль над частиною світу та утримати за собою світову гегемонію, втрачену з розпадом СРСР та економічним занепадом.

20. Використання рольових ігор як засобу формування громадянської та історичної компетентностей молодших школярів.

Застосування рольових ігор у громадянській освіті дає унікальну можливість набути досвіду громадської дії задовго до реальної практики.

Рольова гра у викладанні дисциплін і тем з громадянської освіти дозволяє кожному учню спробувати себе в ролі учасника демократичного процесу (наприклад, формування органів шкільного самоврядування, виборів до органів влади України, процедури прийняття рішень в парламенті), і, таким чином, виступає фактором вторинної соціалізації.

Для педагогіки **гра** — це умовна, цікава для суб'єкта діяльність, спрямована на формування знань, умінь і навичок, що включає пізнання та реальне засвоєння тими, хто навчається, соціальної та предметної практики у процесі вирішення проблеми шляхом імітації, відтворення в ролях основних видів поведінки за певними правилами і моделі діяльності в умовних ситуаціях .

Основними ознаками гри як педагогічної категорії вважаються:

- *двоплановість, що реалізує подвійну метуігрову та педагогічну, при домінуванні останньої;*

- *відповідний їй результат; умовність; цікавість; непередбачуваність;*

- *вільна розвивальна діяльність, яка відбувається за бажанням учнів заради задоволення; творчий, імпровізаційний, активний характер, емоційне піднесення, суперництво, конкурентність, наявність прямих і непрямих правил;*

- *момент змагання, імітація та моделювання .*

Навчальна гра — це унікальний механізм акумуляції і передачі людиною набутого досвіду. **Мета навчальної гри** сформувати у учнів уміння поєднувати теоретичні знання з практичною діяльністю. Оволодіти необхідними знаннями та уміннями учень зможе лише тоді, коли він сам достатньою мірою виявлятиме до них інтерес і докладатиме належні зусилля.

Ігрова діяльність виконує такі функції:

- *спонукальну: спрямована на розвиток інтересу учнів до матеріалу, що вивчається, та процесу його засвоєння, формування*

позитивної мотивації навчання тощо. Це реалізується в спільній діяльності учня та вчителя, ІО характеризується інтелектуальним напруженням і супроводжується позитивними емоціями;

- комунікативну: сприяє засвоєнню елементів культури спілкування учнів і реалізується через організацію спілкування, регулювання міжособистісних відносин, виникнення механізму саморегуляції поведінки. Гра - діяльність комунікативна, хоча за чисто ігровими правилами і конкретна. Вона вводить учня в реальний контекст складних людських відносин;

- самореалізацій: реалізація можливостей кожного учасника гри. Це одна з основних функцій гри. Саме в цьому плані людині важливий сам процес гри, а не її результат, конкуренція чи досягнення якої-небудь мети. Процес гри - це простір для самореалізації;

- розвиваючу: прояв та удосконалення різних якостей і здібностей учнів (розвиток уваги, пам'яті, мови, мислення, уяви, фантазії, творчих здібностей, умінь порівнювати, зіставляти, уміння знаходити оптимальні рішення), виявити інтереси і схильності тощо;

- діагностичну: виявлення відхилень у поведінці, знаннях, уміннях та навичках, а також в уточненні особливостей характеру учня, його взаємин з оточуючими. Спостереження за грою дозволяє отримати додаткову інформацію. У грі людина на сенсомоторному рівні демонструє те, що вона коли-небудь переживала;

- корекцій: внесення позитивних змін у характер майбутнього випускника (наприклад, корегування таких рис характеру, як сором'язливість, нерішучість, агресивність, егоцентризм тощо), у пошуку способів розв'язання різних життєвих ситуацій. Психологічна корекція у грі відбувається природно при умові, що всі учні засвоїли правила й сюжет гри; що кожен учасник добре ІІ знає не тільки свою роль, а й ролі своїх партнерів; що процес і мета поєднують усіх учасників гри; → розважальну: створення певного комфорту, сприятливої атмосфери, щиросердечного задоволення як

захисних механізмів, тобто стабілізації особистості, реалізації рівнів її домагань.

Необхідні етапи рольової гри:

- ◆ *підготовчий етап проведення гри;*
- ◆ *організаційний етап;*
- ◆ *проведення гри;*
- ◆ *обговорення результатів гри.*

Будь-яка гра — це новий досвід, який, у свою чергу, стає джерелом нових знань, нових дій і нових ідей. Ігрові методи багатопланові, тому кожен з них сприяє виробленню певної практичної навички. Із сучасних навчальних ігор можна виокремити ігри-вправи, ігрові дискусії, ігрові ситуації, рольові та ділові навчальні ігри, комп'ютерні ділові ігри тощо.

Ігри-вправи. До них належать кросворди, ребуси, вікторини тощо. Застосування цього методу сприяє активізації певних психічних процесів, закріпленню знань, перевірці їх якості, набуттю навичок. Ігри-вправи можуть бути елементами самостійної роботи учня, гурткових занять, тощо.

Ігрова дискусія передбачає колективне обговорення спірного питання, обмін думками, ідеями між кількома учасниками.

Ігрова ситуація. Основою цього методу є проблемна ситуація. Зорієнтована ігрова ситуація на встановлення зв'язку теорії і практики з теми, що вивчається: вміння аналізувати, робити висновки, приймати рішення у нестандартних ситуаціях. Ігрова ситуація сприяє посиленню емоційно-психологічного стану, збуджує внутрішні стимули до навчальної роботи, знімає напругу, втому.

Рольова гра (різновид ділової гри) дає змогу відтворити будь-яку ситуацію в "ролях". Рольова гра спонукає учнів до психологічної переорієнтації. Вони усвідомлюють себе вже не просто як учні, які відтворюють перед аудиторією зміст вивченого матеріалу, а як осіб, які мають певні права та обов'язки і несуть відповідальність за прийняте рішення.

Необхідні складові сценарію рольової гри:

- ◆ моделювання певного демократичного процесу, що передбачає його розподіл на певні етапи;
- ◆ визначення набору соціальних ролей, необхідних для реалізації цього процесу, та їх функцій;
- ◆ визначення правил поведінки і комунікації учасників гри відповідно до певних ролей .

Під час організації та проведення ігор вчителем створюється **атмосфера зацікавленості** кожного учня, ситуація успіху, заохочується прагнення школярів вносити свої пропозиції у розв'язання проблеми, ініціатива у самовиявленні, активність у розробці раціональних та оригінальних ідей. Реалізація особистісно зорієнтованого навчання досягається шляхом організації рефлексії на підсумковому етапі й передбачає обговорення зі школярами наприкінці уроку не тільки змісту того, про що вони довідалися, а й зауважень, які виникли у процесі гри, способів усунення недоліків, оцінки акторської майстерності учнів, що виконують ролі.

На етапі вивчення нового матеріалу доречно застосування **ретроспективних та ділових ігор**, які будуються на основі нової інформації і в цей же час є засобом її передачі. У змісті історичного матеріалу, що обирається для проведення цих ігор, доцільним є оптимальне поєднання фактичного й теоретичного компонентів, що дозволяє організувати творчий рівень пізнавальної діяльності

Ігри як **засіб формування предметних компетентностей** на уроках історії передбачають систему, яка побудована на послідовності їх застосування відповідно до логіки процесу пізнання та можливостей у формуванні історичних компетентностей .

Отже, застосування рольових ігор у громадянській освіті дає унікальну можливість набути досвіду громадської дії задовго до реальної практики. Рольова гра у викладанні дисциплін і тем з громадянської освіти дозволяє кожному учню спробувати себе в ролі учасника демократичного процесу (наприклад, формування органів шкільного самоврядування, виборів до органів влади України, процедури прийняття рішень в парламенті), і, таким чином,

виступає фактором вторинної соціалізації школярів, засвоєння ними майбутніх соціальних ролей і цінностей.

21 Робота гуртків, волонтерської та дитячої громадських організацій в контексті навчання громадянської та історичної освітньої галузі.

Одним із важливих видів дозвіллевої діяльності дітей шкільного віку науковці (В. Данилевський, Н. Дебольський та ін.) називали «самодіяльність», метою якої було задоволення індивідуальних інтересів особистості здебільшого творчого характеру. На думку А. Дауге, лише в цікавій та творчій діяльності розвиваються кращі людські риси та почуття, які формують особистість. Педагог вважав, що «не те, що учням розповідають і пояснюють, не те, що вони вчитують і заучують із книжок, а лише те, що вони переживають, входить складовою частиною в їх розумову особистість, і лише від пережитого і самостійно всіма силами почуття і розуму переробленого, розширюється обсяг їх душі». Відтак, згідно висновку педагогів, «самодіяльність» як вид дозвілля має найкращі можливості для задоволення особистих інтересів та потреб школяра, що в підсумку сприяє його самореалізації як особистості.

Особливістю дитячих громадських об'єднань, організацій є виховання особистості, яка здатна приймати рішення, та формування досвіду самореалізації через соціальну взаємодію і відповідальність за результати діяльності. У позашкільній діяльності дитина не просто відтворює те, що засвоює. Завдяки своїй унікальності і неповторності, вона розвиває, доповнює знання та навички, вдосконалює їх. Саме в цьому полягає закон творчої поведінки і оцінка методики позашкільного педагогічного процесу, який будується на обов'язковому заохоченні різнобічного творчого самовиявлення школяра, багатстві вражень, створенні оптимальних особистісних стосунків, котрі є джерелом продуктивної творчої діяльності дитячої спільноти. Особливо актуальною ця проблема є

для дітей підліткового віку. Тому принципове значення має розгляд участі підлітків в діяльності позашкільних навчальних закладів як цілісної системи формування творчої особистості. Найхарактернішими особливостями цієї сфери є невимушене, неформальне спілкування і самовираження, вільний вибір форм і засобів діяльності, використання їх на свій розсуд, керуючись внутрішніми мотивами. Позашкільні установи мають яскраво виражену специфіку впливу на особистість підлітків. Передусім, це добровільність і право вибору занять, різноманітність і альтернативність спілкування як з однолітками, так і з педагогами, керівниками гуртків та секцій, диференційованість за інтересами та захопленнями, унікальні можливості щодо інтелектуального та творчого становлення особистості.

Волонтерська допомога один із важливих методів добровільної соціальної роботи. Основні підходи до неї сформульовані у Загальній декларації волонтерів, яку прийнято на IX Конгресі Міжнародної асоціації волонтерів (Франція, 14 вересня 1990 р.).

Волонтерство інструмент соціального, культурного, економічного та екологічного розвитку. Це добровільна, непрофесійна соціальна робота, яка сприяє поліпшенню якості життя особистості, особистісному зростанню, поглибленню почуття солідарності, задоволенню потреб людини. Волонтерська діяльність сприяє самореалізації, особистісному росту, саморозвитку особистості, успішній соціалізації, допомагає одержувати навички взаємодопомоги та взаємо підтримки та має суспільно корисний характер. Вона має низку суперечностей: між потребою суспільства у фахівцях цього профілю, здатних до здійснення волонтерської діяльності, і недостатнім рівнем підготовки майбутніх волонтерів до її виконання; вимагає посиленої уваги до якості підготовки волонтерів за рахунок використання сучасних технологій навчання

Волонтерська діяльність - добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги.

Волонтерська допомога - роботи та послуги, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами. Волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності. Безоплатне виконання робіт або надання послуг особами, що здійснюється на основі сімейних, дружніх чи сусідських відносин, не є волонтерською діяльністю.

2. Волонтерська діяльність ґрунтується на принципах законності, гуманності, рівності, добровільності, безоплатності, неприбутковості.

3. Волонтерська діяльність здійснюється за такими напрямками: надання волонтерської допомоги з метою підтримки малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних, безпритульних, осіб, що потребують соціальної реабілітації; здійснення догляду за хворими, особами з інвалідністю, самотніми, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують підтримки та допомоги;

надання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам злочинів, біженцям, внутрішньо переміщеним особам; надання допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів; проведення заходів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, збереженням культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури, місць поховання; сприяння проведенню заходів національного та міжнародного значення, пов'язаних з організацією масових спортивних, культурних та інших видовищних і громадських заходів; надання волонтерської допомоги для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру; надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим

військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях; сприяння уповноваженому органу з питань пробації у здійсненні нагляду за засудженими та проведенні з ними соціально-виховної роботи; надання волонтерської допомоги за іншими напрямками, не забороненими законодавством.

Волонтери в своїй діяльності поділяються на групи :

1. Підлітки та юнаки, учнів старших класів шкіл та середніх спеціальних закладів, які складають різні групи при ЦСССДМ (у клубах молодих інвалідів, творчих об'єднаннях, школах лідерів, групах самодопомоги, молодіжних та дитячих об'єднаннях тощо). Рівень їхньої готовності до будь-якої добровільної соціальної роботи непрофесійний.

2. Студенти вищих навчальних закладів (переважно відділень педагогіки, психології, соціальної роботи/соціальної педагогіки), які звертаються до центрів СССДМ з приводу практичної допомоги у навчанні за профілем діяльності центрів або проходять у центрах навчальну практику. Рівень готовності до добровільної соціальної роботи наближений до професійного.

3. Батьки проблемних дітей та підлітків (дітей-інвалідів, неповнолітніх груп ризику: девіантної, адитивної поведінки та інші), які об'єднуються в групи самодопомоги. Рівень готовності до добровільної соціальної роботи непрофесійний, самоосвітній.

4. Фахівціволонтери (психологи, педагоги, соціальні педагоги, соціальні працівники, юристи, лікарі), які надають консультативну допомогу соціальним працівникам, іншим волонтерам або практичну допомогу клієнтам соціальних служб. Рівень готовності до добровільної соціальної роботи професійний.

Студенти-волонтери можуть набути фахових знань з майбутньої спеціальності, напрацювати навички спілкування з

клієнтами. Для них стає можливим спілкування з професіоналами з обраної спеціальності, знайомство з новими методиками і техніками, отримати все, що може їм допомогти у подальшому стати кваліфікованим фахівцем і допоможе працевлаштуватися у нових умовах функціонування соціуму.

Напрямки можливої діяльності волонтерів:

- ✓ Організація дозвілля молоді;
- ✓ Залучення волонтерів до масових форм роботи;
- ✓ Анкетування, опитування, соціологічні дослідження;
- ✓ Проведення інтелектуальних і розважальних ігор;
- ✓ Сприяння розширенню світогляду, інтелектуального розвитку дітей-інвалідів;
- ✓ Робота консультативних пунктів на базі різних закладів та на вулицях міста;
- ✓ Індивідуальна робота з інвалідами вдома;
- ✓ Проведення роботи серед молоді;
- ✓ Розвиток молоді за інтересами і потребами (розвиток творчого потенціалу талановитої молоді);
- ✓ Навчання молоді;
- ✓ Проведення зустрічей з молодіжними аудиторіями;
- ✓ Пропаганда здорового способу життя;
- ✓ Соціальна реабілітація, попередження та подолання негативних явищ у молодіжному середовищі;
- ✓ Соціально-психологічне опікунство, соціальний патронаж (діти-інваліди, малозабезпечені, безпритульні діти);
- ✓ Участь у виїзних акціях.

Відтак волонтер отримує:

- Задоволення результатами своєї роботи, визнання своєї діяльності колегами та входження в колектив професіоналів;
- Вдячність людей, почуття необхідності та можливість змінити щось на краще;
- Позитивні емоції;
- Нові знайомства та нових друзів;
- Набуття досвіду, отримання нових навичок;

- Можливості реалізації творчого підходу до виконання роботи;
- Саморозвиток, самореалізацію, само орієнтування, самоосвіту та самовиховання тощо.

П'ять головних причин волонтерства:

- Соціальні контакти з іншими;
- Особистісний розвиток;
- Набуття вмінь та навичок;
- Виклик та досягнення;
- Внесок у суспільство.
- Проте сьогодні волонтер працює щоб отримати необхідний досвід, навички, знання та особисті контакти. В багатьох випадках волонтерство розглядається як прямий шлях до роботи.

<http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/2116/1/Leonova.pdf>

Позашкільні установи мають яскраво виражену специфіку впливу на особистість підлітків. Передусім, це добровільність і право вибору занять, різноманітність і альтернативність спілкування як з однолітками, так і з педагогами, керівниками гуртків та секцій, диференційованість за інтересами та захопленнями, унікальні можливості щодо інтелектуального та творчого становлення особистості.

http://globalnauka.com/download/Krok_u_nauku3_tom2.pdf#page=216

Питання для самоконтролю:

- Що таке волонтерство?
- Які є напрямки можливої діяльності волонтерів?
- Назвіть п'ять головних причин волонтерства?

22 Методи формування знань, умінь та навичок учнів початкових класів у курсі "Громадянська освіта"

Класифікація методів формування знань, умінь та навичок учнів початкових класів у курсі "Громадянська освіта":

- методи формування свідомості та світогляду юного громадянина України;
- методи емоційного впливу та формування громадянських якостей;
- методи формування навичок практичної, суспільно-творчої діяльності.

Створюючи класифікацію методів, застосовуваних педагогом у процесі викладання „Громадянської освіти” у 3-4 класах, серед загальних методів навчання ми обрали ті, що впливають на формування позитивних загальнолюдських рис учнів, їх світогляду та переконань особистості майбутнього громадянина України.

Так, важливими для нас є **методи формування свідомості та світогляду особистості громадянина України** (бесіда, розповідь, розповідь з елементами словникової роботи, спрямованої на з'ясування правничих, морально-етичних, культурологічних понять, робота з правничими документами, опорними конспектами, методи дискусійного характеру, доповіді, диспути, приклад, наслідування). В їх основі лежить слово педагога - могутній інструмент педагогічної діяльності. Вони вимагають такого викладу змісту „Громадянської освіти” молодшим школярам, коли знання, отримані на уроках перетворюються на власні особисті цінності. В.О.Сухомлинський справедливо зазначав, що: «В руках педагога слово - такий самий могутній засіб, як і музичний інструмент у руках музиканта, як фарби в руках живописця, як різець і мармур у руках скульптора. Як без скрипки немає музики, без фарб і пензля - живопису, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки. Слово - це ніби місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність».

Друга група - методи емоційного впливу та формування громадянських якостей. Дана група - це методи стимулювання діяльності і поведінки учнів. Вони є незамінними, оскільки враховують емоційний аспект засобів стимулювання діяльності учнів. До неї належать: сприймання та аналіз літературних уривків,

творів історичного характеру, творів народного мистецтва, влучний добір питань для глибокого розуміння громадянських цінностей, аналіз міркувань своїх ровесників, розбір морально-етичного змісту творів українських письменників, мистецтва, моделювання моральних та правових ситуацій, ігрові ситуації проблемно-пошукового характеру, романтика, залучення до творчої діяльності, участь у конкурсах, змаганнях та ін.

Наприклад, для глибокого розуміння дітьми поняття мораль можна використати окремі з вище перелічених методик.

М о р а л ь — це сукупність уявлень про те, що добре, а що погано, як треба чинити в тому чи іншому випадку, які людські вчинки заслуговують на повагу, а які — на осуд.

Варто використати влучний добір питань для глибокого розуміння громадянської цінності поняття моралі у формі аукціону «Аморально у твоєму розумінні...» Навести якомога більше тверджень, які свідчать про розуміння поняття «моральний вчинок». Перемагає той, хто наводить найбільше тверджень. Наприклад:

Аморально — не співчувати людині, коли з нею трапилась біда.

Аморально не поважати думку іншого тільки тому, що вона відрізняється від твоєї.

Аморально заздрити успіхам товариша чи однокласника.

Аморально дозволяти кривдити себе і дозволяти собі кривдити інших.

Аморально бути боягузом, відступати перед труднощами.

Аморально хуліганити, бешикетувати.

Аморально давати обіцянки і не виконувати їх.

Аморально перебільшувати свої здібності.

Аморально бути жадібним і зажерливим.

Аморально не радіти, коли в товариша радість.

Розв'язання правової ситуації

Щодня, повертаючись із роботи, в метро бачу хлопчика з великими проникливими очима. Дитина співає дзвінком, чистим, немов струмочок, голосом дорослу пісню про кохання, а тоді, простягаючи замурзану руку, підходить до пасажирів. Якось

старенька, яка сиділа поруч, сказала, що знає Петрика: він живе з матір'ю-п'яничкою. Це вона посилає його просити милостиню, і коли хлопчик не приносить грошей, жорстоко карає його.

Як ви вважаєте, про які права не знає Петрик? Які його права порушує мати? Чи можна допомогти цьому хлопчикові?

Збагачуймося народною мудрістю.

Використання усної народної творчості: прислів'їв, приказок, прикмет підсилює розуміння морального змісту прав і обов'язків дитини, громадянина. На уроці у 3 класі „Сім'я. Основні обов'язки у сім'ї” пропонуємо:

Визначити морально-етичну основу цих прислів'їв і приказок:

Бог бачить, як сирота плаче.

За сиротою Бог з калитою.

Не та сирота, що рідні не має, а та, що долі не знає.

Ніхто не знає, де сирота обід має.

Сирітським добром не доробишся.

Сироті сонце мріється, а воно й гріється.

-Із розсипаних слів скласти одне із прав дитини, яке розглядалося на занятті. Воно проголошене в Конвенції про права дитини (1989).

Дай відповіді на запитання: З якими правами дитини ти ознайомився на занятті? Розкрий смисл прислів'їв «Добре ім'я краще багатства», «Життя прожити — не поле перейти».

Для підсилення розуміння прав дитини пропонуємо сприймання та аналіз літературних уривків поетичних творів сучасних поетів. Наприклад, пропонуємо поміркувати .Два права дитини із Закону України «Про охорону дитинства», поетеса Ірина Жиленко оспівала у віршах. Назвіть ці права, відшукайте відповідні статті в Законі.

У неньки народилося дитя.

Дитя моє! Бог дав тобі життя.

І щоб ніхто не заподіяв шкоди Тобі, малесенький громадянин,—

Бог дав закони нашому народу.

Від дня народження, від іменин —

Він твій, цей світ широкий за вікном.

Ти на життя і щастя маєш право.

Під золото-блакитним знаменом своєї Української держави.

(Стаття 1. Дитиною вважається кожна людська особа до досягнення нею 18 років (повноліття). Дитина потребує особливої охорони і піклування як до, так і після народження.

Стаття 6. Наша держава з моменту народження кожної дитини визнає її право на життя, прагне забезпечити виживання і здоровий розвиток дитини.

Стаття 7. Кожна дитина відразу після народження має право на власне ім'я і на отримання громадянства.)

Третя група - методи формування навичок практичної, суспільно-творчої діяльності - це методи організації діяльності учнів і формування досвіду громадської поведінки. Передбачають логічний зв'язок: від слова - до діла. Адже саме в процесі різнопланової діяльності молодших школярів закріплюються знання, формуються уміння, навички реалізації позитивного досвіду, відбувається укорінення моральних цінностей, з'являється нестримне бажання творчості. Серед них - створення виховних проблемних ситуацій, громадська думка, доручення, вправи. Дана група включає методи самовиховання. Вона включає забезпечення учнів практичними навичками самовиховання як найвищої форми становлення громадянськості особистості здійснювались на основі її самовдосконалення з метою досягнення громадянської зрілості.

Так на уроці у 3 класі на тему "Сім'я. Основні обов'язки в сім'ї", підводячи підсумок уроку вчитель робить висновок: правові документи захищають право дитини виховуватися в сім'ї. Ніхто не може розлучити дитину з батьками, за винятком таких випадків, коли судові органи позбавили їх батьківських прав або батьки розлучаються. Батьки нас виховують, доглядають. Які ж обов'язки мають діти стосовно батьків?

Як самостійне творче завдання пропонується складання кодексу обов'язків «Я — член сім'ї»

1. Бути вдячним батькам за турботи.

2. Бути люблячим сином (донькою), братом (сестрою), онуком (внучкою).
3. Бути слухняним і турботливим сином (донькою).
4. Чесно та добросовісно виконувати свої обов'язки члена сім'ї.

Підсумки заняття

Вивчаючи традиції нашого народу, підсумовуючи вивчене можна використовувати гру-конкурс «Далі, далі, далі...»

1. Яка роль хрещених батьків у вихованні дитини?
2. Як враховували українці здібності своїх дітей?
3. Яка стаття Закону України «Про охорону дитинства» має назву «Дитина і праця»?
4. З якого віку допускається прийняття дитини на роботу?
5. Чи приймаються на роботу діти 15-річного віку?
6. Як визначається тривалість робочого дня для дітей, молодші: 16 років?
7. До яких робіт категорично забороняється залучати дітей?
8. За яких обов'язкових умов діти 16 років можуть прийматися і роботу?
9. Чи можуть залучатися до трудової діяльності діти-інваліди?
10. Чи мають право діти, які працюють, створювати професійні спілки з метою захисту своїх трудових прав?
11. Яке твоє улюблене заняття?
12. Які маєш обов'язки вдома?

23. Використання форм, методів, завдань, прийомів роботи для активізації діяльності учнів на уроках «Я досліджую світ»

Вибираючи *форми, методи роботи, прийоми* у курсі викладання „Громадянської освіти”, вчитель має враховувати особливості навчального закладу, класного колективу, вікові та індивідуальні особливості учнів.

З метою формування та підвищення інтересу учнів до предмета, розвитку комунікативних умінь і навичок та глибшого

розуміння тем важливо використовувати:

- дискусії та диспути, під час яких діти ознайомлюються з певними цінностями та думками, набувають умінь формулювати власну думку й аргументовано її доводити;
- ігри, що дають можливість випробувати соціальні ролі та співвідносити їх з реальними життєвими ситуаціями;
- самостійний пошук, збір та обробку інформації з різноманітних джерел, написання рефератів, доповідей і повідомлень, проведення інтерв'ю, голосування в класі, вирішення проблем шляхом прийняття спільних рішень.

Викладання курсу базується на теоретичних та методологічних засадах педагогіки співробітництва, що передбачає створення демократичної атмосфери на уроках, суб'єкт-суб'єктні відносини між учнями та вчителем, особистісно-орієнтований підхід.

Застосування наведених форм і методів громадянської освіти та виховання створює умови для: формування в особистості когнітивних та поведінкових норм, уміння міркувати, аналізувати, ставити запитання, шукати власні відповіді, критично та всебічно розглядати проблему, робити власні висновки, брати участь у громадському житті, здатність орієнтуватися і адаптуватися до нових соціальних умов, захищати свої права, поважати інтереси і права інших.

У цьому курсі доцільно застосовувати такі форми роботи, які активізують навчальну діяльність учнів: робота в малих групах і парах; учнівські проекти - індивідуальні та колективні; ситуативні ігри: рольова гра, інсценізації; дискусії; вирішення проблем; "мозковий штурм"; інтерв'ю; анкети й опитування; аналіз випадків, ситуацій; прийняття рішень; аналіз аргументів "за" і "проти"; навчальні ігри; робота на території (екскурсії, відвідування різних установ тощо); презентація.

РОБОТА В МАЛИХ ГРУПАХ

Робота в малих групах дозволяє учням набути навичок, які необхідні для спілкування та співпраці. Вона стимулює роботу командою. Ідеї, котрі виробляються в групі, допомагають учасникам та

учасникам бути корисними одне одному. Висловлення думок допомагає їм відчувати свої можливості та утвердитись у них.

Учитель об'єднує учнів у малі групи, розподіляє завдання між групами, визначає час для виконання роботи та заслуховує презентації груп після виконання роботи.

ОБГОВОРЕННЯ

Ви можете використовувати дискусії для заохочення членів групи повідомити про їхній досвід у формі розповіді. Створіть клімат підтримки групи для комфортного відчуття роздумів над досвідом у минулому, уроках із нього, а також використання цих роздумів як можливості для зростання. Роль учителя - ставити запитання і керувати дискусією так, щоб учні мали змогу детально обговорити ці запитання:

- *Запропонуйте ситуацію.*
- *Попросіть групу проаналізувати представлену історію.*

Що відбувалося? Що проходило добре, а що - ні? Яка додаткова інформація була б корисною для глибшого розуміння цієї ситуації? Що б вони змінили у цій ситуації?

• *Попросіть групу описати та порівняти точки зору різних дійових осіб в історії.*

• *Попросіть учнів пригадати реальні ситуації, в яких вони перебували чи про які чули, подібні до тих, що відображені в історії.*

Як ці ситуації було вирішено? Попросіть їх поміркувати над тим, чого вони навчилися з цього досвіду.

• *Попросіть дітей проаналізувати подібні ситуації, з якими вони зустрічалися. Що було добре? Що можна було б зробити краще? Що б вони зробили інакше? Попросіть "досвідчених практиків" поділитися найціннішими, на їхню думку, колись отриманими уроками з цієї теми.*

Розподіліть версії вивчення випадку на "хибний шлях" і "правильний шлях".

Діти спостерігатимуть неправильний шлях якогось підходу і критикуватимуть його. Так відбудеться дискусія.

МАЛЕ ГРУПОВЕ ВІДТВОРЕННЯ

Діти відтворюють історію в малих групах. Основні пункти:

- Перед уроком підготуйте цікаву історію. Сформууйте з учнів невеличкі групи. Кількість учасників у кожній групі повинна дорівнювати кількості персонажів історії.

- Поясніть мету завдання: кожна група відтворює свою історію. Запропонуйте групам обрати виконавців ролей і дайте кожному опис або характеристику їхнього персонажа. Дайте їм достатньо часу на підготовку, щоб вони старанно ознайомилися зі своїми ролями. Потім групи розігрують у ролях свої історії і обговорюють дії персонажів.

- Якщо необхідно, повторіть роботу так, щоб учні сформували нові групи і, таким чином, попрацювали з іншими партнерами і грали нових персонажів. Так само дайте групам достатньо часу для відтворення їхніх історій. Потім проведіть велике групове обговорення: Що відбувається? То відбулося правильно? Що могло б бути

І іншим? Як почувався кожний учасник у своїй ролі? Чого ви навчилися? Яких висновків ви дійшли?

СІМЕЙНІ ІСТОРІЇ

Ця робота спрямована на те, щоб допомогти вчителю й учням лишатися більше одне про одного. Корисно провести заняття про сімейні справи, зв'язки, несхожості, культуру.

Основні пункти:

- Запропонуйте учням представити себе за допомогою стислої історії про їхнє ім'я, по батькові, прізвище, сімейні анекдоти, культурну спадщину, прізвиська тощо. Залежно від розміру групи, учні

можуть ділитися своїми історіями в парах, малих групах або у великій групі.

- Після того, як учні мали нагоду розповісти свої історії і представити себе, підсумуйте роботу, висвітливши такі моменти, як, наприклад: розмаїтість класу — кожний має історію і може розповісти про те, ким він є, що цінує, що є важливим для нього; що

історія кожної сім'ї є важливою.

мість оповідань про сімейні імена запропонуйте учням розповісти про пісню, вірш чи гру, які є улюбленими в їхніх сім'ях, тощо.

КОЛЕКТИВНА ВЗАЄМОДІЯ

У цій роботі діти відтворюють ситуацію в той час, коли решта групи спостерігає і пропонує ідеї. Потрібно стільки учнів з групи, скільки існує дійових осіб у ситуації.

Основні пункти:

- Перед роботою підготуйте історію для аналізу, яка має проблему для розв'язання, і описи всіх персонажів.

- Повідомте ситуацію. Запропонуйте дітям зіграти роль кожного персонажа історії. Організуйте простір так, щоб решта класу могла виконувати роль спостерігачів.

- Скажіть групі, що попри те, що ці добровольці виконують роль персонажів, усі інші в кімнаті мають виконувати важливу роль спостерігачів. Дайте всьому класу опис або характеристику всіх персонажів. Це може бути зроблено в письмовій або усній формі.

- Поясніть завдання учасникам. Завдання актора - відтворити історію відповідно до опису (характеристики) ролі. При цьому актори можуть використовувати колективну взаємодію. Якщо актор (акторка) вичерпав запас ідей, він (вона) може завмерти, вийти з гри і передати свою роль іншому учасникові. За сигналом "відібри" всі учасники повертаються в дію.

- Роль спостерігача ~ уважно стежити за діями акторів. Спостерігачі можуть брати участь у грі лише тоді, коли у спостерігача з'являється варіант відповіді. Тоді він може зупинити дію вигуком "завбри". Актори завмирають і спостерігач дає вказівку відповідному актору. За вигуком "відібри" всі учасники повертаються в дію. Спостерігач може використати метод колективної взаємодії і, зупинивши дію вигуком "завбри", зайняти місце когось із акторів.

- Дайте акторам команду почати. Стежте за грою учасників, не дозволяючи їм надто затягувати дію. Залежно від кількості учнів та їхнього ентузіазму, дія може тривати від 5 до 10 хвилин.

- Після закінчення гри діти мають подякувати одне одному за активність та плідну співпрацю.
- Проведіть з учасниками гри дискусію на такі теми: У чому сенс гри? Що вони зробили правильно? Що хотіли б зробити краще? Як кожна дитина почувалася у своїй ролі? Що можна сказати про можливий розвиток цього образу? Чого учні навчилися у процесі гри?

ВАЖКІ СИТУАЦІЇ

Ця вправа дає змогу невеличким групам дітей визначити типові проблеми, з якими вони щодня стикаються у школі, і потім невеличкою групою розробити можливі вирішення цих проблем.

Основні пункти:

- Об'єднайте учнів у невеличкі групи по 3-6 осіб. Запропонуйте кожній групі детально описати основну проблему, з якою вони стикаються. Запишіть її.
- Поновіть роботу великої групи, і нехай один представник від кожної маленької групи доповість про їхню проблему всім. Запропонуйте учням ставити запитання для чіткішого окреслення проблеми, якщо це необхідно.
- Розмістіть великі аркуші паперу посередині столів. Нехай кожен бере собі одну з проблем для опрацювання і приєднається до групи, де цю проблему обговорюють. Нехай ці новоутворені невеличкі групи обирають каліграфа і потім здійснюють "мозковий штурм" щодо вирішення проблеми. Каліграф повинен чітко описати всі пропозиції на великих аркушах паперу. За 10-15 хв накажіть групам зупинитися.
- Нехай учасники оберуть іншу проблему, яка також їх цікавить, і йдуть до відповідного столу. Ці нові групи мають переглянути проблему і пропозиції, сформульовані попередньою групою і додати стільки пропозицій до списку, скільки вони можуть. Приблизно за 10 хв групи повинні завершити виконання свого завдання. Ви можете, якщо це доцільно, повторити процес втретє перед збиранням паперів.
- Розкрийте проблему і проведіть у великій групі огляд

запропонованих її вирішень.

СТРАТЕГІЇ НЕВЕЛИЧКИХ ГРУП

Невеличкі групи планують здійснення рольової гри до того, як її презентують учням класу. Ця процедура допомагає повністю задіяти всіх учнів.

- *Перед початком оберіть ситуацію. Об'єднайте учнів у групи. Роздайте інформацію про ситуацію та роль кожної з груп. Запропонуйте кожній групі обговорити та домовитися про стратегії, які вони будуть застосовувати у рольовій грі. Дайте їм достатньо часу на підготовку їхніх ролей. Попросіть добровольців від кожної групи розіграти ситуацію.*

- *Ознайомте іншу частину групи, яка є спостерігачами, за чим необхідно спостерігати у рольовій грі. Добре, якщо спостерігачі занотуватимуть свої спостереження у визначеній вами формі.*

- *Проведіть рольову гру. Проведіть загальну дискусію після цього, включаючи порівняння планів та очікувань групи з тим, що відбулося насправді. Використайте нотатки спостерігачів для управління подальшими дискусіями. Узагальніть результати рольової гри.*

МОЗКОВИЙ ШТУРМ

Мозковий штурм є чудовим методом для застосування досвіду учнів з метою розв'язування проблем та розроблення ідей. Але існують дуже специфічні правила і основні принципи для мозкового штурму, що їх потрібно дотримуватись. Мозковий штурм спрацює найліпше в групах по 5-7 осіб.

- *Чітко визначте проблему або тему для мозкового штурму.*
- *Працюйте в колі.*
- *Оберіть лідера, який вестиме обговорення і заохочуватиме появу нових ідей. Він повинен заохочувати кількість, а не якість ідей.*

- *Щоб збільшити появу нових ідей, ви можете дати певний час на роздуми і після декількох хвилин розпочинати знову.*

Правила мозкового штурму

- Жодної критики.
- Запозичення інших ідей є нормальним явищем.
- Кількість бажана.
- Оцінка приходить пізніше.

Аби вдосконалити якість ідей, дайте дітям час, щоб вони написали свої ідеї спочатку індивідуально.

Діліться ідеями циклічно.

Мозковий штурм може бути проведений у двох групах - тоді кожна група поширює список, враховуючи список іншої групи.

БОЖЕВІЛЬНІ ІДЕЇ

Вправа допомагає класу вийти зі скрутної ситуації. Демонструє учням шляхи виходу зі скрутних ситуацій або тих випадків, коли вони надто зациклені на вирішенні проблеми, щоб приймати творчі рішення.

Багато принципів винаходів вважалися спочатку божевільними ідеями. Президент Гардінг сказав Олександру Грахему Белу, який винайшов телефонний апарат: "Хто, на вашу думку, захотів би заговорити з кимось, кого він не бачить?"

Створюючи пароплав, Фултон згадував: "Жодного разу я не чув позитивного відгуку від спостерігачів".

Десяток найвідоміших винахідників автомобілебудування були висміяні за ідеї автоматичної передачі, електричного стартера, використання бензину тощо.

Основні пункти:

- Оберіть будь-яке питання або проблему, які потрібно опрацювати, і запишіть їх на дошці, щоб всі могли бачити.
- Призначте щонайменше двох осіб для запису.
- Об'єднайте учнів у пари, щоб стимулювати мислення.
- Пригадайте правила мозкового штурму. Потім проведіть мозкову атаку для пошуку нетрадиційних, божевільних, непридатних для роботи, цілком протилежних ідей, які тільки можуть прийти учням на думку.
- Складіть великий список ідей.
- Виберіть одну з "найбожевільніших" ідей і почніть її опра-

цьовувати. Запитайте учасників: "Чи можете ви придумати, як її можна застосувати?", "Що вам подобається у цій ідеї?" тощо.

Гра «Знайди відповідність».

Залучіть батьків до виготовлення «Тематичного барабану», на якому можуть бути зображені пори року, тварини і їх їжа, малюнки і назви рослин. Учням необхідно знайти відповідність рухаючи по колу «Тематичний барабан»

Гра «Закінчи речення».

Учням пропонується переписати речення і доповнити їх словом із протилежним значенням.

- У лісі ростуть дерева великі й....
- Восени деякі птахи летять у вирій, а ... повертаються.
- Річки бувають глибокі й....
- Улітку дні довгі, а взимку....
- Сонценайбільша планета Сонячної системи, а найменша планетаце ...

Діти оцінюють свою роботу, враховуючи охайність і правильність.

Гра «Урожай»

Учитель готує фішки двох кольорів та 2 кошики. За їх допомогою об'єднує учнів у дві команди. Одна з команд «збирає» в свій кошик овочі, іншафрукти. Збирати можна макети, реальні предмети чи малюнки з їх зображенням. Перемагає та команда, яка швидше та вірно виконає завдання.

Гра «Рослини»

Учитель готує для гри великі малюнки, на яких зображено сад, город, поле, луки, ліс, клумбу (на кожній зображено шість рослин, які знають діти), та 36 маленьких малюнків із цими рослинами із двостороннім скотчем на зворотному боці. Великі малюнки використовують учні, а маленькі – учитель.

Учитель демонструє та називає рослини. Діти знаходять названу рослину на великому малюнку та накривають її. Перемагає той учень, який першим повністю заповнить малюнок з відповідними рослинами.

Гра «Сад, город, поле, лука»

Учитель кидає дітям по черзі м'яч і називає рослину.

Учень, який спіймав м'яч, має швидко відповісти, де вона росте: у саду, на городі, полі, лузі.

Гра «Знайди пару»

Учнів об'єднують у дві команди: одній роздають листя, іншій – плоди. За сигналом учителя учні стають парами у такий спосіб, щоб листя відповідало плодам. Правильно дібрана пара проходить крізь «чарівну браму» (двоє учнів експертів піднімають догори зчеплені руки). Якщо завдання виконано неправильно, «брама» зачиняється.

Об'єктами для гри можна обрати:

- малюнки коріння та бадилля;
- малюнки тварин та роздруківки їх назв;
- малюнки тварин та їжі, яку вони їдять;
- малюнки тварин та їх слідів;
- малюнки грибів та їх назви.

Гра «Три однакових листки»

Учитель разом з учнями готує для гри натуральні об'єкти чи предметні малюнки. Гру проводять восени під час екскурсії. Учитель демонструє дітям лист з певного дерева, куща. Дітям слід знайти по три подібних листочки. Перемагає той, хто виконає завдання вірно і першим.

Гра «Збираємо букет»

Учитель готує для гри презентацію на кожному слайді якої зображена певна рослина. Під час демонстрації та опису рослини учитель використовує вірші.

Пролісок

Я пролісок синенький
І перший навесні
Сказати вам раденький:
«Кінець! Кінець зимі!»

З-під снігу мій листочок
До сонця простягну
І ніжний мій дзвіночок
Вітатиме весну.

К. Перелісна

Конвалії

Із зеленої сорочки,
Що зіткнув весною
гай,

Білі дивляться
дзвіночки,

А як звать їхугадай?

Це конвалії у
На галявині
цвітуть

І ніде, ніде
немає

Кращих квіточок, мабуть.
В них так пахощів багато,
Цвіту свіжого, роси.
Хай ростуть, не буду рвати
Шкода їхньої краси!

М. Познанський

Півники

гаї

У квітник побіля хати,
Збіглись півники чубаті.
Через ті чубки, мабуть,
Їх і півниками звуть.

В. Лучук

На столах перед дітьми лежать малюнки із стеблами квітів. Діти повинні домалювати й розфарбувати інші складові рослин, яким відповідають ці стеблини.

Гра «Орнамент із листя»

Учитель готує для гри листя дерев.

На початку гри учитель викладає візерунок із листочків в певній послідовності (наприклад, два листочки берези, один листочок клена, три листочки тополі тощо). Учні продовжують викладати самостійно подібну послідовність.

Гру можна провести у формі змагання чотирьох команд, які учитель об'єднав за порами року. Перемагає та команда, яка перша правильно виконала завдання.

Гра «Потрібно не потрібно»

Учитель говорить: «Я хочу посадити овочі на городі. Морква потрібна?».

Діти відповідають: «Потрібна».

Учитель перераховує ягоди, фруктові рослини та овочеві, а учні обирають саме ту культуру, яка відповідає певній групі рослин. Перемагає той учень, який жодного разу не помилився.

Гра «Збираємо врожай»

Дітей об'єднують у команди (вітер, вода, вогонь). Одна з них «збирає» овочі, друга істівні гриби, третя фрукти. Збирати можна реальні предмети, макети чи малюнки з їх зображенням. Перемагає та команда, яка вірно і швидше виконає завдання.

Гра «Що спочатку, а що потім?»

Учитель готує малюнки для фруктів, ягід чи овочів різної зрілості (наприклад, ягода зелена, червона, чорна). Можна використовувати плоди, які вже вивчали (абрикос, перець, смородину, помідор, вишню).

Учитель роздає дітям малюнки. За сигналом діти, які мають однакову рослину різної зрілості, об'єднуються в групи.

У кожній групі вони мають розташуватися з малюнками від незрілого плоду до зрілого. Перемагає та група, яка в правильній послідовності та швидше стане в ряд.

Гра «Справжній кухар»

Учитель готує малюнки продуктів необхідних для приготування чи натуральні продукти. Дітей об'єднують в команди «Борщ», «Рагу», «Фруктовий салат». Серед продуктів необхідно пропонувати й ті, що не потрібні.

Учитель пропонує учням приготувати борщ, овочеve рагу чи фруктовий салат та презентувати його.

Гра «Магазин»

Учитель готує для гри муляжі чи зображення овочів та фруктів.

Діти в «магазині» обирають товари самостійно, але «касиручитель» пропускає їх тільки за умови, якщо вони назвуть їх та віднесуть до певної групи. Якщо відповідь не задовольняє касира, він не пропускає покупця, який у цьому випадку радиться з дітьми і більш детально й точно відповідає на запитання касира.

Діти можуть об'єднуватися по двоє-троє для спільної покупки. Тоді вони розповідають про неї разом. Схвалюється відповідь, у якій використані вірші, загадки, прислів'я.

Гра «Вигадана історія»

Учитель готує 4 набори зображень, або предметів, які відносяться до вивченої теми та ховає їх у «таємничу скриньку».

Під час гри представники 4 команд дістають із «таємничої скриньки» тематичні картинки, не пов'язані між собою. Необхідно, керуючись отриманими зображеннями, скласти захоплюючу розповідь за вивченою темою. Робота в групах відбувається протягом 10 хвилин. Під час розповіді історії оживлюють за допомогою зображень на дошці.

Список використаних джерел:

1. Амельченко Н. А. Методичні рекомендації для вчителів загальноосвітньої школи з питань висвітлення тем (модулів). Київ. 2017. 88 с.

2. Аналіз існуючих ресурсів з питань громадянської освіти для початкової школи Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», 2017. 42 с.

3. Бальцій Ю. Громадянське суспільство в Україні в умовах розбудови правової демократичної державності Вісник Центральної виборчої комісії, 2008. № 1 (11). С. 46–49.

4. Баракина Т. В. Формирование научных понятий у младших школьников [Текст] Начальная школа плюс до и после. 2006. № 10. С. 30–36

5. Баханов К. Традиції та інновації у навчанні історії в школі. Дидактичний словник-довідник К. Баханов. Запоріжжя: «Просвіта», 2002. 108 с.

6. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді: теоретико-методичні основи О. В. Безпалько. К., 2006. 156 с.

7. Бессонова М. Основи демократії: посібник. М-во освіти і науки України, Ін-т вищої освіти АПН України, Укр.-канд. проект «Демократична освіта», Ін-т вищої освіти. Київ: Вид-во «АйБі», 2002. 684 с.

8. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2-х кн.: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади [Текст.] К.: Либідь, 2003. 280 с.

9. Болотна Ю. Креативний учительзапорука творчого потенціалу учня [Текст] Ю. Болотна Всеукраїнська газета для психологів, учителів, соціальних педагогів.2012.№15-16.С. 97-99.

10. Борзова Л. П. Ігри на уроках історії.М.: Владос-пресс, 2001.325 с.

11. Вишнівська Н.В. Робоча програма навчальної дисципліни: Методика навчання освітньої галузі «Громадянська та історична освіта». Київ. 2019. 25 с.

12. Глобалізація. Енциклопедія історії України : у 10 т. редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наук. думка, 2004. Т. 2 : Г Д. С. 118. 518 с

13. Гордієнко-Митрофанова І. В. Теоретичні та методичні основи побудови ігрової маніпуляції педагогічної технології. Харків. Майдан. 2006. 324 с.

14. Громадянська освіта: методичний посібник для вчителя. - Київ, 2008. Видавництво Етна-1. 194 с.

15. Громадянська освіта: основи демократії. 11(12) клас. Навчальний посібник / Бакка Т. В. , Ладиченко Т. В. , Марголіна Л. В. та ін. - Х. : Вид. група "Основа", 2009. 207 с.

16. Громадянська освіта: теорія і методика навчання/Т. Асламова К. та ін.: ЕТНА, 2008.174с.

17. Денисюк М. В. Взаємозв'язок і взаємодія громадянського суспільства та держави (теоретикоправові аспекти) Часопис Київського університету права, 2011. № 4. С. 86–89

18. Дитячі об'єднання України у вимірах минулого і сучасного [Текст]: довідник– посібник/Р. М. Охрімчук, Л. В. Шелестова, О. В. Кравченко та ін. Луганськ : Альма-матер, 2006.256с.

19. Доміна В.В. Формування громадянської компетентності молодших школярів у контексті національно-патріотичного виховання. Методичний посібник. Хмельницький: ХГПА. 2014. 132 с.

20. Концепція громадянської освіти в школах України Шлях освіти. №1. 2001. С. 26.

21. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. URL: <https://mon.gov.ua/.../2018/.../1-kontseptsiyarozvitku-gromosviti-v-ukraini-1701201/>.

22. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р.

23. Кроки до демократії: уроки громадянської освіти. Пометун О., Ремех Т., Ламах Е. За ред. О.І.Пометун. К., АПН, 2001. 128 с.

24. Крупник А. С. Громадський контроль: сутність та механізми здійснення. Теоретичні та прикладні питання державотворення. 2007. № 1. С. 96-115.

25. Кучинська І. Громадянське виховання та його значення у сучасному виховному просторі. Українська література в загальноосвітній школі: науково-методичний журнал. 2006. №.3. С. 26-27.

26. Ми – громадяни України: навчальний посібник з громадянської освіти (для апробації). 9(10) клас /За ред. О.І.Пометун.-К.,2001.120с.

27. Міжнародна інтеграція: навч. посіб. І.В.Артёмов, В.Д.Бакуменко, О.М.Ващук, та ін. Ужгород: Ліра, 2009. 472 с.

28. Міжнародні інтеграційні процеси сучасності: монографія А.С.Філіпенко, В.С.Будкін, М.А.Дудченко та ін. К.: Знання України, 2004. 304 с

29. Навчальний посібник «Громадянська освіта: теорія і методика навчання», виданий в рамках проекту «Громадянська освіта -Україна.- Асламова Т., Бакка Т. та ін. Громадянська освіта: теорія та методика навчання. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: ЕТНА-1, 2008. 174 с.

30. Олуйко В. М. Громадські організації та органи державного управління: питання взаємовідносин Олуйко В. М. Хмельницький ун-т управління та права. Центр дослідження

проблем публічного права Нижник Н. Р. (заг. ред.), Олуйко В. М. (заг. ред.). Хмельницький : ХУУП, 2007. 236 с.

31. Основи демократії. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред.. Антоніни Колодій. К.: Ай-Бі, 2002. 684 с.; 2004. 667 с.

32. Пархоменко Н. Роль громадянського суспільства у захисті прав і свобод людини і громадянина Право України. 2014. № 4. С. 116–125.

33. Посібники, розроблені в рамках Українсько-швейцарського проекту «Сприяння розвитку освіти для демократії в Україні». 2.8. Громадсько-активні школи в Україні : кроки до дій: Посібник зі створення та управління громадсько-активною школою. - Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» - 2-е видання. – К.: СПД-ФО Парашин К.С. 2008. с. 164.

34. Саприкіна О.П. Ігрові форми роботи як засіб формування ключових компетентностей особистості на уроці іноземної мови в умовах Нової української школи. Методичний посібник. Рівне. 2018. 33 с.

35. Світові інтеграційні процеси в умовах трансформації міжнародних систем: навч. посіб. М.А.Кулінич, Н.О.Татаренко, В.Г.Ціватий та ін.; за наук. ред. проф. Л.Д.Чекаленко; відп. ред. проф. Н.О.Татаренко. К.: Дипломатична академія України при МЗС України, 2013. 628 с.

36. Суліма Є.М., Шепелєв М.А. Глобалістика К.: Вища школа, 2010. 544 с.

37. Сухомлинський В. Розмова з молодим директором. К.; Радянська школа. 1988. 559с.

38. Томаш Л. В. Громадянське суспільство як система забезпечення життєдіяльності політичної, економічної, соціальної та духовної сфер. Часопис Київського університету права. 2012. № 2. С. 366–371.

39. Шепелєв М.А. Теорія міжнародних відносин: підручник К.: Вища школа, 2004. 622 с.

40. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки). К.: Либідь, 2002.160с.

41. Якубовський О. Державна влада і громадянське суспільство: система взаємодії. Одеса : Вид-во ОРІДУ НАДУ, 2004. 196 с.

Інтернет ресурси

1. file:///C:/Users/User/Downloads/Chkup_2015_4_83.pdf
2. file:///C:/Users/User/Downloads/Ppip_2017_17_22.pdf
3. file:///C:/Users/User/Downloads/Pupch_2015_1_3.pdf
4. file:///D:/MEDIA/Desktop/appol_2015_54_26.pdf
5. file:///D:/MEDIA/Desktop/relsoc_2015_1-2_26.pdf
6. file:///D:/MEDIA/Desktop/viche_2010_17_8.pdf
7. <http://91.234.43.156/bitstream/123456789/7322/1/%D0%9A01%20%281%29.pdf>
8. <http://coh.rv.ua/formuvannya-gromadyanskyh-kompetentnostej-uchniv-na-urokah-fizyky/>
9. <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/2116/1/Leonova.pdf>
10. http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/30881/1/Vasiutina_Teletska_30-34.pdf
11. <http://osvita.khpg.org/index.php?id=976003974>
12. <http://rcpio.ippo.kubg.edu.ua/?p=3002>
13. http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/20367/1/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F_3.pdf
14. <http://teoriapractica.ru/-4-2011/pedagogics/harlanova.pdf>
15. <http://tipov.ru/10.shtml>
16. http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part2/408.htm
17. <http://www.grandars.ru/college/sociologiya/ponyatie-socialnoy-gruppy.html>
18. <http://www.nbu.gov.ua/node/3330>
19. http://www.slovarnik.ru/html_tsot/s/social5na8-aktivnost5.html

20. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/18157/1/mizh_narodna_intehratsiia_ta_hlobalizatsiia.pdf
21. https://gromadjangayvoron.blogspot.com/p/blog-page_81.html
22. <https://history.vn.ua/pidruchniki/gisem-civil-education-10-class-2018/36.php>
23. https://i-soc.com.ua/assets/files/book/rakhmanov/rakhmanov_2.pdf
24. <https://naurok.com.ua/prezentaciya-gromadyanska-kompetentnist-55083.html>
25. <https://nus.org.ua/articles/pravyla-klasu-pershyj-krok-u-rozvytku-gromadyanskoyi-kompetentnosti/>
26. https://phzh.ch/globalassets/ipe.phzh.ch/europarat_und_ipe/living-and-learning-democracy.-a-series-of-six-teaching-manuals.pdf
27. https://pidru4niki.com/00000000/pravo/pravozahisni_organizatsiyi_ukrayini
28. <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/politolog/17558/>
29. https://www.citizen.in.ua/photos/topic/f/20181203_190758_rozdil-4.4.pdf
30. https://www.citizen.in.ua/photos/topic/f/20190822_135133_%D0%A2%D0%B5%D0%BC%D0%B0%201..pdf
31. <https://www.google.com.ua/search?sxsrf=ALeKk03-CCNXYQv9tHOuUeWhdh64XOit6A%3A1607961700988&source=hp&ei=ZlZXX->
32. <https://www.pedrada.com.ua/article/2693-formuvannya-gromadyansko-kompetentnost-navchalno-metodichn-materiali>
33. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>
34. [N_Vishnivska_MNOGGIO_MAG_2020.pdf](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF_N_Vishnivska_MNOGGIO_MAG_2020.pdf)
35. Аналітичний звіт сучасний стан громадянської освіти в Україні / Іванюк І. В., Овчарук О. В., Терещенко А. Б. – ГО «Об'єднання «Агенція розвитку освітньої політики», 2013. – [Електронний ресурс]: Режим доступу http://lib.iitta.gov.ua/844/1/civic_education.pdf.

36. Демократія та права людини у школі. Діагностика ситуації у школах-учасниках реалізації програми: Аналітичний звіт / Христина Чушак, Мажена Рафальська. – Європейський центр ім. Вергеланда, 2016. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://ukr.theewc.org/Content/dodomu/Novini/Provedenodiagnostiku-situaciyi-dovkola-demokratiyi-ta-prav-lyudini-u-shkolah>.
37. ДНУ «Інститут модернізації і змісту освіти»: Електронний реєстр щодо надання грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://gryf.imzo.gov.ua/category/pochatkova-shkola/ya-u-sviti>
38. Концепція “Нова українська школа”. URL: <http://nus.org.ua>
39. Концепція громадянської освіти в Україні - Громадянська Освіта (khp.org)
40. Про проект “Живемо в демократії”. URL: <https://www.living-democracy.com.ua/>
41. Проект розробки курсу «Культура добросусідства» для навчальних закладів Автономної республіки Крим. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.ciet.org.ua/ukr/_jointprojects/culture/index.htm.
42. Центр інформації про права людини. Соціологічне дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва у співпраці із Центром інформації про права людини та вповноваженої Верховної Ради із прав людини. [Електронний ресурс]: Режим доступу: https://humanrights.org.ua/material/sociologi_rozpovili_shho_vchiteli_dumajut_pro_vikladannja_prav_ljudini_u_shkoli.